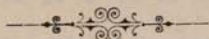

114, 117

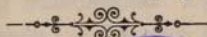
KERESZTÉNY MAGVETŐ

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK

PÉTERFI DÉNES és KOVÁCS JÁNOS.

Révész Imre
1894 júl 10.

2035

2035

XXIII. KÖTET

KOLOZSVÁRT,

NYOMATOTT AJTAI K. ALBERT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1888.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

NYITVÁNYOS ÉS ZÁRÓ

PÉTERFI DÉNES ÉS KOVÁCS JÁNOS

Handwritten:
1894. júli 10.
Péterfi Dénes

6802

6802

XIII. KÖZLET

KÖZVETŐI SZÖVETSÉG

NYITVÁNYOS ÉS ZÁRÓ

1894

23

TARTALOM.

I. Egyházi dolgozatok.

Urvacsorai beszédek pünkösztre: I. Péterfi Dénes.	102
" " " II. Rédiger Géza.	104
" " " III. Ürmösi Kálmán.	106
Egyházi beszéd. (Harangszenteléskor.) Albert János.	314

II. Hittaniak, bölcselmiek.

Összehasonlító mythologia. Gróf Kuun Géza.	1
Dávid király zoltáiraiból: CXLIV. zolt. Rédiger Géza.	39
" " " XII. " Rédiger Géza.	73
Gyöngymondatok. Közli: Kiss Mihály.	70
Kapcsolatok az emberiség haladásában. Dr. Berde Áron.	77
Mózes a szabadító. (Legenda.) Rédiger Géza.	160
Gyászdal. Iszlai Mártontól. Szövegét írta: Rédiger Géza.	418

III. Nevelés és oktatásügyiek.

Gymnasiumi oktatásunk és a túlterhelés. Kozma Ferencz.	6
A székelykereszturi középtanoda felekezeti és nemzeti fontossága. Sándor János.	17
Luxus a nevelésben. Kovácsi Antal.	98

IV. Életiratok, történelmiek.

Egyháztörténelmi adatok:

CXV. Ifj. Franc Ádám levele Amsterdamból 1667. feb. 15. Közli: Benczédi Gergely.	28
CXVI. Dávid Ferencz újabban felfedezett kézírata. Közli: Koncz József.	321
Buzogány Áron. (Nekrológ.) Péterfi Dénes.	61
Tordai unitárius papok. Benczédi Gergely.	84.

IV

Adatok a „keresztény“ szó történetéhez. Kanyaró Ferencz.	122
A kiegyezés és koronázás 1867-ben. Egy nagyobb munkából. Kővári László.	152
Emlékünnepély a kolozsvári unitárius főiskolában:	
I. Megnyitó beszéd. Kovács János.	164
II. Bagoly Sándor élete és alapítványa. Mózes András.	165
III. Jóltevők emlékére. Józsa Miklós.	173
IV. Zárbeszéd. Kovács János.	175
Aranyos-rákosi Székely Sándor és Vörösmarty. Kanyaró Fe- rencz.	177
Unitáriusok Magyarországon a XVI. és XVII. száz évben. Ka- nyaró Ferencz.	225 376
Emlékünnepély a székely-keresztúri unitárius gymnasiumban:	
I. Megnyitó beszéd. Sándor János.	250
II. Nagysolymosi Koncz János élete. Péterfi Lajos.	252
III. Bezáró beszéd. Sándor János.	271
Baumgart Bálint élet- és jellemrajza. Jakab Elek.	301
Pálfy Károly. (1847—1888.) Iszlai Márton.	338
Péterfi Sándor pap és egyházi író élete. Sándor János.	361
Dr. Beard Károly és Dr. Freeman Clarke Jakab. Kovács János.	392

V. Egyházi élet.

Budapesti levelek: Jakab Elek.	48 117 195
Van-e helye az unitáriusoknak az alakuló magyar Prot. Tudo- mányos Irod. Társulatban? Figyelő.	53 131
Egyházi élet a kolozsvári ekklezsiában.	65
A Protestáns Irodalmi Társaság megalakulása utáni hangok az unitáriusokról Figyelő.	200
Püspöki látogatás Háromszékkörben. Kiss Sándor.	282
Egyh. élet: I. Felsőfehér körben. —o —r.	288
II. Küllői egyházkörben. Quidó B.	290
Az unitárius vallásközönség egyh. főtanácsának gyűlése. (G.)	323
Ferencz József püspök levele felekezeti közöi ügyben.	400

VI. Vegyes tartalmuak.

Párisi levél. Charrnaud D.	40 109 185 274 342 408
Angolországi levél. Gordon Sándor.	191

VII. Irodalmi értesítő.

63 145 215 292 351 416.

VIII. Aranykönyv.

A székely-kereszturi gymnasium 5-ik tanári székére tett adakozások 72 149 222 298 359. Nyilvános kimutatás a zsinattartási költségekről 74. Nyilv. köszönet. Adakozás Péterfi Sándor emlékkönyvére 75 223. Kovásznai leány-ekkl. Nyilv. köszönet 223. Budapesten alapítandó unitárius rendes lelkészi állomásra és állandó imaházra tett kegyes adakozások 299. Alapítványok 359. A szt.-mihályfalvi ekkléziának nyilvános köszönete. 432.

IX. Különfélék.

Az egyházért. Sárdi József hagyományai. A Prot. Közlöny sajtóhibája 68. Az angol unitáriusok és más szabadelvűek nemzeti conferentiája. Kozma Ferencz 69. Felhívás a Prot. Irod. Társulat pártolására 146. A báró Baldácsy Antal prot. alapítvány 147. Gróf Kuun Géza. Ismert kézből 148. Püspöki vizsgálat. Unitáriusok és reformátusok Verespatakon 216. Emlékünnepély. A kolozsvári unitárius anyae gyházközség. Lelkészcserélés. Nekrolog. Gróf Teleki Miklósné. Dr. Beard K. és Dr. Freeman Clarke Jakab 220. Trefort Ágoston. Egyh. Főtanácsunk 294. A Prot. Közlöny. A Dávid F. egyesület. Alapítvány. Osztálytársak találkozása. Gerard asszony könyve 295. Schweizer Sándor. Nekrolog. 296. Sociologia és theologia. 354. Simén ünnepély 355. Felhívás lelkész és énekvezér atyánkfiaihoz 357. Papválasztás. Széplaki Petrichevich Horváth Borbára 358. Prot. irod. társaság. 419. A Debreczeni Prot. Lap. A józan ész. A Dávid-F.-egyesületben 428. Dr. Berde Áron. Új esperes. A tordai polg. iskola igazgatója. A Prot. Egyh. és Isk. Lap. 429. A Sárospataki Ifj. Közlöny. Gyakorlati nevelés Amerikában. Oh Jeruzsalem városa! Egy pap, kinek erős hangja volt. 430.

Gyászhirek: 69 148 298 359 431.

A szerkesztőség postája. 432.

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXIII-ik évf.

Január—Február 1888.

I-ső füzet.

ÖSZSZEHASONLÍTÓ MYTHOLOGIA.*

Mi tulajdonképpen a mythos? kérdezi Angelo de Gubernatis. Azok, a kik e tárgygyal nem foglalkoztak, azt fogják mondani, a mythos mesebeszéd, valótlanág; a görög nyelvben μυθολόγος a.m. „elbeszélő“, „meseköltő“, fecsegő“. Ha a mythos csakugyan valótlanág, kérdezi tovább De Gubernatis, minek foglalkozunk vele? Ámde a mythos sokkal több a pusztá valótlanágnál, több a költeménynél is, nem eszelősség s nem agg kofaság, mert a népies költészet kifejezése, tehát a népszellem valóságos nyilatkozata, oly μυθολόγημα, melyet nem egyes μυθολόγος, hanem maga a népszellem alkotott s valamint a nyelvet nem egyesek faragták, úgy a monda sem egyes ember műve. A midőn Versegi a nefelejtben Laura szemét látja, oly képet rajzol, melynek a valósághoz épp oly kevés köze van, mint a mythoshoz. A Tás suret egy gyászoló nőhez hasonló sziklaalakzatán látható vízcepegés és Niobe könnyei közt egész más a viszony, mint a két harmatcsepp s Laura szeme közt Versegi említett költeményében.** Homer szerint Niobe fájdmában sziklává dermed, de a szikla is érez, s a gyermekei elmulása felett siró Niobének könnyei ki nem apadnak soha (H. 24,602). A költő éppoly kevésé teremthet új mythost, mint nem alkothat új szót, s csakis színezheti, ékesitheti, plasztikailag jobban kiemelheti, nagyobb reliefbe teheti az ősrégi mythost, valamint új szavakat is képezhet, ha kedve tartja és szükségét érzi, a régi gyökökből és a régi képzőkből, még pedig nem szabadosan, hanem a létező nyelvtörvények értelmében. Niobe gyermekeinek száma a különböző költőknél különböző; eredetére nézve se egyeznek a költők, némelyek szerint anyja a Pleiasok, mások szerint a Hyasok egyike volt. A szám és név közömbös, a földolog az, hogy Niobe elvesztett gyermekeit siratja s eredete az

* Mitologia Comparata di A. De Gubernatis (Milano, 1886).

** Két tsöpet láttam, mint

remégtek

Oh kedves képzet! szép ölén;

Egymásba végre mint peregtek

Sik levelén.

évszakok változását jelző valamely csillagzatra vezethető vissza, mert ezekben rejlik a mythos tulajdonképpeni magva. Archityposa a hellén Niobének a thrák népek B e n d i s - e (holdistennő), melynek fájdalomdúlta s részvétre indító alakját vélték a thrák eredetű népek a T a s s u r e t i sziklaalakzatban láthatni. Midőn a hold letünik, az éj elmúltával, mintegy magát áldozza fel; innen van, hogy N i o b e életének egyik elfogyasztója A r t e m i s, L e t o leánya, a kivel a gyilkosság elkövetésében testvére A p o l l o szövetkezett s ez a minden nap látható természeti szemléletek egyikén alapul, mert hiszen a nap letüntével

„Kél a hold szép kereke“,

s a hold elhomályosultával P h o i b o s ismét előtünik.

A népies költők s az első, a legrégebb költők kiválólag azok voltak, kik a népies hiedelmet, a közszájon forgó mondákat képzeletök hatalmával megilletve, művészibb alakba öntik; de új hiedelemnek terjesztői nem voltak, új mondát nem alkottak. Az új kor műköltői is bármily magasra emelkedjenek képzeletök merész szárnyain, nagy részt a népies hiedelmek s mondák világából veszik képleges kifejezéseiket. A rózsaujjú hajnal, a fehérkaru hold, a hold bús sugarai mind oly képek, melyek már azelőtt is megvoltak, melyeket az ó kor költői, H o m e r és mások jól ismertek s a hajnalról és holdról való ősrégi mythos alkotó elemeiből vettek. Nem minden új, a mi újnak látszik, mert jól mondja a római költő:

Multa renascentur, quae jam cecidere; cadentque
quae nunc sunt in honore — — — —*)

és találóan jegyzi meg a Prédikátor könyve III. részében, hogy „A mi volt, most is vagyon, és a mi következik, immár megvolt, — — — —“ (v. 15). Midőn a magyar költő a „méla holdat“ hölgynek képzelettel, eltér ugyan a magyar nép felfogásától, mely szerint a hold férfi, a mint a ráolvasóktól is halljuk: Ú j H ó d : ú j K i r á j ! de nem tér el a római és görög irodalom mythologiai perceptióitól, a melyekben a hold istennő, a melynek Rómában az Aventinuson temploma volt, s megegyezik a sémi felfogással, mely a napot férfinak, a holdat nőnek tartja, mint a hogy a Genesis egyik helyén olvassuk: „Ime a' nap és hold előttem meghajlának“ (azaz a p á m és a n y á m).**) Valamely népcsalád egyes tagjai az eredeti hazából eltávozván, utazás közt és új hazájokban mondáikat épp úgy módosíthatják, mint nyelvüket — mondja igen helyesen D e G u b e r n a t i s; de azért a régi

*) Hor. „De Arte Poetica“.

***) 37, 9.

monda egyes vonatkozásaiban észlelhető eredeti értelme soha teljesen el nem vesztet, ott van az, csak keresni kell, s épp oly kevésbé enyészhetik el az elváltozott nyelvekben, az általok kifejezett szemléletben és szerkezetben köztelenül nyilatkozó lélek. Az egyiket megtalálja az összehasonlító mythologus, a másikat meglátja az összehasonlító nyelvész. Nem csak az újabb benyomások, a változtatott életmód, hanem a szomszéd népek is befolyással vannak valamely nép s mondhatjuk valamennyi nép mondáinak és nyelvének tovább fejtésére s nincs oly nép, mely teljesen elzárkózhatnék legközelebbi szomszédjaitól. Már a neolith korszak embere is kereskedett s a kereskedelem nem csak árúk kicseréléséből állott, hanem ezekkel együtt szavak, mondák, szokások és hiedelmek is közvetítették s terjedtek néha távol vidékekre. Kálmány Lajos „Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban“ czimű értekezésében röviden reá mutatott azokra a változatokra, melyeket népünk tudatában a legrégebb időktől fogva napjainkig a holdról való mythologiai perceptio előmutat. Először is a Hold-szellemből Holdisten lett és ez a számánságból való átmenetet jelzi a vallás ama birodalmába, melyben már személyesített istenekről van szó s ebben kétségkívül haladást állapíthatunk meg a tisztultabb vallásos eszmék emelkedő utján. — Az ind hatásról nem szólok s e téren nem követhetem az értekezőt. Az a mit ő ind hatásnak nevez, szerintem iráni, előbb a keletiráni népek valamelyikének, utóbb a perzsák mondáinak hatása a magyar holdmythosra. Iszlám nyomokat lát értekező a Dávid és Cizcizelle holdba jutásának szöregi változatában és ha csakugyan a babyloni toronyban tánczó Cizcizella, és a babyloni kutban itéletnapjáig felakasztva csüngő Harút és Marút közt létezik összefüggés, ez iszlámi hatás a magyar holdmythosra csakis a magyarországi Baskirok közvetítéséből magyarázható meg. Értekező még zsidó hatásról is szól s a hold egyik lakóját Cizcizellét némely magyar holdmondában helyettesítő szent Annát a sémi népek Anahid-jával azonosítja s a szerinte zsidó vallású Kabarokat tartja e héber holdmythos elterjesztőinek Magyarországon. Ezt az állítást a vallástörténelmi tények nem támogatják. Anunit babyloniai istennő volt, Anu az „ég“ istenének neje; az aegyptomi emlékeken neve Anátának, a görögöknél Anaítis-nak iratik, cultusa a babyloniaiaktól elterjedt a perzsákhoz és örményekhez, kiknél Anahit nagy tiszteletben állott.*) A zsidóknál Ana-

*) A gondviselést látták benne megszemélyesítve.

hit cultusának nyomait nem látom. A hold istennője a sémi népek-nél Astarte volt; az árámi népek Atargatis-nak, a héberék אֲשֶׁר־תִּשָׁע-nek, az Aegyptombéliek Astart-nak (görögül Ἀστάρτη) neveztek s az őt bálványozók, mint a hogy az ó testamentum könyveiben olvassuk, „az Urat haragra ingerlik“.**)

A Kabarok a zsidó vallás fő és legsarkalatosabb tantételeit, ha csakugyan zsidó valláson voltak, ismerhették ugyan, de a régi sémi bálványokról, honnan vehették volna tudományokat sabból, hogy Ibn Dasta szerint a Chazar-Châgân, az Isâ s az ország nagyjai zsidó valláson voltak, s hogy Ibn-Foslan szerint a király kilencz bírāja zsidó-, mohamedán-, keresztényhitfelekezetüekből s bálványimádók-ból állott, éppenséggel nem következik, hogy a Khazaroktól elpártolt Kabarok Mózes vallásán lettek volna, sőt nagy valószínűséggel mondhatjuk, hogy nem azok voltak, hiszen maga Ibn-Dasta írja, hogy a nép zöme egy a török népékhöz hasonló vallást követ.

De nem csak a népek közvetlen érintkezései, hanem az irodalmak is hatnak a népek mondáira s ennek számos példáit hozhatnám fel, de minek, hiszen e dolog általánosan tudatik.

A jelenkor költői ép oly kevésbé fognak új mythosokat alkotni, mint a különböző szaktudományok művelői, p. o. — mondja De Gubernatis -- az a csillagász, a ki jó látcsövén keresztül az ég szemléletébe mélyed s azt a mi távol van és minő távol!, mintegy a közelből látja, észleletei nyomán beavat minket az égitestek való természetének ismeretébe, de bizonyára a napról és holdról, a bolygókról s az álló csillagokról, az üstökösökről és a nebulákról mythost nem fog költeni. „A mythologia a csodálkozó, meghatott és megfélemlített tudatlanok költészete. Angelo De Gubernatis, az árja népfaj mythosainak egyik legmélyebb ismerője, Összehasonlító Mythológiáját öt fejezetre osztja, az elsőben az égről, a másodikban a vízről, a harmadikban a tüzről, a negyedikben a napporról, holdról és csillagokról, az ötödikben a kövekről, növényekről és állatokról ír s nagybecsű munkáját egy függeléssel rekeszti be az ária-afrikai mythosokról.

Szándékom nem az volt, hogy e könyvet ismertessem, hanem hogy figyelmeztessenek reá s hogy némit elmondhassak, mit e tárgyra vonatkozólag fontosnak tartok. Van-e az ilyen figyelmeztetéseknek némi gyakorlati hasznuk nálunk? kérdezem magamtól s meggyőződésem azt mondatja ve-

*) L. a Birák könyvét, II., 12.

lem, hogy van. A könyvek hatása kiszámíthatlan; lehetséges, hogy valamely könyvnek közvetett hatása a lehetőleg legszűkebb körre korlátoztatik, de innen aztán tovább hódít s hatásának köre mind inkább szélesbül. Stanislas Julien-t évek során csak egy ember hallgatta, de az Severini volt. A könyvekre figyelmeztető cikkek íróit ily gondolatok vezetik s vigasztalják. A népek képzeletének ama tartós mozgása, mely a hasonlatok felfedezésére irányul, az egyszerű mythost bővíti s a mythosokat saját elemeik kifestésével folytonosan gyarapítja. A függelék tartalma is igen érdekes, tudós szerzője a zuluk némely mondáját hasonlítja össze az árja népekével. Egy kafer gyermekmesében valamely viziszörny elnyeli az engedelmetlen gyermeket. Ez az elbeszélés, mint De Gubernatis megjegyzi, élénken emlékeztet nemcsak Hanumant történetére a Râmâyana-ban, a kit egy Siahikâ nevű vizi szörny nyelt el, hanem Jónás történetére is, ki három napig volt a hálnak gyomrában s ott el nem veszett, hanem ismét napvilágra hozatott. Ki nem látja, hogy itt az éj sötétébe elmerülő napról van szó, mely minden nap reggelén diadalmason feljön.

GR. KUUN GÉZA.

GYMNASIUMI OKTATÁSUNK ÉS A TULTERHELÉS.

Gymnasiumi oktatásunk kibontakozása a paedagogiai feudalismusból csak az utóbbi időben vette erélyesebben kezdetét. Forradalom nélkül indult meg, tehát rombolás a régi rendszeren nem esett. A mit százévek előtt Verülami Bacon, Locke, Montaigne, Comenius és Apáczai Cséri hirdetni kezdték, azt az újítást a scholasticusok igazán csak cum grano salis engedték átszivárogni a középoktatás vizálló szövetségén, ugyannyira, hogy egyszer csak azon vettük észre magunkat, hogy a nagy átalakulásokon átment alsó és felsőbb oktatás láncolatába a középső szem sehogyse tud bekapcsolódni. A Ratio Educationis és a Thun-féle rendezés hozott ugyan egy kis gyűrűzést az állóvíz tükrére, de azt a maga mélyében fel-frissíteni nem bírta. S mint 1790-ben és 1844-ben a magyar nyelvre nézve, ugy 1883-ban is középoktatásunk egész terjedelmére vonatkozólag a törvényhozásnak kellett az újítás munkáját kezébe vennie. És ezen újítás az azon évi XXX. t. cz. és járulékaiban keresztül is vitetett. Alapját ennek a bifurcatio képezi, melyben a gymnasiumnak az u. n. human-nevelés jutott feladatául.

Azóta öt év telt el — s már vizsgálni szabad a termés első gyümölcsseit.

Legelőször is, mint egy új gazdaságban, a külső berendezés nyomaival találkozunk. Tanhelyiségek kibővítése, czélszerű bebutorzása, tanszermuzeumok alapítása, kiegészítése, egészségügyi intézkedések stb. mind alkalmas és komoly előkészületek a várva-várt vendégnek, az új tanrendszernek elfogadására. Az elfogadó személyzet is a tanári karban megszaportivta s képesítés és rangfokozat szerint osztályozva lett, s a tanterv és útásítás által előírt vendéglátás kezdetét vette.

A régi és újabb tanerők összetétele adja meg e munkában annak minősége és eredménye characterét, a mi főkép az egyöntetű tervszerűség hiányában nyilvánul. Az a régi baj, hogy a működő erők nem sokat törődtek egymás dolgával még ugyanazon tanszakon is, nem tűnt még mindenütt és annyira el, hogy észrevehető ne le-

gyen a figyelmes vizsgáló előtt. Innen van az, hogy a tanítás alsó fokán, hol a leggondosabb alapépítésnek kellene végbemenni, nagy hiányok keletkeznek, a melyeknek kipótlása a felső fokon sok nehézséggel jár — s némelyek azt nem is tartván saját feladatuknak, meg se kísértik. Így aztán nem csoda, ha több felől halljuk hangoztatni, hogy az eredmény nem felel meg a várakozásnak. Legerélyesebben s talán legilletékesebben is az egyetem emel szót a gymnasium ellen. Jogosan teszi-e ezt, s nem akarja-e talán saját fogyatkozásait más hibáival takargatni? helyes-e az érettséggel talán csupán okmány által felruházott ifjút egyszersmind nagykorúnak tekinteni s a függetlenség olyan helyzetébe engedni, a hol közte és tanára között csupán a szellemi érintkezés kapcsa áll fenn, a fegyelemnek csaknem teljes híjával, mint akár Jókai és olvasó-közönsége között? bölcs dolog-e csak a végén jőni arra a tudatra, hogy a semesterek praelectioi nem találtak fogékony hallgatókra — s hogy a tanár azok tartásával nagyjában csak magáért működött?... Ezen kérdések taglalásába ezuttal nem ereszkedünk. Csak constatáljuk, mint tényt, hogy az egyetem a maga tanításában nyilvánuló sikertelenségét — quia fabula etiam de ea narratur — a gymnasium teherlapjára kívánja irni.

A szakemberek, szülők és a társadalom részéről is emelkednek elégedetlenségnek hangjai. Övék és érettök van az iskola s jogosabban senki sem nyilatkozhatik, mint ők. Hallgassuk meg tehát a tőlük jövő hangokat is.

A szakember tátongó hézagokat lát a képzésben s szembetűnő hiányokat és botlásokat a módszerben, mely gyakran, mint a varrógép, egész vonalokon vak-öltéssel halad végig. A szülők egy része anyagi és erkölcsi veszteséggel bánkódik az újra nem kezdhető pálya végén.

A társadalom meg van döbbenve a mai blasirt ifjuságon, mely a classicitás föntségének s örök-ifju szellemének, a költészet bájának, a történelem apotheosisának, az abstract és empirikai tudás méltóságának napfényes, szellős csarnokaiból lankadtan, életuntan botorkál ki a világba, hogy annak sorsa intézését majdan erőtelen kezeibe vegye. Hová tűnt el a lelkesedés a nagyok és dicsők csodálása, életök és tetteik utánzása iránt? Hová lett a nemes ambitio a szellemi és erkölcsi erőket csüggedés nélkül szentelni s kitartással áldozni eszményi célok szolgálatára? Mikor és hogyan lett a feldicséit és feltékenyen védelmeszt humán nevelés tiszteletet, tekintélyt nem ismerő éretlen cynismus melegágyává? Ezen s ehhez hasonló észrevételekre és kérdésekre felelettel tartozik a gymnasium.

A nevelés-oktatási eredménynek ilyenmü összbenyomása mellett részletes kérdések is emelkednek a gymnasiummal szemben. A nyelvészeti szakban az egyedüli élő nyelvet, a németet, egészen a beszédképességig kellene vinni a tanításnak. Ezt megkívánja az élet, a gyakorlati szükség. Lehetőségét — hat évi tanítás mellett — nehéz volna tagadásba venni. S mit tapasztalunk e tárgyban? Azt, hogy az ifjuság nagy része még olvasmányul sem használhat német írókat.

A magyar nyelv tanítását kiegészítő gyakorlatok oly hiányosak, hogy a népiskolából jött jobb növendékeken kivált a helyesírásban, valóságos visszaesés észlelhető.

Az ó-klasszikai nyelvekre vonatkozó panaszt nem is részletezzük. Ez egy olyan nyílt sebe a gymnasiumi oktatásnak, a melyet sokan már már gyógyíthatatlannak tartanak. Pedig nem az, ha az alsóbb osztályokban is szakavatott paedagogusokra bízatik tanításuk.

A mennyiségtanban egy néhány ifju, talán egyébként is e szakban talentum — eljut ugyan kellő magaslatra, de egy nagy rész a gyakorlati életben szükséges műveleteket se tudja biztosan végrehajtani.

S hogy e részletek rövid érintése után az összeredmény elégtelensége kétségbevonhatatlanul ikitünjék, hivatkozom maguktól a gymnasiumoktól szolgáltatott statstikai adatokra, a melyek a minster évi jelentésében nyilvánosságra jutván, érdemesek a megszólaltatásra. Az 1886/7 tanévről szóló jelentés szerint, melynek adatai alig mutatnak némi eltérést a megelőző éveiktől, az ország összes gymnasiumi tanulóinak osztályozása a következő volt: jeles 7·6, jó 20, elégséges 49·4, elégtelen 23%.

Ezen osztályozásból láthatjuk, hogy a gymnasiumi növendékek mily csekély száztőlíja tanusit jeles előhaladást a mostani tanrendszer mellett, s milyen nagy — csaknem egy negyedrészt — azok száma, a kik a legkorlátoltabb mérvű igényeknek sem felelén meg, már gyermekkorunkban a proletár elem növelésére indulnak. Nagy dolog a gymnasiumi magyar ifjuság egy negyedrészeről azt mondani ki, hogy az taníthatatlan! S éppen az annyi százados multtal bíró gymnasiumi oktatás művészete az, a melynek képző ereje ily nagy tömeg hulladékkal dolgozik az emberi szellem műhelyében. Hiszen ha feltesszük — s pedig azzal nem állítunk képtelenséget — hogy az a nagyon csekély százalék jeles ifju egészen a maga erején is kiküzdéné magát, s ezekhez vesszük az elesettek számát, azt mond-

hatjuk, hogy az ifjuság teljes harmadrésze a gymnasiumnak édeskeveset köszönhet. S hogyan állunk a másik kétharmaddal? Abból 20 százalékot közepes (jó) és 50-et a legalsó fokú (elégséges) képzettségre juttat a gymnasium. Elég szegényes eredmény. S hogy megelégedve lehessünk, legalább is megfordítva kellene lenni az aránynak. A mig t. i. a létszámnak felét legalább jó közép-fokú készületségre nem juttatja a gymnasium, addig annak működését kielégítőnek nem mondhatjuk. Ez a követelés, úgy hisszük, nem mulja fölül azon áldozatok mértékét, a melyeket korunk a gymnasium felszerelése és berendezése érdekében hoz.

S miben keressük magyarázatát e korlátolt eredménynek? Rendesen a túlterheléssel szokás előállani. Álljunk meg hát e kérdésnél egy pillanatra. Ha a tantárgyak számát tekintjük, abban a legújabb szervezés semmit sem szaporított, csupán kötelezővé tette a nem magyar tannyelvű gymnasiumokban nyelvünket, a melylyel azok addig is foglalkoztak, és bevette a tornászatot, a mi a szellemi képzésnek terheit éppen nem szaporítja, sőt ellenkezőleg, a testi erők fokozása által közelebb hozza a régi axioma megvalósulását: ép testben ép lélek! Ellenben sajnálattal látjuk bizonyos oly képző elemek mellőzését, a melyek minden időben a valódi humannevelés lényeges eszközeinek tekintettek. Ilyenek a szabadkézi rajz s a zene és az ének, a melyek nemcsak a kedély nemesítésére, hanem a képzelőtehetség, a műérzék fejlesztésére, kiegészítésére, szóval az emberben rejlő szépművészeti tehetségek fölbresztésére, kimivvelésére semmi által sem pótolható eszközök. Ezek mellőzésével az ember nemesebb erőinek egy egész meleg égálja szorítottatik fel a kitlen sarkvidékek terméketlen birodalmába. S hogy éppen a gymnasium ne járuljon semmivel hozzá a nemzeti miveltségünkben annyira elhanyagolt művészeti szellem fejlesztéséhez, ez a körülmény összkulturánkra is és nagyon sok parlagon maradó művészi tehetség tekintetében is valóságos veszteség. Mi értelme és alapja van így azon legújabb — különben helyes — törekvésnek pl. hogy a színházi zenekarok fokozatos kiegészítettésüket jövőben a közélettanodai ifjuság köréből nyerjék? . . . Az aesthetika is, mint önálló tantárgy, száműzetett a gymnasiumból, a mit sokan fájjalunk, s azzal, hogy a kolozsvári egyetem se bír erre tanszékkal, még kevésbé tudjuk vigasztalni magunkat. De hát kerültük a túlterhelést. S hogyan lopózott az mégis falaink közé? Miféle álarczot öltött magára, hogy föl nem ismertük, csak mikor pusztítani kezdett sorainkban? . . .

Heuréka! A tanterv az a trójai ló, mely e gonosz ellenséget nyakunkra hozta. A tanczél van igen magasra kitűzve, a melynek megközelítésére roppant óraszámval van elhalmozva az ifjuság!

Nó hát, ez igaz. A tanczél itt-ott fokozódott és az óraszám is elég nagy. . . De azt hisszük, hogy nagyjában éppen az óraszám felfogásában rejlik a helyzet kulcsa. Ez t. i. csak akkor okoz tulterhelést, ha az óraszámot helytelenül értelmezzük és alkalmazzuk. A kik nem értik és nem látják át, hogy a nagyobb óraszám a tanárnak akar elegendő időt biztosítani a növendékekkel való húzamosabb foglalkozásra, hogy ez úton behatolván az ő lelki életébe, annak tehetéseit megismerni s az állandóan azokhoz mért munka által azokat ébreszteni és fejleszteni tudja; a kik tanítói feladatukat katedrai előadások tartásában s ezt óránként felváltó leczkemondatásban betöltöttnek vélik; a kik az előhaladást csupán a tananyaghoz s nem egyszersmind tanítványaik készségéhez mérik: azok kezében a mai tanrendszer bizonyosan tulterheléssé fajul, az eredmény elégtelen s az ifjuságszánalomra méltó lesz. De ha az osztályban az idő jó részét valódi tanításra fordítjuk; ha a tananyagot az ifjuság ott benn, közetlen vezetésünk mellett dolgozhatja fel, hogy azonkívül házi foglalkozással ne legyen agyonnyomva; ha logikai rendezés, csoportosítás, alkalmas időközökben és terjedelemben kimért ismétlés által mind jobban-jobban a tárgy fölötti uralomra, áttekintésre segítjük növendékeinket s a jól előkészített és feldolgozott anyagnak csupán részletesebb begyakorlását bizzuk rájuk magánfoglalkozásul, s mindig csak annyit, a mennyire megfelelő idővel rendelkezhetnek: akkor a nagyobbacska óraszám nem nehezíti, hanem éppen megkönnyíti a feladatok végrehajtását, s a kitűzött tanczél megközelítését.

Szükséges még mindehez, természetesen, hogy a tanár a tanulási kedv ébresztésére ne tartsa egyedül a szigort és rideg tekintélyt elégségesnek, hanem tudjon más erkölcsi eszközökkel is a növendék lelkületére hatni.

A tulterhelés tehát — a mennyiben fennforog — meggyőződésünk szerint nem a tanrendszer, hanem kiválóan az alkalmazott módszer következménye, — s orvoslása is egyedül ez úton remélhető.

A tanczél lejjebb szállításáról szó sem lehet, mert ez egyértelmű lenne a visszaesséssel. A tantárgyak közül is egyedül a görögöt tekintjük facultativ szerepre reducálandónak. Mert az csakugyan egy neme a tudományoskodó előítéletnek, hogy az ifjuságnak nagy részé-

nél látjuk a teljes eredménytelenséget s a látszat kedvéért mégis erőszakoljuk a dolgot s megnyomorítunk — minden haszon nélkül — tanárt és ifjúságot egyaránt. A görög nyelvismeret kizárólag csak szaktudósnak nélkülözhetetlen — s azért a növendékek egy részét visszatartani a gymnasiumtól vagy abban lehetetlenné tenni előhaldásukat, nem állhat köznevelésünk érdekében. Szakszerű taglalásába e kérdésnek nem ereszkedünk. Elvitatni akarni a görög nyelvismeret és irodalom képző hatását — távol legyen tőlünk! Mi csak a dolog gyakorlati oldalát tekintve kérdezzük: arányban áll-e a siker a ráfordított idővel és fáradsággal? Nem tanácsosabb-e nálunk ez utóbbiakat a nélkülözhetetlen élőnyelvek jobb módu begyakorlására fordítani? Helyes-e tanrendszerünket e pontban is föltétlenül azon művelt és nagy népekéhez szabni, a melyek az élőnyelvek közül jól beérvén a magukéval, elegendő időt és munkát fordíthatnak a görögre? Mi azt hisszük, hogy se nem tanácsos, se nem helyes, mert látjuk, hogy czéltalan. Egyebekben pedig visszatérvén a tulterhelés methodikai okaira, észrevételeinket e kérdésben tovább fűzzük.

A nyelvészeti szakcsoporthoz tanításában egységes alapelvnek kellene keresztül vonulnia. A gondolkodás fejlődése és határainak kitágulása nem nyelvészeti, hanem lélektani és logikai törvényeken alapszik, a melyek egyetemesek, emberiek. Ezen törvények túlközödnék vissza a legegyszerűbb észrevételtől a legbonyolultabb következtetésekig a lélek minden fejlettségi fokozatán. Es a lélek minden állapotának hű kísérlője, alaki kifejezlője a nyelv, a mely a lélek logikai fejlődését soha meg nem előzheti. A nyelv szabályainak tehát mindig alkalmazkodniok kell a lélek fejlődése törvényeihez. S miután ezek egyetemesek, a nyelvek tanítási módszerének is egyetemesnek kell lennie. Így az egyik nyelvtanítás okvetetlenül előmozdítja, támogatja a másikat. A nyelvekben föltárló és a lelki műfolyamot jellemző azonosságai esetek, alakok és törvények e czéltól annyival inkább kiaknázandók és tudatra hozandók, mert a nyelvek fajai caractere sok sajátossággal is bir, a melyek nagyon megnehezitenék a tanulást, ha azok a nyelvnek nem alárendelt tulajdonságai képpen fogatnának fel.

Ebből következik, hogy a nyelvtani kézikönyveknek is egy ugyanazon rendszer alapján kellene iratniok s a mennyiben csak lehetséges, azonos nyelvtani determinatiókat tartalmazniok. Ez rendkívül megkönnyitené mindenik nyelvnek a tanítását. Azonban — fájdalom — ettől nagyon messze állunk. Akkora chaost a tankönyv-irodalom talán egy szakban sem mutat föl, mint a nyelvtaniban s

nemhogy a különféle nyelvekhez, de édes anyanyelvünkhez se birunk még azonos rendszerű kézikönyveket. S a míg az akadémia vagy a közoktatási kormány e téren irányadólag föl nem lép, nincs is remény, hogy megállapodásra jussunk. A nagy confuzió nyomai azonban a nyelvtani szak tanításában lépten-nyomon ösztönöznek, hogy valamit tegyünk a baj orvoslására.

A cél egyelőre úgy sem annyira a magasabb nyelvtudomány előbbrevitele, mint inkább a nyelvtanítás módszerének javítása levén: mindenik tanártestület tegyen meg annyit, a mennyit saját hatáskörében megtehet. És én azt hiszem, hogy így is lehet használni az ügynek. Például, feltétlenül ugyanazon rendszerű tankönyvet kell valamely nyelv tanításának alsóbb és felsőbb fokán alkalmazni. S a mennyiben a különböző nyelvek tanítására szolgáló tankönyvekben ez az egymásra vonatkozó egység még kevésbé tartatott szem előtt, tanári értekezleteken meg kell állapítani legalább a műszaki determinációkat, a melyekhez aztán minden nyelvtanár köteles legyen szorosán alkalmazkodni — s a szükséges módosításokat kézikönyvében tanítványaival együttesen fokról-fokra keresztül vinni. Így aztán mindenik támaszkodhatik tanítványainak már elsajátított nyelvtani szakismeretére azon fokozatos sorrendben, a mint a nyelvek a tantervben egymást megelőzik és követik, — s egyuttal mindenik hozzájárul a szerzett nyelvismeret felújításához és megerősítéséhez a többi nyelvekben is. Míg ma a növendék abban a szánalmas helyzetben van, hogy a nyelv alkatelemeit minden nyelvtanban csaknem mint egészen újat tekinti, mert a rokonság, az azonosság mintegy mesterségesen el van rejtve előtte, mely körülmény nagyon fokozza a nyelvek tanulásában egyébként is meglevő nehézségeket.

Aztán magára a tanításra még Comenius felállította volt az arany szabályt, hogy az idegen nyelveket is az anyanyelv módszere szerint kell tanítani. Az anyanyelvnél pedig az a természetes módszer uralkodik, a melyet a grammatikusok se tudtak összerontani, hogy a gyermek már tetemes nyelvkészlettel bír, mielőtt annak nyelvtani feldolgozásához hozzákezdene. Hát ha ezt az idegen nyelveknél éppen ilyen mértékben nem alkalmazhatjuk is, miután ezekben a növendék csupán csak az iskolára támaszkodhatik, de annyit mindenesetre hasznunkra fordíthatunk abból a tanulságos tényből, hogy a nyelvényag gyűjtése mindig járjon elől és pedig a lehetőleg gyakorlati módon, — s csak azután és nagyon kimért fokozatossággal jöjjön maga a nyelvtan. Az ellenkező és ma még általánosan divatos eljárás már csirájában elfojtja a legtöbb növendéknél a kedvet a nyelvek tanulásához.

Az idegen élőnyelvek tanítója nagy mértékben előmozdítja a sikert, ha tanításában fokozatosan az illető nyelvet teszi tanulvvé.

Szólnunk kell még valamit az írásbeli nyelvgyakorlatokról. Ha nem is vesszük épen betűszerénti értelemben a nulla diest, de annyi bizonyos, hogy a folytonos írásbeli reproductió hathatós előmozdítója a nyelvtanulásnak. És itt különösen a tanórákon való gyakorlatokat értjük, melyek jelentőségét még nem látszanak eléggé méltányolni a mai tanításban. A házi feladványok azért szintén nem mellőzhetők, de kellő haszonnal ezek is csak úgy járnak, ha kijavításukat, szigorú ellenőrzés mellett, a növendékek maguk hajtják végre. A különböző tárgyú házi feladványok egyenletesen osztandók be és tanári értekezletek megállapítása s ellenőrzése alá tartoznak. A nyelvtanítók általában mind figyelemmel vannak egymás tantárgyára, de különösen az anyanyelvnek mind szó, mind írásbeli használatát folytonos ellenőrzés alatt tartják az idegen nyelvek tanítói is. Akármely nyelvben való pongyolaság gondolkozási és kifejezési szabálytalanságra vezet a többiekben is.

A mennyiség és mértantánításának módszerében az inductió elve még nem talál kellő méltatásra. Főkép a tanítás alsó fokain történnek e tekintetben nagy mulasztások, a miket aztán később utánpótolni csaknem lehetetlen. Olyan szellemi gymnastika e tanítás, melynél a kitartó, egyenletes gyakorlás még a gyengébb erőket is nehéznek látszó feladat megoldására képezheti; de viszont a hézagos, felületes foglalkozásban a jobb tehetség is kiképzetlen marad. Azért itt a haladás mértékét mindig a középszerűekhez kell alkalmazni s ezekkel vinni a többieket lépésről-lépésre. A sietség, sehol inkább meg nem boszulja magát, mint e tantárgyban.

A mennyiség- és mértantánításnak alsóbb fokán a szemléltetés ép oly helyén van, mint a természeti tudományokban, sőt alkalmazására annival nagyobb gond fordítandó, mert ez az előhaladás foka szerint mind szűkebb-szűkebb térre szorúl — s az elvont miveletekre az ifjuság nagy része csak úgy emelkedhetik fel, ha arra az említett módon alaposan előkészítettik. Az elemi számtanítás fokozatai kellő alkalmazással a gymnasiumban is jó ideig követendők. E fokozatok: közzetlen és közzetett szemlélés, tiszta számokkal való elvont számolás, gyakorlati feladványok. És ez eljárás nem egymás utáni sorrendben, hanem egymás mellett alkalmazandó. Azután a fejbéli és írásbeli számolás hasonlóan egyenlő figyelemben részesítendő. Végül e tantárgyaknál éppen külö-

nős jelentőséggel bírván az, hogy a tanításban mindenki folytonosan egyenlő mértékben részesüljön, vagyis, hogy az valóban osztálytanítás legyen: a feladványok nem egyesekhez, hanem az egészhez intézendők, s a fejbeli számolásnál azok megfejtése gyors kikérdezés és alkalmas próbák által ellenőrizendő; az írásbeli feladványokat pedig szintén nem egyesek által a táblán, hanem az egész osztály által dolgoztatjuk rendszeresen vezetett és ott a helyszínén felülvizsgált füzetekben, olyanformán, mint a hogy a rajztanítás megy. A tábla nagyjában csak a tanár számára való, új miveletek bemutatására, vagy a meg nem értettek ismétlésére.

A nyelv- és mennyiségteni tantárgyakban a logikai összekapcsolódás és fejlődés kérlelhetlenebb szigorral érvényesül, mint bármely más ismeretkörben. Itt tehát a következőket soha sem érthetvén meg biztosan az, a ki a megelőzőket el nem sajátította: a továbbhaladást nem szabályozhatja egyedül az időhöz mért tanmenet, hanem főkép a növendékek készsége. A ki erre kellő tekintettel nincs, az hiába tartja ki pontosan az órákat és írja be az ellenőrző könyvbe a feldolgozott pensumot, mert ez által inkább csak a látzatnak, mint a lényegnek tesz eleget. Az ifjúságnak ezen ismeretkörökben mutatkozó nagy fogyatkozásai szomorú bizonyítékot nyújtanak erre nézve. A lassu haladás szüksége különben nem is tart mindvégig egyformán, mert az alapos bevezetés és megértés nemcsak a készséget, de rendszeren a haladási kedvet is fokozza az ifjúságban. Tehát éppen azért kell kezdetben lassan sietni, hogy később biztosan gyorsithassuk lépteinket.

A tanítással ugy itt, mint a többi tantárgyaknál, a növendékek ismeretbeli fejlettségének álláspontjára helyezkedjék a tanár, mert különben egymást soha meg nem értik. Ennek törvényszerű szükségességét szemléltetően bizonyítja dr. Brassainak ugyanez ügyre alkalmazott következő példája: „Egy hangoztató deszkára bizonyos tónusban harmóniásan kifeszített húrokat egy azon tonusban adott hang össz-zengésre bírja, i d e g e n h a n g r a p e d i g n é m á n m a r a d n a k.”

A természeti tudományok tanításánál egyik főkellék a folytonos szemléltetés és kísérletezés, mihez elegendő gazdag taneszergyűjtemények kellenek. A gyűjteményekből és taneszközökből pedig a mennyit veszély nélkül lehet, a megfelelő osztályokban kelle-ne legalább váltogatva felállítani, hogy a meg-megújulható szemlélet által az ismeretek felfrissüljenek és állandóságot nyerjenek, mert a csupán egyszeri bemutatás által nyert benyomások emlékét a folyto-

nosan szaporodó újabbak kiszorítják a lélekből. A feltaláltató módszer, mely a növendékek öntevékenységének szerepet enged és azt ébren tartja, ez ismeretkörben alkalmazható a legsikeresebben.

A közlő tanalakat igénylő tantárgyak, minő főképen a történelem és földrajz, helyes tanítása megköveteli, hogy minden előadás végén azonnal kikérdezés következzen és a kiemelkedő mozzanatok, a vezéreszmék összefoglaltassanak, mi által a tanítványok egyfelől odaadóbb figyelemre ösztönöztenek, másfelől ítélőképességük fejlődik.

A hol országos, vagy vidéki muzeum áll fenn, ott a történelem és természetrajz tanárai évenként egy párszor odavezetik tanítványaikat, hogy az abban összegyűjtött régészeti és természeti tárgyak bemutatása és megismertetése által tanításukat kiegészítsék és tartalmasabbá tegyék.

Nem volt szándékom e rövid értekezésben a gymnasiumi oktatás tüzetes bírálata, sem a helyes tanítás hézagtalan kifejtése. Ez utóbbi törekvést különben is feleslegessé tenné a ministeri tantervvel kapcsolatban kiadott részletes utasítás, a melyet — más jelen módszertani művek mellett — nem lehet eléggé melegen ajánlani a tanári testületnek és szaktanároknak figyelmébe. Én csak futólagos reflexiókban akartam az érdekeltek figyelmét felhívni a tanítás bizonyos kiemelkedőbb hiányaira s egyszersmind rámutatni némely módszertani elvre és fogásra, a melyek a tanítás sikerének emelésére alkalmasok. Meg vagyok győződve, hogy a fennebbiekben felvett elvek és gondolatok részletes megvalósítása által a tulterhelés rémét elűzhetjük a gymnasiumból, mert én azt nem rendszer, hanem módszertani bajnak tartom, a mit a módszertan segítségével sanálni is lehet.

Ehez semmi egyéb nem kell, mint a köteleességek felismerése, czéltudatos munkaterv és szakszerű ellenőrzés. Az első az egyes tanárok dolga, a második a tanári testületké s a harmadik az igazgatóké. Hogy utóbbiak e fontos teendőjüket kellőképpen teljesíthessék, vagy a tanítás, vagy az administratív teendők egy része alól felmentendők lennének. A tanárikar köteleessége év elején részletes tanmenetet állapítani meg mind a szóbeli, mind az írásbeli foglalkozás minden ágára s rendes havi értekezletein számbevenni a már elvégzett s kijelölni a következő összes havi munkákat. Ez értekezletek hivatása biztosítani az összhangot a tanítás menete- és terjedelmében s ébren örködni az ifjuság

szellemi érdekei fölött. Az egyes tanár feladata hivatásának lelkiismeretes betöltése, a mi szaktudománya fejlődésének tanítási módszerének alapos tanulmányozása nélkül nem lehetséges.

Volna még egy szóm a tanárok egyéniségére vonatkozólag.

Az egyéniség mindenkinek olyan személyes tulajdona, a mit, ha csak az kártékony hatásban nem nyilvánul, érintetlenül szokás hagyni. A mennyi figyelmet azonban mi e kérdésben tanusítunk, ugyanakkora önmegfigyeléssel a tanár is tartozik magával szemben. Neki t. i. egyéni nemesebb vonásainak megtartása mellett le kell küzdenie minden kiszögellő modorosságot s önuralmat kell gyakorolnia, mert a nevelői hatás magaslatára csak így emelkedhetik. Ellenben sehololy sokat és oly könnyen nem kockáztat, mint az iskolában.

Minden ember jól tudja tanulói életében szerzett tapasztalásból, hogy a szakismerettel, kötelességteljesítéssel, foglalkozásának és az ifjuságnak szeretetével s tapintatos és igazságos bánásmóddal szerzett tanári tekintély, a mellett, hogy az illető számára önkéntesen nyilvánuló, állandó tiszteletet és rokonszenvet biztosít, minő jótékony befolyással van az ifjuság komoly foglalkozására és előmenetelére is a megfelelő szakban. E tekintély megszerzése és megóvása becses kincs a tanárra s nagy szellemi és erkölcsi kapitális a tanintézetre nézve. Vajha mind az egyes tanárok, mind a tanártestületek lelkében gyakran felújulnának termékenyítő hatásukkal azon tiszteletet parancsoló alakok emlékei!

KOZMA FERENCZ.

A SZÉKELY-KERESZTURI KÖZÉPTANODA FELEKEZETI ÉS NEMZETI FONTOSSÁGA.

Már több alkalommal volt az irt intézet a „Ker. Magvető“ hasábjain ismertetve, hol egy, hol más szempontból. Keletkezése óta napirenden voltak ügyei, most az egyházi gyűléseken, majd a sajtó terén. Az érdeklődés iránta nem csökkent, de növekedett. Közszükséglet ápolta s jelenleg is az beszéltet róla, még pedig a czimben irt két szempontból.

Mielőtt azonban ezek bővebb tárgyalásába bocsátkoznám, engedjék meg nekem, hogy azokat a főbb áldozatokat, a melyek ezért különböző időpontokban hozattak, összevontan,¹⁾ a lehetőségig hiven bemutassam, hogy ezek a további tárgyalásra támaszpontok lehessenek.

A középtanoda első, kilencz szobából álló épülete fából volt. Erre és egy tanári ház építésére²⁾ 1794—1800-ig 1950 Mfrtot és 51 denárt, 122 véka gabonát, 322 szekér követ ajándékoztak egyesek.³⁾ E mellett 5—6 szobát az iskola épületében magánosok építettek és szereltettek fel a saját költségükön; továbbá fa, téglá s más anyagok, a napszám, együtt több száz frt értékű gyűlt össze.

1818—1833-ig a faépület helyett 16 szobából álló emeletes kőépület építettett. Erre 5454 Rfrt és 16 krt adakoztak egyesek. Továbbá önkéntes adományképpen bejött mész 3180 véka, gabona 695 véka; kő 1248 szekérrel; fa, deszka, lécz s más épületi anyagok, élelmi szerek, napszám, több száz frt értékű.⁴⁾

¹⁾ Bővebben fognak előadatni az iskola történelmében, a mely önállólag 1894-ben, a százados ünnepélyre fog megjelenni. Addig is lásd a gymn. építésének történelmi rajzát K. Magvető 8-ik évfoly. 1873. 4-ik füzet, 334—345. lapjain.

²⁾ A ma is fennálló igazgatói lak.

³⁾ Lásd Protocollum Consistorii Repraesentativi unitariorum claudiopolitani 1780. 81—124. lapjain.

⁴⁾ Lásd Protocollum perceptorum et erogatorum sub cursu Reaedificatio-nis gymnasii Kereszturensis. Inchoatum anno 1818.

1860 ban egy második tanári lak építésére 980 frt 5 kr pengő pénzben és több száz frt értékű mész s más építési anyag¹⁾)

1861-ben orgonára 87 frt 73 kr pengő pénzben.²⁾) A hatvanas évek elején, az iskola épülete szűknek bizonyu'ván, közóhajtás lett, hogy az nagyobbtassék meg. E czélból Udvarhelymegye főispánja, akkor főkirálybíró, Dániel Gábor, 1867. decz. 14-én értekezletet tartott Sz.-Kereszturon az iskola épületében, a melyen a bővítés szükségessége kinondatván, gyűjtés rendeltetett el, mely gyűjtés az értekezleten tett ígéretekkel együtt 7405 frtot és 26 krt o. értékben és több száz frt értékű építési anyagot eredményezett.³⁾)

Ez adományokból az épület tizenegy helyiséggel bővítettett 1868. és 1869 ben; s ez években lakhatóvá, használhatóvá tétetett, csak a külső letakarítás maradt el, nem azért, mintha hitrokonainknál beszünt volna az áldozatkészség, hanem, mert ki volt fáradva. Az absolut hatalom idejében történt megerőltetést még nem épültük volt ki teljesen, Az önkéntesen, oly rövid idő alatt vett újabb teher szünetet parancsolt, hogy erőt gyűjthessünk újabb áldozatokra.

Ez idő alatt történt, hogy 1875 ben ifjabb Fretwell János Angliából meglátogatta Kovács János tanár társaságában ez intézetet s visszatérve hazájába, 250 font sterlinget gyűjtött az épület bevégzésére Angliában és Amerikában levő hitrokonainktól. E tet'e emlékezetes és örökhálára kötelezi a magyar unitáriusokat.

1876—77-ben a Jakab Elek-féle könyvtár megvételére egyesek 1500 frtot adakoztak.⁴⁾)

A tanári fizetések, ösztöndíjak, ugy más természetű kiadások alapja is mind egyesek adománya; hasonlóan a kórház-alap is, mely ma teszen 1674 frt 52 kr o. é.

Ime, a sz.-kereszturi iskoláért hozott áldozatok! Mi épülhetett a huszas. és hatvanas években abból a csekély összegből, a mi fennebb elő van adva! Nem kicsinylendő összeg az! De hitrokonaink anyagi erejéhez mérten sokkal nagyobb, mint az állam százezerei, a melyeket divatszerű intézeteire fordít. Nagy haszonra számító vállal-

¹⁾ Lásd az új tanári lak építésére tett adományokat a gymn. levéltárában 1860. XII. csomag, 7. sz. a.

²⁾ Az orgonára tett adományokat hasonlóan a levéltárban 1861. XII. csomag 10. sz. a.

³⁾ Lásd a gymn. levéltárát a hatvanas évek utolsó feléről.

⁴⁾ Lásd a gymn. könyvtára történelmét Keresztény Mtgvető 1877. XII. évfoly. 2-ik füz. 75--89. lapjain.

kozók ez építéseknel nem szerepeltek. Házi kezeléssel történt az építkezés. A püspök, főgondnok, gondnokok, tanárok napokig, hetekig, sőt hónapokig fáradoztak díj nélkül, csupán ügyszeretéből a létesítés körül. A munkások, a napidíj mellett étellemezést kaptak, különösen az első és második építkezésnél. A körüllevő ekkleziák ingyen napszamosokat állítottak; a körüli papnék rendre bájöve főztek, sütöttek a munkásoknak. Csak ugy történetett, hogy a jelenleg fennálló diszes épület létesülhetett. Sok oly munka, segítség, stb. járula kimutatott adományokhoz, a melynek becsértékét számokban ki sem lehet fejezni.

Tekintetbe veendő az árviszonyok is azokból az időkből, a melyekben az építkezések történtek. A faépület állításakor, a mult század utolsó tizedében ¹⁾ egy kenyér 7 kr, 1 félbárány 9 kr, 1 munkás napszám 9 kr, 1 font turó 10 kr, 1 font hus 3—4 kr, 1 szánfa 36 kr, 1 drb. szarufa 8 kr, 1 pár csizma 1 Rfrt 9 kr, egy tutaj 11—14 Rfrt, 1 szál cserefa deszka 17 kr, 1 véka mész 17 kr, stb.

E század első negyedében pedig ²⁾: 1 kőmives napszám 1 mfrt, 1 font hus 6 kr, 1 napszám 15 kr 1 tutaj, mely 12 szál hét öles gerenda és 160 szál deszkából állott 25 mfrt. Ezer téglá vetése 1 mfrt, stb.

S minő épületet építhettek 1818—1833. és 1868—9. években! Álljon itt Kotz József vasut mérnöknek 1887. decz. 11-én tett mérései és készített rajza alapján a következő ismertetés: Van az épületben 6 tan-, és egy téli torna-terem; két könyvtári és egy terménytári helyiség; egy tanári és 14 lakó szoba. Ezekben egy bennlakó tanulónak jut 14½ köbméter levegő. Van négy mellékhelyiség. Az összesről nevezett mérnök műszaki véleménye az, hogy azok a jelenkor igényeinek megfelelnek.

Azon nagy mozgalomban, mely ez intézet létesítésére nézve megindult s csaknem száz éven keresztül tartott s tart jelenleg is, oroszlánrészt vet a második építkezésnél h.-almási Mihály János alkirálybíró és a harmadik építkezésben s azóta is minden mozzanatban Udvarhelymegye főispánja és az unitáriusok főgondnoka Dániel Gábor. Az ügy és e két név hódított, megindított egyeseket és ekkleziákat. Fényesen ragyog e két név az iskola történelmében s biz-

¹⁾ Lásd zsákodi Horváth János szülőinek 1790—1800-ig vezetett jegyzőkönyvét a napi kiadások és bevételekről, a gymn. könyvtárában.

²⁾ Lásd Protocollum perceptorum et erogatorum sub cursu Reaedificationis gymnasii Keresztúrensis. Inchoatum anno 1818.

tatja az utókort, hogy a mely intézménynek ily emberek állanak az élére, az nem veszhet el soha.

Ez iskolát nemcsak az unitáriusok, de mások is használták.¹⁾ Tekintsük meg csak a közelebbi múlt husz évét. Ez idő alatt tanult ebben, gymnasiális és elemi osztályaiban, 354 nem unitárius, vagy az összegnek 39·37%-a. Oláh 52, a mi 5·78%. Német 42, a mi 4·67%. Vidéki 754, a mi 83·87%. Helybeli 145, a mi 16·13%. E számok az azelőtti időkre nézve is állanak, csekély változással.

Székely-Keresztur emelkedésére nagyban folyt be ez intézet. Keletkezésekor u. m. a múlt század utolsó tizedében, e város népessége alig volt ezer lélek. Iparos 8—10. Kereskedés 2—3.²⁾ A múlt században vásárja is csak kettő volt évenként; e század első felében nyerne két országos és heti vásárt.³⁾

A lélekszám évről-évre emelkedik; az iparosok és kereskedők száma is. A negyvenes évek elején van 25—30 iparos és 6 kereskedés.

A harminczas években gyógytár és orvosi állomás létesül. A lélekszám 1850-ben 1900—2000. 1857-ben már 2431. 1870-ben 2712. 1880-ban⁴⁾ 2968 s ma 3000-en felül van.

Jelenleg két ipartársulat van 118 taggal. Iparos tanoncz több van hatvannál. Szita, rostakészítéssel foglalkozik 25 székely család. Kereskedés van 14. Pénztár 2. Casino 2. Orvos 3.

Van két felsőbb tanintézet, u. m. az unitárius közép-tanoda, az állami férfitanító-képezde; öt elemi iskola, szövő-iskola. Tanárok, tanítók száma 22. Lelkész 3. Van járásbiróság, telekkönyvi-, adóhivatal, szolgabiróság, jótékony nőegylet, tűzoltó-egylet.

Múlt század végén a honoratior osztály állott a gymn. igazgatójából, s három lelkészből és tanítóból. Az intelligens elem nagyon csekély volt a nyers tömeggel szemben. De a gymn. fejlődése, virágzása mind több értelmes szülő figyelmét vonván magára, gyermekeiket ide kezdték hozni s maguk is többször fordulván meg itt, különösen az iskolai vizsgák alkalmával, a midőn kolozsvári vizsgálobiztosok is jelentek meg igen gyakran, a szellemi mozgalom nagyobb-nagyobb lett; a helység városias szint kezdett öltetni. Város volt ugyan addig is.⁵⁾ de inkább csak névleg. E század első felében

¹⁾ Lásd a gymnasium anyakönyvét.

²⁾ Szavabevehető öreg emberek nyilatkozata.

³⁾ Lásd Orbán B. Székelyföld I. köt. 22. lap.

⁴⁾ Lásd az országos népszámlálásokat.

⁵⁾ Lásd Orbán B. Székelyföld I. K. 21. lap.

a sok igénytelen épület mellett alig volt egy két emeletes ház. Jelenleg 10-en felül van az emeletes és 100-on a csinos és czélszerű földszini házak száma.

Az emberek értelmesevével javultak a lakás és társadalmi viszonyok. Sokáig hiányzott e város és a járás ötven községére nézve, melyekben az 1880-iki népszámlálás szerint 34,524 lélek lakik, a legfőbb mivelődési eszköz a könyvtár. A sz. kereszturi közép-tanodánál már keletkezése alkalmával létesült a könyvtár,¹⁾ mely idők során, vétel és ajándékozás útján gyarapodott, úgy annyira, hogy ma tizenkétezer darabnál többet foglal magában a középtanoda könyvtára. 1831-ben alapult az ifjusági könyvtár, mely a város és vidékére nézve az ugynevezett kölcsön-könyvtárt pótolta és pótolja. Ez is ma kétezer darabnál többől áll. Használta és használja ezeket az ifjuságon és tanári személyzeten kívül csekély díj mellett, a városi és vidéki értelmes közönség.

A vallás- és közokt. miniszter a közoktatás állapotáról szóló 14-ik jelentése 255 ik lapján azt mondja: „sok tanintézetnek csak ajándékozott művekből áll a könyvtára.“ És a 15 ik jelentés 167 lapján: „az állami középiskolák, mint új intézetek, habár csekélyebb, de az iskola szempontjából sokkal értékesebb könyvtárakkal bírnak, mint a felekezeti intézetek.“

Meghajlunk e nagy kijelentés előtt! Középtanodánk nagy könyvtára sok értékes és kevésbé értékes művet kapott egyesektől és testületektől ajándékképpen; de a mellett folytonosan gondoskodva volt, hogy pénzerejéhez mérten, újabb művekkel gyarapíttassék évenként. Álljon itt csak a közelebbi múlt tíz évi kimutatás arról, hogy mennyi pénz fordított könyvek és folyóiratok szerzésére.²⁾ A nagy könyvtárra 900 frt, tehát átlag évenként 90 frt. Az ifjusági könyvtárra 807 frt,³⁾ tehát átlag évenként 80 frt 70 krt. A két könyvtárra összesen 1707 frt. A M. T. Akadémia küldi minden kiadványát. Jakab Elek, Orbán Balázs s mások is, évenként újabb művekkel gyarapítják. Igyekezünk, hogy könyvtáraink értékesége növekedjék. Olyan szívesseggel fogadjuk az adományokat, a milyennel küldetnek. Valamiféle hasznát minden könyvnek lehet venni, csak

¹⁾ Lásd a középtanoda könyvtára történelmét a fennebb idézett helyen.

²⁾ Lásd a gymn. pénztárnoka számadását a lefolyt tíz évről a levéltárban.

³⁾ Lásd az ifjuság pénztári naplóját.

igazi tudományszeretet kell hozzá; a kiben nincs, az meg olykor semmit sem szeret“, mondja jeles történészünk, Jakab Elek.¹⁾

Tanárok, tanítók, tanulók szükségleteinek fedezése, az épületek, iskolai butorok conserválása, gyűjtemények gyarapítása, ez idő szerint évenként, a legkevesebbre véve 15–18 ezer frt forgalmat csinál Sz.-Kereszturon.

Miért tették a fennebb elősorolt áldozatokat az unitárius vallásközönség tagjai?! Tették egyszer a saját érdekükbe. E középtanoda fenntartása életkérdés a felekezetre nézve. Hitfeleinknek csaknem felerésze lakik Udvarhelymegyében; a szomszéd megyékben lakókkal együtt az unitáriusoknak 70%-ánál több van e tanoda körül. Ezekhez Sz.-Keresztur közelebb és olcsóbb a tanítás; Kolozsvár távolabb és drágább. Unitárius és gazdasági szempont! „Itt van a mi vallásunk igazán otthon, a z ő természetes földében! Itt kell magunkat ekklézsiák, templomok, iskolák alapítása által erősiténünk, itt életképességünket kifejtenünk.“²⁾

De tették magasabb nemzeti szempontból is. Az intézetek fajfenntartási, kulturális és magyarnyelvi szolgálatokat teljesítenek hazánkban. A melyik ezek közül az egyiket, az fontos, a melyik kettőt, az fontosabb és a melyik mind a hármat, az legfontosabb. A miénk az említett három szolgálat közül hányat teljesít? Ha hármat nem is, de kettőt bizonynyal igen. Kulturális befolyása, e város és vidék lakosságára nézve, az előbb tárgyaltakból eléggé kitünik. Magyarnyelvi szolgálata is, az ebben tanuló különböző nemzetiségekről tett kimutatásból.

Fontosságát emeli az, hogy a Székelyföld nyugati szélén, az oláh és szász helységektől alig egy óra távolságra fekszik. Fejlesztése, erősítése okos és jól felfogott nemzeti érdek. Segesvár és Székely-Udvarhely között a távolság 46 kilométer. Ekkora távolságnak csaknem a közepén, egy három ezer lakóssal bíró város kebelében, a mely körül 35—36 ezer székely van, csak e járásban, ha a szomszéd megyék unitárius lakóssaira nem számítanánk is, egy középtanoda szükséges.

„A szászok földéről, egy szép, ősrégi virágzó város virágzó gymnasiumából, a Székelyföldre lépve az utas, Sz.-Udvarhelyig fel — kitörölve a sz.-kereszturi unitárius középtanodát — civilisatió te-

¹⁾ 1887. aug. 15-én irt levelében.

²⁾ Jakab Eleknek Dániel Gáborhoz 1868. márcz. 10-én irt leveléből.

kintetében egy Volgai nagy pusztaságot fog látni, mely a magyarok ázsiai állapotára emlékezteti, s kérdezni fogja: mit mivelt e nép ezer év óta e földön? Mik miveltségének bizonyítékai, eszének alkotásai? A kinek tetszik a jogos szemrehányás és sujtó ítélet, ám törölje el középtanodánkat; de a ki nemzete becsületére kényes, az tartóztassa vissza magát e nemzeti bűn elkövetésétől.¹⁾

A sz.-kereszturi közép-tanoda beszüntetésével, száz meg száz székely marad parlóban, iskolázatlanul. Ujjal tudnánk rámutatni azon számos és jelenleg is közszolgálatban levő székely származásu unitárius és nem unitárius hasznavehető emberekre, a kik, ha ez intézet nincsen, soha sem emelkednek ki a népből. Sokan vannak olyanok is, a kik ez intézetből kiindulva, lettek Erdély különböző megyéiben jeles és jómódu gazdák, gazdatisztek, a kik maguk körül, az idegen nemzetiségek között, egy-egy kis magyar telepet csináltak.

Hogy az erdélyrészi megyékben magyar telepítések, benépesítések történhessenek, arra a Székelyföld, a székely nép adhatja csak az anyagot. A statisztika szerint a Székelyföld népessége gyérnek látszik, mert Csikban 24·7, Háromszékmegyében 35·2, Udvarhely megyében 30·9 lélek esik egy egy □ km.-re. De ha — dr. Hunfalvy János szerint²⁾ — tekintetbe vesszük, hogy a Székelyföldön a nem termő föld s a legelők és erdők szerfelett nagy területeket foglalnak el, hogy pl. csak Udvarhelymegyét említsem, az erdőkre 424 hold esik minden 1000 holdnyi területből; akkor a népesség a termő területhez képest nagyon sűrű.

Ha szorványosan is, de az iskolákból kiindulva, minthogy az iskolázott székely könnyebben telepszik meg az ország más megyéiben, a különböző nemzetiségek között, lehet ez idő szerint a sűrű népességből hasznos lecsapolásokat eszközölni. Akár mint hivatalnok, akár mint gazda telepedjék is meg Erdély más megyéiben, neveli a magyarság értékét.

„A nemzet gondolkozói — mondja Jakab E. már idézett levelében — most kezdik voltaképpen s nagy jelentőségében felismerni a Székelységnek a magyar államban, ép azon pontban való gondviselészerű fekvését, igyekeznek ott vasutak által sűrűbb közlekedést, a háziipar emelésével vagyonosságot, az iskolák által az egész népet átható műveltséget létrehozni, hogy a magyarság leg-

¹⁾ Jakab E. 1887. nov. 7-én irt leveléből.

²⁾ L. Dr. Hunfalvy J. Egyetemes földrajza II. köt. 758 lapján.

életrevalóbb, legmunkásabb fajában levő nemzeti erőt megsokszorozsítsák; és a Cultusminiszter meg akar szüntetni egy legjobb helyen álló, practicuson alkotott s hasznosnak bizonyult régi tanító-intézetet. Hát magyar érdek-e ez? Politicus, okos tett-e ez? Credat Judeus Apella!“

1870-iki adatok szerint az erdélyrészi összes gymnasiumi tanulók közül 56·86% magyar, 17·17% német, 23·77% oláh. 1880-ban pedig 52·23% magyar, 21·08% német, 25·14% oláh. A magyarság decadenciában van, az oláhság emelkedőben. „E momentumra — mondja Szathmáry György¹⁾ — különös hangsúlylyal és komolysággal hívjuk fel politikai érzékkel és belátással bíró értelmiségünk figyelmét. Tudvalevőleg a középiskolákból kerülnek ki a közélet emberei s az az 52·23%, melylyel a középiskolai tanulók között fajunk rendelkezik, nem elég nagy ahoz, hogy a magyarság a reá váró s ezentul mindinkább sokasodó társadalmi és politikai feladatokhoz méltón megfelelhessen a kulturális, értelmi és politikai keresletnek mely irányában viszonyainkból kifolyólag támasztatik és kell, hogy támasztassék.“

Középtanodánk fenntartásával, erősítésével, sőt bővítésével is az említett 52·23% emelkedik, míg ellenesetben hanyatlik.

Főleg középiskoláink képezik, vagyis inkább nevelik fel a nemzet azon részét, melyet intelligentiának nevezünk, mely az egész nemzettestet mozgatja és irányozza; mondja a miniszteri 14-ik jelentés, 260-ik lapján. És mégis beteges áramlatnak nevezi a 252-ik lapon a kisebb városok azon törekvését, hogy gymnasiumokat állítsanak, s a 253-ik lapon pedig így szól: oda irányul a törekvés, hogy algymnasiumaink egy része, különösen a gyengébbek s nagyon is helyi érdekűek reáliskolákká, vagy a még csekélyebb alappal bírók polgári iskolákká alakuljanak át. E gondolkozásmódból kifolyólag kaphatta a sz.-kereszturi középtanoda a kétszeri megintést.²⁾

Az említett törekvésre nézve legyen szabad a ministeri jelentések alapján a következő megjegyzéseket tennem: a 178 középiskola közül 13 van kevesebb népességű városban, mint a kereszturi.³⁾

¹⁾ „Tanulmányok“ czimű könyve 205 lapján.

²⁾ Az elsőt 15180—1885. sz. a., hogy a középtanoda épülete a bennlakás és tanítás kettős céljaira elégtelen és hogy nincsen elég rendes tanár. A másodikat 51317—1886. sz. a. hogy nincsen elég rendes tanár. A múlt évi szept. 4-én Dicső-Szent-Mártonban tartott zsinati főtanács még egy r. tanári állomást szervezett. Van ma V. osztály és 6 rendes tanár.

³⁾ L. 15-ik jelentés 190—195 lapjain.

Az 1884/5. ministeri jelentés szerint¹⁾ az egész magyar birodalomban összesen 23 gymnasiumnak és 4 reáliskolának teszen kevesebbet az évi kiadása, mindent összevéve, mint a sz.-kereszturi középtanodáé! 110 gymnasiumnak és 12 reáliskolának van kevesebb becsértékű épülete; 10 gymnasiumnak és 2 reálnak nincsen is épülete; 128 gymnasiumnak és 17 reálnak van kevesebb helyisége; 40 gymnasiumnak és 6 reálnak van kevesebb tanterme: 73 gymnasiumnak és 9 reálnak van kevesebb könyvtári helyisége, mint a sz.-kereszturi unitárius középtanodának.

Ezeket vigasztalásunkra jegyezgetém ki. A szegénység terhe könnyebbnek tetszik, ha látjuk, hogy többen vagyunk, a kik azt czipeljük.

A csekélyebb alappal birókat polgári iskolákká alakítaná át! Lássuk a sz.-kereszturi középtanoda alapjait:

Személyi fizetések alapja . . . 88,150 frt — kr o. é.

Ösztöndíjak és dologi kiadások alapja 33,867 frt 1 kr.

Összesen 122,017 frt 1 kr. o. é.²⁾

Hol kezdődik a csekélyebb alap: hányadik ezer annak a kiinduló pontja, azt nem én határozom meg. Nekünk ennyi van, s ezt mi adtuk magunknak; a sült galambot nem igen ismerjük.

Intézetünk létesítése s szükségeinek a fedezése más szempontból nézendő, mint azoké, a melyek az adópénztárból élnek. A mi költségvetésünk az emberek szívéig ér. A modern paedagogia és egészségügy, a felekezet, a nemzet emelése ez egy szóban összpon-tosulnak és nyerne kifejezést: áldo z z u n k. Hosszu időken keresztül üldöztettünk hitünkért, ez üldözés azonban nem lágyított, de erősített hitünkben. Jöhetnek még nehéz idők reánk, elnyomhat az ármány, irigység, de az eszme, mely Istentől van, élni fog. Nem rajongás ez! de az igaz ügy diadalában való hit. E hit, e tudat tartott fenn minket eleitől fogva és fenn fog tartani, míg humanisms, erény, igazság életre számítanak.

A ministeri 15-ik jelentés 104-ik lapján a van: a középiskola szükségessége függ az illető város vagy vidék népességétől. Éppen

¹⁾ Azért veszem ezt alapul, mert ez a legterjedelmesebb, lásd 428—469 lapjain.

²⁾ Ezekhez járulnak évenként az iskolai díjak is. Az alapok 5—8%-al vannak elhelyezve. A személyi fizetések alapja — elkülönítetlenül — a vallás-közönség közpénztárában van.

a miénkre találnak e szavak. Vallási érdek, polttikai fontosság stb. előtérben vannak itt, csak a vak, és a ki nem akar, az nem látja.

Az említett tekintetek, szolgálatok, a melyeket ez intézet a felekezetnek, a nemzetnek, a mint az több oldalról kimutatható s a tárgyalatkból is eléggé kitünik, megkívánják, hogy e középtanoda erősíttessék, fejlesztessék, ha főgymnasiummá nem is, de legalább hat osztályuvá, még pedig állami segedelmezéssel. Ingyen nem kérjük, visszaszolgáljuk az államnak a segélyt.

Megbecsülhetetlen az az áldozat, a mit az egyes felekezetek hoztak eleitől fogva a kulturának! Azt mondja Jakab Elek — említett levelében „a mi segélyt az egyház 1867. óta kap általában az államtól, jobbadán az egyházi igazgatás és ekkleziáiak közszükségeire fordittatik. E középtanoda itt maradt árván, egyedül, mint egy kösziklára helyezett vár, melyet csak a vihar ostromol, de oltalmat senkiben nem talál. Az állam elfogadta növendékeit tisztviselőnek, beosztotta hadsoraiba, elvette adóikat s az állam biztosítása, a haza szabadságának védelme százanként engedte elvérzeni őket, de viszonzásul kedvezéseit nem éreztette. A székely-kereszturi unitárius középtanodát megalapító és fenntartó székelység viszonzást kér e szolgálatokért az államtól és a kormánytól.“

Nem akadt olyan áldozó, a kinek nevét felvehette volna az intézet. Joggal azt irhatjuk homlokzatára: egyesek szives adományaiból épült iskola.

Kormányunk távol, de Anglia és Amerika közelebb volt a segedelmezésben. Az abszolút hatalom szorított, de ígérését nem fogadtuk el; nemzeti bűn lett volna igénybe venni. Alkotmányos kormányunk sujt, dorgál; kedvezései nincsenek számunkra. Szivesen fogadjuk az intést, ha javunkat czélozza, különösen, ha a kor követelte szükségesegek megtételére serkent, de ha még fokozódik, a b a n a m u l t s z á z a d o k m o z g a t ó r u g ó i t l á t a n d j u k.

Molnár Aladár írja az unitáriusokról¹⁾: „a mint idők folytán létszámuk csökkent, azon mértékben növekedett iskoláikról való gondoskodásuk. Noha vallásuk miatt Mária Terézia udvarában különösen rossz szemmel nézték őket,²⁾ mindamellett Borié államta-

¹⁾ L. Közoktatás története Magyarországon a XVIII. században 569 lap; és 600 lap Bécs. Cabineti levéltár 3566/1761. „und in diesen (azaz iskoláikban) vor allen andern excelliren.“

²⁾ Ma már, Istennek hála, nem így van. Szeretett királyunknak mult őszi kolozsvári látogatása alkalmával, éppen az ellenkezőről volt szerencsénk meggyőződni.

nácsos, a királynéhoz terjesztett jelentésében (1761) azt jegyzi meg róluk, hogy iskoláikkal a többi mindegyik felekezet fölött kitűnnek.“

Mint régen, úgy ma is igyekezünk iskoláinkat jókarba hozni. Azonban óhajtanók, hogy századok óta tartó önvédelmi harcunk, ha fegyverszünetté válnék már valahára, hogy anyagi és szellemi erőnket vallásos és nemzeti életünk fejlesztésére fordíthassuk!

SÁNDOR JÁNOS.

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK.

CXV.

IF. FRANC ÁDÁM LEVELE AMSTERDAMBÓL 1667. FEBR. 15.

Ez érdekes levél írójának hasonnevű édes atyja, id. Franc Ádám a racovi rectoratságból 1633. jul. 27-én érkezett Kolozsvárra, hová a szász unitár ekkl. papjának választották meg. 1643. nov. 28-tól 1655. aug. 15-én bekövetkezett haláláig plébanus volt.

Fiát, ifj. Franc Ádámot, az itt közlő t levél íróját, a kolozsvári ekkla küldötte külső akadémiákra, ugy látszik Sz-iváni Márkos Daniellel és Rázmán (Ádám) Péterrel egyszerre. Két utóbbi 1668. jun. 5-én érkezett haza, de ifj. Franc Ádámnak teljesen nyoma vészett. Selol semmi adat arra, hogy valaha haza jött volna. E levélben éppen ennek igyekszik okát adni, már hogy valódi vagy keresett ok-e, arra nézve tartózkodunk véleményt mondani. Mindenesetre levele igen érdekes lap ama kornak hittani mozgalmairól és irodalmáról.

Eredetiben latinul van írva, hanem hogy a t. olvasók közül annál többen olvashassák, magyar fordításban közöljük.

A levélből nem vehető ki, hogy kihez volt intézve. Abban az időben id. Baumgarten Bálint volt a plébanus és rector; Pauli István szász pap és egyik tanár s Lacovius a másik tanár. A levél hangulatából azt gyanitom, hogy Pauli Istvánhoz volt intézve.

„Tisztelt rokon! Kedves atyámfia a Krisztusban!

Üdv és béke Istentől, a minden igaz jó forrásától s fiától, a keresztre feszített J. Krisztustól — Neked s mindnyájatoknak, kik a Krisztus keresztjének hívei vagytok! szivemből kívánom.

Az idén és a tavaly négy levelet kaptam tőletek, melyek közül eddig még egyikre sem feleltem. Az elsőt 1665. nov. 16. irtátok, a másodikat jul. 22., a harmadikat auguszt 16. (t. i. t. Baumgarten Bálint keze által), a negyediket s utolsót 1666. nov. 15. És — noha mind oly becsesek, hisz oly drága kéz írta és feleletet érdemelnék, de körülmény és idő akadályt görditenek készséges tollam elé s csak a két utóbbira szándékszom felelni, mert ezek kényszerítettek ama sok panasz és gáncs miatt, miktől leveled hemzseg, s mik

szívem nagyon szomorítják. Nem tudok eléggé csudálkozni azon, hogy oly bizvást bizátok fületeket bármire, mi alaptalan és bizonytalan s hogy e vagy ama dolog valódiságát nem a forrásokon keresitek, sőt hogy eddig bizonytalan, ismeretlen dolog miatt nagy keserűen törtök ki, hogy a jó tanácsot s intést fogadjam el, s epésen irt levélben szólítottok fel, — s keresztényhez nem illően cselekesztek — pellengérré állítván tapintatlanságokat. Honnan és kitől tudja kérlek az a Sárpataki, kit emlitsz s kit én nem tudom, ismerék-e, azt, hogy én egy gazdag özvegy egyedüli lányával házassági viszonyban állok, s hogy ezzel, mint ilyen bilincscsel, ugy ide kötöttem magam, hogy anyósom s az ő gazdagsága miatt lehetetlen innen kitépnem magam s feleségemmel hazámba költözöm? Ugyan honnan és miért mondhatta ezeket. az a készsleges Bethlen, kit két év óta nem láttam, sem nem hallottam, hogy egyebütt lett volna, mint Galliában, midőn mindezek nemcsak alaptalanok és költöttek, hanem aljasak is, hiszen én soha sem nem mondtam, sem nem gondoltam ilyekre, mert nem egy dologról van szó. De a másik sem igaz, hogy t. i. kereskedésre adtam volna magam. Mert, igaz, hogy kereskedő házában lakom s üzletvezető vagyok (*librarum rationem habere*), de szegénységtől kényszerítve teszem, nem tudván e szűkségben minő életmódot válasszak: sem hajlamom, sem czéлом, hogy mint kereskedő lépjek ki, avagy a kalmár szellemnek egészen átadjam magam, hanem, hogy mig visszatérhetek, legyen miből tisztességesen megéljek. A mit az az említett két hazafi mond, hogy ide szándékszom letelepedni, világért sem igaz. Noha nem tagadom, két véglet közt vagyok, keresztuton állok s nem tudom melyiket tegyem: maradjak-e, vagy hazamenjek. Mert mindkettőre erős és nyomós okok vannak, melyek közül egyik a hazatérést, másik a maradást javasolja, s némelyek nem kis borzalmat keltenek bennem s hazámtól elriasztanak, melyek közül legalább egyet — hiszen mindnyáját leirni sok lenne — még pedig a legfontosabbat, mint a többiek forrását s az ebből eredő többit legyen szabad ez alkalommal fölemlítenem.

Első tehát és legfőbb, hogy az a *Dordracenus* szellem köztetek is uralkodik, mely elvetek vagy világosabban szólva vallások alá azt iratja, hogy attól semmi szín alatt eltérni nem szabad. Az unitárius vallás követője és tanítója kötele megígérni és esküvel kötelezni, hogy csak ezt a vallást csepegteti másokba s csupán ezt fogja védelmezni és oltalmazni s a mi ezekkel együtt szokott járni, az ilyen embernél azt is megnézik, hogy ugyanazon törvény előtt köteleztem e magam, hogy igaz tagja vagyok az egyháznak, s fogok-e, vagy akarok-e tudori vizsgát tenni, mert az egyház törvénye ezt határozottan sürgeti. Pedig soknak ettől eltérő nézete van s látom én, hogy sok olyan tanitnak ott, a mi a ker. vall. dogmáját inkább rontja, mint építi s a mi a ker. szabadságot megsemmisíti. Ilyenek: a gyermekek keresztelés, mit ti gyakoroltok, holott az új testamentumban nincs meg; hogy egy szónoknak, ki a más beszédét szónokolja el s nem ritkán tisztátalan életü, megengedik a beszédet:

szavait nem szabad kétségbe vonni, nyomozni, vizsgálni, vagy ellentmondani; — hogy nem szabad semmi magánegyesületnek tagja lenni, hogy a testvéri szeretet, nyájas és előzékeny szív kevésben s talán egyikben sincs; hogy testvér a testvért hurczolja törvényszékre s attól büntettetik meg; végre hogy sok egyebet mellőztek, kik türelmességre és elfogulatlanságra vannak utalva, Krisztusnak a bosszút tiltó s ellenségünket is szeretni parancsoló tanáról megfélemlítkezve, fegyvert ragadnak s azokat, kiket szeretni, kikkel jóltenni, kikért imádkozni tartoznak vala, tüzzel-vassal üldözik. Mily örömmel vettem észre egyszer némelyekből, hogy erőtök csakhamar megtörik, járom alá juttok s a hatalom joga mások kezébe jut! Nem kis remény táplált ugyanis, hogy e szerint a Krisztus keresztjét mi fogjuk két karral ölelni s a világnak és a Carnalis fegyvernek végső ist-n-hozzádat mondunk s titeket mindenre készséges, szelid, jámbor juhokká fogunk tenni. Most, miután reményemben csalatkozva, látom, hogy ezek a roszból rosszabba mentek s hogy azokból, kik Krisztus szent nyomdokait követni tartoznának, katonák lettek: nem tudom, mi jót reméljek, vagy mi rossztól féljek. Katonák közt élni, velük egy testté válni, életünket veszélynek tenni ki, s azt rontani rossz tettek látásával és hallásával, valóban kemény és szomorú dolog; különösen, ha remény nincs, hogy jobbra fordul; míg egyebütt az alatt igen tág tér nyílik az égiekhez; nem hiányzik az erény számtalan eszköze, s alkalom van adva a naponkénti összejövetelekre s azoknak közös szent cselekedetére, mik az isten dicsőségére s saját boldogságunkra vannak, a testvériség ápolására s a ker. tökéletesedés kötelességeinek teljesítésére, s mindez a lehető nyájassággal és szelidséggel. A mi gyülekezetünkben nem záratik ki a gyenge tag, nem a tőlünk eltérő nézetű keresztény; egy az akarat és egy a cél: hogy kegyes, szent és feddhetetlen életet éljen, s hogy mindent az igazság és becsületesség mérlegével mérjen; a mikre nézve valaki nem tud saját szelleme sugallatából eljárni, nézze meg Pál apostolnak a rómabeliekhez küldött levele XIV. XV. részét. Ezeket s hasonlókat téve megvidámitjuk életünket s imát küldve az Urhoz, igyekszünk hálát adni.

Ezek azok, melyek engem Hollandia földjéhez kötnek, s az ellenkezők, melyek hazámtól elriasztanak, mikhez hozzáveszem még azt a két levelet, melyet utóbb küldtél, mert ezek épen arra ösztönöznek, hogy a hazatérésre ne gondoljak. Egyébiránt e két levelemben kissé keményen hangzanak azok a nagy számmal összehordott szavak, melyekkel engem a könnyelműség, állhatatlanság és hűtlenség vádjával igyekszel feddeni, s a hazatérésre indítani; de még keményebben hangzik az, hogy az istenség bosszujával fenyegetsz, s azt mondod, hogy nem fog engem isten oltalmába venni, mely szavakat hogy vajjon a Krisztus kegyes és jóakaró szellemében szóltad-e, rád és a többi vallásos emberre bízom — ítéljétek meg. Én ugyan nem láttam eddig példát az új szövetségben, mely azt mondaná, hogy Krisztus és apostolai ily módon beszéltek volna; látom ellenben, hogy mindeniknek a feddésben, vádban és intelmekben szerénysége,

nyájassága, fénye és embersége tündöklött. De úgy hiszem, tán a szeretet és buzgalom diktálta neked e szavakat s nem oly indulatból mondtad, mintha szomorítani vagy ingerelni akarnál. Elhiszem, de még sem tudom ama szavakat az epesség és durvaság gyanuja alól felmenteni, minthogy azok oly emberre illenek inkább, ki magáról s lelkiismeretéről megfélemedezett, nem pedig olyanra, ki lemond a Világiakról, felveszi a keresztet, nem retten meg a veszedelemtől, bármily kint kiállani kész. Midőn aggódó s gyötrő arcczal mutattam leveledet barátainknak, mindenkinek bámult ridegségeinken s velem szemben tanusított keménységeinken. Nem lehet oly könnyelműen vádolni azt az embert, kit a Krisztus igéje hű szolgájának és sáfárának tartanak s ki mások előtt szelidséggel és jósággal tartozik járnai. Meg kell hogy említssem ez alkalommal feleim véleményét ügyemről, melyet rájuk biztam megítélés végett s nemcsak kettőre, hanem egész testületre, az amsterdami és rotterdami; mindkettőnek tagjait különösen felkértem ez ügyben, melyért aggódva és bánkodva — noha hideglelés gyötrött — magam mentem Rotterdamba s ott előadtam hitsorsosimnak ügyemet, hogy az ur félelme szerint ítéljék meg, előadtam és átadtam az eskümintát is, hogy vizsgálják meg, sürgősen kérve, hogy bármit ellenem vagy melletttem felhozhatni, azonnal bocsássák vizsgálás és ítélet alá s úgy járjanak el, hogy inkább az isteni hatalomnak és akaratnak tetszedjék, mint nekem. A mi úgy is történt. Hiszen semmit sem mellőztek, mi megteendő vala, s úgy találták, hogy nincs ok, miért gyötrődjem — bánkodással s ama jelentéktelen esküvel, mit egykor esztelenül tettem, nem ismervén még a menyei dolgokat s a keresztényi tökéletességet; ugyis igazságtalan az s olyan dolg, a miért nyugodt lelkiismerettel nem kezeskedhetem sem én, sem bármely jó keresztény senki előtt. Bizony senki fel nem foghatja azt közülünk, hogy ilyen vagy bármilyen esküt járatlan s korához képest még tapasztalatlan kereszténytől kicsikartok, sőt hogy itt a mi felekezetünkben a ker. szabadsággal határozottan ellenkezőleg oly szokás kapott lábra, melyre ti vakok nem látjátok be, mily veszedelmek származhatnak. Avagy nem bíncselik-e le az ilyen eskük a ker. lelket a magasabbra és menyeyiebbre töréstől, hacsak nem mondjátok, hogy az unitárius vallásban minden oly szent és igaz, mint kétszerkettő négy, mit csak a tapasztalatlan ember mondhat, senki más. Azért te engem amaz esküre akarsz kötelezni s annak figyelmes meggondolására szólítsz fel, hogy én azt nem tudatlanul fogadtam, pedig természetesen tudatlanul s a menyeyi és szellemi dolgokban legkevésbé jártasan; s mindazokra nézve járatlanul, a miket tőlem kívántak, s a miket én az isten nevére való hivatkozással oktalanul hiába fogadtam. Hogy egy kissé okosabb lettem s a menyeyi szellemtől felvilágosultam, most látom be leginkább, mennyire tévedtem. Mert avval az alappal, melyel megigértém, hogy az unitárius hitnek és vallásnak állhatatos védője s oltalmazója leszek, jól tudom azt is megígérhettem volna, hogy a kálvin vallást fogom védeni, hiszen egyiket úgy, mint a másikat nem ismertem még. Azt is tudom, hogy a Krisztus nem en-

gedi meg minden alkalommal az esküt, sőt egyáltalán tiltja, jól tudjátok hol, s éppen azért egy komoly bünbocsánaton jóvá kellett tennem. Beismerem bünömet és hibámat, noha tudatlanságból és esztelenségből követtem el, s érette szakadatlan imával esedezem bocsánatot istentől. a könyörület forrásától, ki a hajló nádat nem töri el s a füstös szalagot nem égeti el, s a ki mivel mindig meghallgatja a komoly bünbocsánattal könyörgő bünbánók kéréseit, az én büneim bocsánatát sem fogja megtagadni. Hozzá folyamodom, ki egyedül tarthat meg és veszthet el, s felmentésem vagy elítéltetésem felett dönteni egyedül neki adatott, kitől függ, hogy fennálljak vagy bukjam. Hozzá folyamodom, reá hivatkozom, mondom, kinek hatalmában vagyok, élve-halva. Kivüle birom kegyes és boldogító Krisztusomat, a türelmesség ama valódi példányképét, ki az én reményem, vigaszom és erős oszlopom minden szerencsétlenség és veszedelem viharával szemben, ki mindig tárt karokkal fogadja s kebelére öleli mindazokat, kik üdvöt adó keresztjét jóakarólag veszik vállokra, nem tekintve ezeknek korábbi sokszorozott büneit, hiszen a bünbocsánásra már előbb szent vére hullásával tett engesztelő áldozatot. Tehát nincs miért féltsem magamat és lelkem üdvösségét akár balról, akár jobbról jövő bajok és veszedelmektől, egyáltalában nem a fedésektől, sem semmi olyan valamitől, mi ronthatná vagy zavarhatná lelkem nyugalma; mert mindig oldalamnál van a kivánt űr, ott van a Krisztus. ki mindig nyújtja jobbját. Általában (midőn az ő segítségével győzedelmeskedem, ki szeret minket) meg vagyok győződve, hogy sem a halált, sem az életet, sem a jelent, sem a jövőt, sem a mélységet, sem a magasságot, sem semminemű teremtett dolgot el nem különíthetek isten jóságától, mely meg van Krisztus urunkban. Legyen elég a többék között ennyi az esküről.

Mielőtt másra térnék, komolyan figyelmeztetni kívánlak titeket, nehogy balra magyarázzátok, a miket irtam. Mert nem azért irtam én ezeket, hogy ellenségeskedjem, vagy hogy valamivel vádoljalak benneteket; de mert az a meggyőződésem — és ezért, a mig jobb meggyőződésre nem találok, kész vagyok halált is szenvedni, s kész vagyok azt (elvet, meggyőződést) másokba is becsepegtetni. Bocsássatok meg azért is, hogy tisztelendő vagy tekintetes czimmal nem szólítalak titeket, s hogy tanítvány létemre hozzátok hasonlítom magam. Az elsőt az új szövetség tana tiltja, a másodikat pedig annak a testületnek szelleme parancsolja, melynek feje a Krisztus. Mert mindnyájan a Krisztusi testületnek vagyunk tagjai, egymáshoz hasonlók. Nincs a keresztények közt hím-nemű vagy nő-nemű, ur és szolgál. Nekünk isten fiainak mindnyájunknak ugyanazon jogunk van, hiszen mindnyájan ugyanazon szentlélektől születünk újra, melyből az ur sem nyert többet, mint a szolgál. Végre, ha mindnyájan testvérek vagyunk, testvéreknek kell hogy szólíttassunk, nem uraknak, vagy afféléknek, miket a világiak használnak. De másra térek. Nagyon örvendek, hogy hollandi testvéreim és barátaimmal való ügyem elintézését a nemes és szeretett Lubinjeciusra biztatók. Ő ugyanis a dolgot a mily kegyességgel és emberséggel csak lehet, oly méltányo-

san fogja intézni, hogy mindenki előtt kedves lesz. Tudni fogja ugyanis e kitünő barát, hogy mit tegyen, s nem fognak hiányozni oly ellenfelek is, kik készen vannak, hogy ügyemet védelmezzék a másik párton levőkkel szemben bárkik lesznek azok. Hogy szóljak valamit már arról a költségről is, mit nekem utazónak s a külföldet látogatónak megszavaztak; azt látom, hogy te mily nagy czikornyával s mily nagyszerűen dicséred előljáróink bőkezűségét és kegyességét, de azt nem látom be, hogy eddig jól szimitottál, vagy hogy a költséget idején összegyűjtötted, mely elég lenne az életfentartásra s egyéb szükségesre. Ezt nem azért mondom, hogy a pártfogó urat fősvénységgel vagy fukarsággal vádoljam; mert ez hálátlanság és embertelenség lenne szemben a jóakarattal; nem is vagyok oly hálátlan bamba, hogy ne ismerjem el jóakaratosokat, s ne gondoljam meg, hogy az egyh. vagyonnak súlyos, nyomasztó körülményei közt is segítettetek rajtunk és nyomorunkon. Én ugyan, ha valaki igen, én hálásan ismerem el, s elismerem, míg lélek lakik bennem. A mire tehát figyelmeztettelek, csak azért tettem, hogy legalább megmondjam, mily ok nélkül mondod s mintegy erőszakolod, hogy a nekünk adott pénz elég lehetett volna, — nem osztván ki azt a kellő időben. Azt vetitek szemünkre ugyanis, hogy már korábban haza kellett volna térnünk s arra küldetett 350 imperialis. De mi más volna ez, mint azt mondani, hogy ostromoljuk az eget s a tengert merjük ki? Hát melyikünk mászhatná meg amaz ismeretes veszélyes hegyeket, melyek élénk emelkednek vala? Mi hárman kis emberek? Mi, kiket Deák Tóbiás ur és többen mások jó előre figyelmeztettek, hogy ne rohanjunk önként a halálba, mi tartoznánk szembeszállni e biztos veszedelemmel? Nem magatok irtátok-e, hogy Magyarországon az erdélyieket, különösen a kolozsváriakat kutya módjára gyilkolják a császáriak? Nincs elég példa is reá? Nyitva van-e Lengyelország felé is az út, mely mindenütt utonállókka és háborúval van elárasztva. Nem látjuk-e több példáját a legyilkoltaknak, nem a békés tanulóknak, hanem a felfegyverzett s nagy kísérettel ellátott lengyel nemeseknek? Mit tennétek, kérlek, ti ez esetben? Hanyathomlok rohanátok a veszedelembe? Ezt bizony ép elmével senki sem hiszi. A mint tehát akarjátok, hogy nektek legyen dolgotok, engedjétek meg azt másoknak is. s a mások életét is — mint a magatokét — becsüljétek (mert a Krisztus tanítványai vagytok). Midőn így Scylla és Charibdis közé jutva, nem tudjuk merre forduljunk s a kettő (t. i. a távozás és maradás) közül melyiket válasszuk: kénytelenek valánk, hogy legalább tisztességes életet éljünk. Erre kelle fordítanunk az említett 350 imperiált, melyből még egy kis tartozást is le kelle vonnunk. Ez miután elfogyott s új segélyküldésre nem gondolhatánk: új életmódot, új jövedelemforrást kelle megfognunk. És pedig Sz. Iváni ur Ádám Péterrel Angliába menve, tanítással foglalkoznak s ott élnek — úgy tudom — derék módon. Én pedig Amsterdamban n. hány derék s tisztességet szerető férfiú jóvoltából éltem jó darabig. Azután — előbb könyvek javításával s sajtó alá rendezésével, majd kereskedőknél könyvvezetéssel (mercatorum libros curando) sze-

reztem meg szükséges költségemet. Innen van az, hogy életem fentartásáért s tanulmányaim folytatásáért álmatlanságot és munkát nem kíméltem, sőt éjet-napot izzadtam, egy negyedórát sem engedtem elrepülni, éjjeli álmomat megraboltam, (melynek tanuja Crellius és Slichtingiusnak ama két vaskos kötete, melyet miután lemásoltam, rendeztem) melylyel állandó betegséget szereztem magamnak, mely mint hű vendég tapad hozzám, mely képtelenné tesz szónoklásra, beszéd előadására, s mely így lassu sorvadással emészt. Innen van végre, hogy (idők folytán) a jók és alázatosak barátságában s társaságában megtanultam, mily szép és nemes dolog magasztosabbra s hova-tovább üdvösebbre törekedni, s hogy hazám és ennek erkölcsseinél többre becüljem Hollandiát a ker. valláshoz illőbb erkölcsseit, a mit azonban úgy mondok, hogy ne vegyétek rosz néven és a mint lelkiismeretem követeli, a mit minden cselekvendők és elhagyandók s szabályának állítok. Az a 120 imperialis, melyet a számüzött atyafiak*) adtak, s az igen tisztelt patrónusok, kiknek örök hálával tartozunk, közelebről elküldöttek, nekünk átadatott. Átadatott az a 60 imper. is, melyet az enyémből megtéríteni ígértél. Noha 66-ra emlékszem, mennyit az atyafiak említett pénzéből kellett volna kapnom, de a te utasításodból csak 60-t kértem, a mennyit otthon az enyimből kipótoljatok. Igen köszönöm neked is s hálás leszek e jótéteményért végső lehelletemig. A Koevenditől küldött 30 aranyról én eddig semmit sem hallottam, sem Baumgartus nem emlékszik, hogy ama pénz nyomozása reábizatott volna. De ki az a Koevendi, miért nem figyelmeztetett minket ama pénzre, aztán mikor és kinek adta át azt a pénzt, szeretném tudni. Hiszen ha valamelyik boroszlói kereskedőnek adta át, az bizonyosan vagy magánál tartotta, vagy Hollandiába küldötte. Ha az előbbit teszi, figyelmeztetendő vala, hogy a másét ne tulajdonítsa el; ha az utóbbi, kötelessége megmondani, hová és kihez küldötte.

A számüzött atyafiak számára Hollandiában gyűjtött pénz, úgy hiszem, az Erdélybe menekült atyafiakhoz jutott. Kívánom, hogy ezt nekünk jelezzétek. Meg kell persze azt is mondani, hogy mekkora összeg volt az; mert nekünk azt tudnunk kell, minthogy mi azt nagy kamattal, s hitfeleink nagy hasznára küldöttük Boroszlóba, mely nyereségnek fedeznie kellett a hosszú késésből eredt veszteséget, mit ürügyül hoznak vala fel a váltólevélben járatlan atyafiak, a mint ezt a Verrinushoz és Lenichiushoz küldött levélben láttuk. Az egész összeg volt 1866 és fél imperialis. A kamatnak ha nem több, legalább 200 impernak kellett lenni. Az iratnak pld. az ad érteket, ha az atyafiak nemcsak egy, de többnek kézalírásával ellátott nyugtatványt adnak, melyben elismerik, hogy a pénz hozzájuk ment. Indítványoznám azt is, hogy köszönjék meg levélben az adakozó hitfeleknek e bőkezű adományozást, mert úgy vélem, evvel újabb gyűjtésre, gyorsabb és szivesebb adományozásra ösztönözik őket. A levél nemes Lubinjecki közvetítésével hozzám jöhet, én meg-

*) Az Erdélybe menekült lengyel unitáriusok értendők.

czimezem s maga idejében a nyilvános gyűlésben előterjesztem. E dologról értesítsd tiszt. Lachovius urat, igen igen üdvözölvén nevében, s figyelmeztess, hogy a Guzzi részét váltólevél mellett Boroszlón át hozzám kell küldeni, aztán én átadom neki, mert azt az összegből ki nem lehet venni, minthogy már Boroszlóba küldetett. Nagyon sajnálom, hogy hamarabb nem mondtátok meg, hogy a B a u m g a r t h u s Bálintnak szánt pénzt vegyük ki az összegből, mielőtt Boroszlóba küldtük volna. Mert nem károsodott volna 20 imperiállal, a mint károsodott, mikor a váltót Hollandiába küldte. Ez elkerülhetetlen, mert míg innen Németországba nyereséggel megy a pénz, ide vissza veszteséggel jő; ugy annyira, hogy ha innen Boroszlóba 200 imperial 20-nak a nyereségével megy, ugyan annyi a veszteség, ha visszajő. Azonkívül figyelmeztetni kívánlak, hogy a derék Bálintnak adott pénz vagy költség 60 imperiálra olvadt, s ez csak annyi időre való, a mennyit leydeni tanulmányaira szánt. Azt határozta ugyanis (s ezt az én javaslatom következtében,) hogy még öt hónapig Leydában ül, távollétének többi idejét pedig Amsterdamban tölti, s ott theologiai tanulmányait végzi, vagy legalább folytatja a páratlan férfiu Pontanus Izsák ur keze alatt, ki csak most választott a meghalt drága Palembangius helyébe; Pontanus — mondom — s tisztársa Lymburgius vagy Curcellerus Gedeon vezetése alatt, (mert még nincs eldöntve, hogy e két férfiu közül melyik érdemesítették a tanári székre.) Ezt azért mondom, hogy e kitünő ifjú oly jelentékeny veszteséggel pénze fogyta miatt ne legyen kénytelen Leydához kötni magát. A remonstransoktól pedig különösen a derék Palembangius jóltevő halála után nincs mit várni, mint a kiktől nagyon nehéz kölcsön kapni. Nem is szeretném, hogy tőlük bárki is a mieink közül egy fillért is elvegyen kölcsön — nagyon sok ok miatt. Ezt nem boszankodásból, de higgadt tapasztalásból mondom. Leírnám neked erre vonatkozó tapasztalataimat, ha az idő rövidege engedné. Felhozok egyet legalább ezek közül, hogy itéld meg: ugyanis 12 ezer imperialis gyűjtése helyett alig szedtek össze 1500 fit az összes remonstransok — azt is kénytelen-kelletlen és Naeranustól kényszerítve. A többi pénzt adták a mennoniták, azok különösen, kik magán Collégiumokat látogatnak, s kik számra nézve határtalanul távol vannak a remonstransoktól, sokan olyanok, kik varrással és szövással szereztek össze egy kis pénzt. Hozzáteszem, hogy a remonstransok oly feltétellel adakoztak, hogy többet ne forduljanak hozzájuk s új segélygyűjtésről ne beszéljenek a hitsorsosok, míg ellenben mások készek voltak harmad-negyedizben is adakozni. Pontanus, ki az összes között kitünt tudományban és nemesszívűségben, maga sem ment ez ügyben. Jól emlékszem, mit tett velem és másokkal, — s mégis csaknem feledésbe ment. Magam is sokszor szemére vettem ezt, — maradt azért és növekedett a barátságunk. N e m m e l l ő z h e t e m hallgatással ez alkalommal, hogy Zwickerus, kit 5 hónap alatt nem láttam, legtöbbször kegyéből kiessett, s soknak szeme előtt gyanús lett; még pedig két okból, 1., hogy Galenussal veszekedve, epébe mártott tollal festette le ezt ugy, hogy

a leghitványabb udvari bolondot nem lehetne rutabbul lefesteni. Egy hosszú névsorban — ha jól emlékszem — 21 gúnynevet rakott rá. Elnevezi csalónak, igazságtalannak, hamisnak, hiunak, majomnak a jó ügyek felforgatójának — hogy több gúnynevet ne említsek kitéző jelességeért, mikkel e páratlan férfit felruházta. Másodszer, hogy Vossius maradékainak örökségét, (Voss. az ő házában halt meg s végrendelet tételre ösztökelte — s a gyermekei tudta nélkül csaknem erőszakolta.) jogosan és jogtalanul magára ruházta, s abból Vassius gyermekeinek egy fillért sem adott, noha figyelmeztette és kérte sok derék férfit, kik közül némelyeket gunytárgyává tett. — Félek, hogy rövid időn törvényszékre hurczolják, s visszaadásrakényszerítik, miután Ladenbachiát kiverte házából. Hosszu volna mind felsorolni, a miket tett még azelőtt és azután is őszinteségének beszennyezésével. Bizony senki sincs, ki azelőtt nagyra becsülte, hogy most ne nézné görbe szemmel. De másra térek.

Nagyon köszönöm neked amaz emberséget és jólelküséget, hogy kérésem teljesítetted, mikor azt a három gyűrűt küldötted nekem; azonban sajnálom, hogy nem az enyimek; mert nem akarok igazságtalanul idegei birtok tulajdonosa lenni; noha nem tagadom: azt hittem s maig is azt hiszem, hogy azok a gyűrűk örökségi jogon szállottak reám egykor, s épen azért szeretném tudni, hogy vajjon nem tévedek? Ha pedig a tied és jogos birtokaid, kívánom és kérem, hogy értéke adassék át az asszonynak és ha úgy talál lenni, hogy Hollandiában maradj. k, (a mit azonban legkevésbbé sem merek állítani), az egyház minden költségeit kifizetem az én javaimból, a mint az eskütételben megígértem és köteleztem volt magamat. De köszönöm ama sokféle iratot is. Megnézzük és átvizsgáljuk őket, s ha méltók napvilágra jönni, sajtó alá is bocsátjuk.*) Találtam egy szegletben sok másféle irást, egy már régen meghalt remonstrans pap fiánál, némelyeket az atyafiak kihuztak, s úgy küldték el ama papnak, — melyeket ha élünk, még e nyáron átfatunk, s a mennyit sajtóra méltónak tartunk, mennyit sajtó alá adunk. Bárcsak a mi másoknál van, mind az én kezem között volna. Mert ha valaki igen, én bizonyosan arra törekedném, hogy mindenik arra való napvilágot lásson és hogy az igazság s az isten dicsősége terjedjen. Crelliusnak várom néhány sajátkezű iratát fiától, Kristóftól, miket már régen ígért — hogy elküld. Steghmann Joachimnak, „de norma et iudice Controversiarum“ cz. sajátkezű vitairatát magamnak akartam tartani, minthogy hasonló nevű fia éppen ott állott, hogy családjával együtt Erdélybe menjen. A minap aztán el is határozta, hogy megy, mert — ha nem csálódok, — némelyek megsértették: de úgy látszik, rövid időn megváltozott szándéka, látva, mily szeretettel forognak körülötte némely atyafiak. Elhatároztam, hogy a tiszt. Baungarten ur „Antitriteia“-járól írok neki, hogy maradjon fenn (műve) egy kis ideig legalább, A rakovi nagyobb káté Simplicius Jánostól (ez Slichtin-

*) Vajjon miféle iratok lehetnek ezek? Mi történt velök? Érdemes lenne Hollandiában huzamosabban tartózkodó valamely hazánkfiának utána kutatni.

gius) átnézve és bővítve már sajtó alatt van, s úgy hiszem, rövid időn készen lesz. Ezt a többi könyvvel, miket számodra vettem s még veszek, — ha isten is úgy akarja — elküldöm nektek, nem felejtván el Wolzogenius ama munkáját, melyet kívánsz.

Arra kérsz, hogy a Heltiana nyomdáról, — minthogy, a mint én is hiszem, evvel elégitheted ki Ravius urat — mondjam el röviden véleményemet; tehát megmondom: ha vissza mennék is, semmi hasznát sem vehetném, részint a betűk hiánya, részint azok régisége miatt; a régiség miatt azért, mert azok a kopott betűk ujakkal nem elegyithetők össze, a fogyatkozás miatt azért, mert ilyen betűk e vidéken nem szerezhetők. Azonkívül a nyomda szerkezete nekem semmiképp sem tetszik. Nem tetszik az sem, hogy az a fe-jérvári nyomda Kolozsvárra vitetett, hiszen, a mi hasznunk volt, mind a kalvinistákra fog háramlani. Azt mondom, nem érdemi meg, hogy néhány iratért nyomdát állítsatok, mikor itt van készen, melyet használhattok tetszés szerint. Ha mégis kedvetek jó a Heltiana nyomdát kijavítani, betűk szerzésére bizvást megkereshettek engem, csak azt mondjátok meg, milyen betű kell: szálló vagy emelkedő („descendian v. ascendian“) a nevetek és alakot meg tudja mondani Vásárhelyi, kit melegen üdvözlök. Nem oly régen, midőn Praevostia urnő halála után holmi papirosokat nézegettem, véletlenül egy csonka levélre bukkantam, mely b. e. atyámnak volt írva, s Rákóczy fejedelem felfogta s a református theologusoknak Hollandiába küldötte, a melyet Boétius theologus, a ki olyan valamit akart, mit Calvin Servéttel, megczáfolt, vagy a melyhez piszkokkal és szidalmakkal járult. A vége és az aláírás megvan. A vége ez: Azonban a rossz hírek könnyven rossz gyanusságot gerjeszhetnek irántunk, a melyek a kegyed levelét meg fogják czáfolni, úgy azonban, hogy senki ki ne találhassa, hogy én ezeket irtam kegyednek.

Szeretném tudni, milyen az a levél, s ki írta. A másolatát is szeretném birni, természetesen, ha nektek meg van. A Dudith levelén kívül, melyet elküldtél, másokra is akadtam, a Dekához(?) irtakra.*)

Még többet írnék, de Szentiványi ur nemsokára szándékszik hazamenni, közlöm vele a többieket. A remonstransok leydeni ekklezsiája, miután megnövekedett, két részre oszlott. Az egyik Varmundban, a másik a városban tartja isteniszteletét, pedig ellenezte a hatóság és papság. Mi a napokban nyertünk igen bölcs mérsékletű előljáróságot. Ugyanis három consul épen remonstrans. Két barátomról nem írok, mert már ők irtak nektek. Mondjátok meg kérlek, hogy Preussius vagy Slichtingius a Crellius és Slicht. művének néhány példányát elküldötték-e nektek; mert vagy ötven pár hozzájuk már elment. Preussius a brandenburgi fejedelem rendelete következtében a minap azon gondolkozott, hogy hozzátok menjen. De még Marchiában van s úgy hiszem, több évig itt lesz. Végre bevég-

* A következő oldalon az ángolok és hollándok közti háboru folyását írja le, melyet mint reánk érdektelent, elhagytunk. Közlő.

zem levellem. Isten, kinek hatalmában van az emberi szív, igazgassa a mi lelkünket, hogy kötelességünkről meg ne feledkezve, az Úr munkájában buzgók és kitűnők legyünk, tudván, hogy küzdelmünk nem haszontalan az urban. Adja a meg'artó istenünk, hogy gyöngé emberek hatalmasan erősödjünk léleekben s hittel lakják sziveinkben a Krisztus, hogy követhessük a jókat megerősödve és meggyökeresze a jóban, mely mindenütt ott van, magasságban és mélységben; hogy ismerjük meg Krisztusnak ama magasztos szeretetét, hogy teljünk be istennek ama teljességével. Krisztus — a szelidség és türelem amaz igaz példányképe, — vezéreljen utainkban, hogy bármit elviselni készek legyünk, hogy tanuljuk meg — a mint illik, — úgy eljárni kötelességünkben, a melyre hivatva vagyunk, hogy lelkünk egész erejével, — de gyöngédségével — harag fékezésével, szeretetteljesen segítsünk egymáson s a béke kapcsával igyekezzünk a lélek egységét megőrizni. Adjon — mondóm — néktek a Krisztus kiért élni kívánok, erőt, hogy türelmes és szép lélekkel fogjátok fel ezt, t. i. hogy tiszta, szerető szívvvel cselekedjétek, s értsétek meg, hogy én nem a magam, de a közjóllétre törekszem, s előbb az isten nevének dicsőségét, aztán életem boldogságát keresem. Bocsáss meg kedves atyámfia e sietős és zavart irásért, — üdvözöld a kiket kell, s légy üdvözölve barátaidtól. Isten veled újra meg újra s szeresd a Krisztusban testvéredet és atyádfiát

Amsterdam, 1667. febr. 15.

Franc Ádám o t.

Eredetije az unitárius Vallásközönség levéltárában, Fasc. XLI. nro. 6.

Közli: BENCZÉDI GERGELY.

DÁVID KIRÁLY ZSOLTÁRAIBÓL.

CXLIV. ZSOLTÁR.

Lantomnak hurjai
Uj éneket zengnek,
Dicséret mondással,
Az erős Istennek.

Ifjaink, leányink,
Mint virágok, kövek,
— Templomékességben —
Szépen fejlődjenek.

Kinek oltalmában
Király s szolgák állnak,
Hogy ne ártson éle
Gyilkoló szablyának.

Tárházunk bősége
Szükséget ne érjen,
Juhaink ezrével
Legeljen az éren...

Szabadíts meg, ments meg,
Idegen kezétől:
Hazugok, álnokok
Vészes seregétől...

Kövér barmainkat
Ellenség ne lássa,
Községünk házait
Fegyvere ne bántsa!...

Boldog nép, a melynek
Vagyon ilyen dolga,
Boldog nép, a melynek
Istene — Jehova!...

RÉDIGER GÉZA.

PÁRISI LEVÉL.

PÁRIS, 1888. január.

(Renan Ernő legújabb műve: L'histoire du peuple d'Israel, tome 1-er Paris, Calmann-Lévy. — „Az erkölcstelen irodalom ellen alakult szövetség.“ „Pascal levelei“-nek új kiadása, Havet E.-től.)

Szerkesztő úr!

Hogyha Renantól valamely mű jelenik meg, lehetetlen, hogy az ember figyelmen kívül hagyja, s főleg, ha az oly érdekes dolgot tárgyal, mint Izrael népének történelme. S nemcsak hogy a tárgya nagyérdekű, hanem azt is tudjuk, hogy írója szakavatott, mert már negyven év óta foglalkozik bibliai tanulmányokkal kiváló előszere-ttel. Ki ne ismerné Renánnak a kereszténység két első száz évéről írott műveit, melyek közül a legelső a „Jézus élete“, mely megjelenésekor oly nagy hatást keltett volt. Az olvasó — meglehet — különösnek fogja találni, hogy Renánnak új munkája, mely a sorozatban a negyedik kötet, tulajdonképpen nem egyéb, mint bevezetés az ő nagy munkájához, „A kereszténység eredeté“-hez, mely ezelőtt pár évvel jelent meg. Némelyek talán azt mondhatják, hogy sokkal logicusabb lett volna először a bevezetést adni, s azután vizsgálni a kereszténységet, mely a judasimus szülötte, s főleg midőn ő az apostolok korát megmagyarázhatlannak tartja amaz eszmék nélkül, melyek Izrael szellemét mozgatták.

Erre nézve hadd álljon itt a szerző felelete, melyet jelen munkája előszavában tesz: „Hogy nem követtem a chronologicus rendet, hogy „Jézus életé“-vel a tárgynak a közepén kezdettem, az onnan van, mert az ember nem tudja, hogy meddig él, s én mindenekelőtt a kereszténység első ötven évét akartam tárgyalni. Aztán azt is meg kell vallanom, Jézus élete engem nagyon vonzott“. Ez mutatja, hogy minő fontosságot tulajdonít az író a kereszténység eredetéről való tanulmányainak. A következő sorokból láthatjuk, hogy Renan általában mily nagy előszeretettel szentelte magát a bibliai tanulmányoknak és minő öröm tölti be, midőn arra gondol, hogy az ifjúságában maga elé tűzött feladatot befejezheti. „Megvallom, mondja, hogy a

midőn munkámat eléhaladni látom, az ezen érzett öröm oly erőt kölcsönöz nekem, hogy azt befejezhetni is remélem. Akkor aztán boldogan éneklek én is az ősz Simeonnal: *Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum, in pace.*“

Az előszó, melyből e sorok véve vannak, szép és nagy gondolatokat foglal magában; de rosszul itélnők meg Renan szellemét, ha azt hinnők, hogy ő távol tartotta magát minden többé vagy kevésbbé bölcselmi képzelmenyektől, s főleg a paradoxonoktól. Renan szelleme mintegy játszik a paradoxonokkal; némelykor úgy folynak a tollából és egészen természetesen és oly vervével, hogy kimeríthetlennék látszik. S hogy ha e műve előszavában hiányoznak is, magában a műben nem nehéz ilyeneket felfedezni. Sőt annyira szembetűnően jelentkeznek, hogy némely bíráló azt a kérdést teszi fel, ha vajjon azok önkénytelenek, vagy szándékosak-e. Én a magam részéről azt hiszem, hogy azok az ő rendszeréhez tartoznak, s hogy ő gondolataiban legkevésbbé sem lát semmi ellenmondást, szóval, hogy az reá nézve nem létezik.

A mint már említettem, munkájának vezér-eszméje: hogy a judaizmus a kereszténységre való vallásos előkészület; a judaizmusnak ennél nincs más lét-oka. Abban minden is a patriarkák ideje óta a kereszténység felé hajlik. Annyira, hogy Izrael történelmében mindaz, a mi e különös és határozott céltól eltér, csak tévedés, hiba; ellenben minden, a mi a vallásos eszme ama folyamában halad, mely a kereszténységre vezet, igazság. Annyira, hogy Izrael népének eme történelméről, melyet Renan irt, azt lehet mondani, hogy az sokkal inkább megközelíti az egyházi hagyományt, mint a német iskolának e tárgyról irt elméletei. És itt van már egyike azoknak az ellenmondásoknak, melyekről beszéltem. A modern kritikusokkal egyezőleg Renan nem késlekedik elismerni, hogy a Pentateuch-nak nem Mózes a szerzője.

De aztán mégis úgy veszi, mint hogyha ezeknek authenticitások meg volna állítva. S még hozzá megkísérti bizonyos részek szerkesztését távolabbi időre vinni vissza, de egészen önkényes módon. Igaz, hogy neki szüksége van a korábbi keltezésre, hogy alapot adhasson amaz eszméjének, mely szerint az izraeliták vallása monotheismussal kezdődött. Szerinte nem a prófétismus volt az, mely megteremtette a monotheismust a hébereknél; az megvolt már kezdetben, de aztán eltértek attól. E felfogás teljesen ellenkezik azzal, mely e tárgyra vonatkozólag ma általánosan el van fogadva. A németországi és hollandi kritikusok abban a nézetben vannak, hogy a zsidók, mint minden más nép,

eleintén polytheisták voltak és hogy csak később a prófétismussal jöttek a monotheismusra. S a mi a régiséget illeti, melyet Renan a Pentateuch némely helyeire nézve igényel, oly tudósok, hogy többet ne említsek, mint Reuss és Küenen, azt valódi értékére szállították le. Renan ellenmondásait eléggé illusztrálja, mi az ő módszeréről tájékoztatást ad, a következő idézet. Lássuk mit mond Izrael népe történelmének írója Mózesről: „Hogyan fogjuk fel az emberiség mythikus nagy alakjai közt eme colossalis alakot, a kinek a régi elbeszélések a legfőbb szerepet tulajdonítják Izrael kijövetelében? Erre nehéz feleletet adni. A legenda egészen elfödi őt és bármennyire valószínűnek lássék is az, hogy ő létezett, mégis lehetetlen róla úgy beszélni, mint más istenített vagy transformált emberekről beszélünk... Mint vegyült fajú hivatalnok Egyiptomban testvérei feletti felügyelettel megbizva olyan szerepet játszhatott, mint most a muláttok Szent-Domingó szigeten és a kiszabadításnak lett vezére, — ez igenis lehetséges. De az is éppen úgy lehetséges, hogy az exodus emez elbeszélései, a melyek annyira át vannak szöve mesével, sokkal mythikusabbak, semhogy az ember rendeseknek gondolná; s ezekből az elbeszélésekből semmi egyebet nem kell megtartani, csak az Egyiptomból való kijövetel és a sinai télszigetbe való bemenet tényeit.“ Nekem úgy tetszik, hogy ez elég tiszta, elég világos. A legenda, a mythos légkörében vagyunk. És ezek kódében bajos tisztán látni, nemde?

Nagy tévedés. Halljuk csak tovább Renánt. Éppen úgy folytatja elbeszélését, mintha az egész történelmi dolog lenne, mintha az előbbi sorokat, melyeket idéztem, nem is irta volna. Elbeszéli sorra az Egyiptomból való kijövetel részleteit. S Mózeset, kit elébb mythikus alagnak tüntetett fel, egyszerre valóságos élő személy gyanánt jeleníti. A héberek csodákat mivelnek, de erejüket főképpen az egyiptomiaktól nyerik, a kik velük voltak, s különösen Mózesből, a kit úgy kell tekinteni csaknem, mint egyiptomit, s a kinek szerepe sokkal inkább hasonlít egy oly törzs főnökéhez, mint Abdel-Kader, semmint oly vallás kijelentőéhez, mint Mahomed.“ Én csak e példára szoritkozom, de ilyet még idézhetnék akárhányat. Igaz, hogyha Renan csak a biztosan megállapított tényekre szoritkozik Izrael népe történelmének megírásában, csak fehér lapot ajánlhatott volna emez igen érdekes és kitűnő kötet helyett, melylyel megajándékozott. De ez nem tarthat vissza attól, hogy a valódi történelem és a bölcselmi kritika szempontjából ki ne mondjuk, miszerint a felvételek és általánosítások eme szakadatlan sorában van néhány igen sajtáságos. Hanem

azért a könyv érdekességéből semmit sem veszít, ellenkezőleg nagy vonzerőt gyakorol. De végre is, ki az efajta tanulmányokhoz szokva van, önkénytelenül így szól: nagyszerűen van írva, de ez még nem minden.

Renan, műve megírásában eleitől fogva úgy halad, hogy aztán összehasonlítást tehessen Izrael népének történelme s a görögöké és a rómaiaké között. Szerinte e három nép történelmének egyesülése providentialis terv fejleménye, mely abban áll, hogy az emberiség mind közelebb jut az igazsághoz, s mind magasabbra emelkedik a világosság felé. De e három nép történelmének folyamaiban tulajdonképp csak két szellem hatásáról lehet beszélni: a görög és héber szelleméről. Ennek a két szellemnek hatása érezteti magát a jelenkori civilisatióban is. A görög szellemből származott reánk a művészet, bölcelem és a természettudomány; a héberből az erkölcsi lelkiismeret, a tiltakozás mindaz ellen, a mi igazágtalan és a szenvedők iránti rokonszenv. De Renan általánosításával ennél még sokkal tovább megy. Megkísérli azt alkalmazni a politika terén is és azt mondja, hogy a liberalismus a görögöktől jött, a socialismus meg a hebraismusból és a kereszténységből. Nem szükség mondanom, hogy ez állítás hamis. Azelőtt, ki ismeri a régi Görögországot s Renan bizonyára ismeri, világos, hogy a mit mi a politikában liberalismusnak nevezünk, a görögöknél a legkisebb mértékben sem létezett. Az állam volt minden és az egyén semmi. De Renannak szüksége volt arra, hogy idáig vigye az ő tételét. Következőleg e kötetben, itt és ott, talál az ember oly dolgokat, melyek a logikát tulugorják, a mi nagyon sajnos.

Említettem fennebb Renánnak azt a nézetét, hogy a héberek vallása monotheismussal indult ki. Ez az, a mit ő a sátor monotheismusának nevez a patriarkák idejében, vagy még a primitiv Elohimus korszakának. A patriarkáknak egy istenök volt, a kit ők pap nélkül s hivatalos szertartás nélkül imádtak. Aztán jött a helyhez kötött isteni tisztelet, mely visszaesés vallásukban. Az isteni tiszteletet szervezik, behozzák a véres áldozatokat s vallásuk babonás lesz. Elohimot Jahveh váltja fel, a nemzeti isten, a ki féltékeny s nem egyszer kegyetlen. Végre a IX-ik százévben jönnek a próféták s visszaállítják a patriarkai korszak monotheismusát, melyet megtisztítanak s előkészítik az utat a Jézus tanítására.

Ez a felfogás, a mint látni lehet, meglehetősen különbözik attól, melyet a kritika ma az eredetek tanulmányozása után elfoga-

doit, mely szerint az emberiség eléfelé halad, és pedig, ha szabad úgy mondanom, egyenes irányban, a barbárságból indulva ki, hogy megérkezék a kereszténység tiszta szellemiségére. S éppen ez az, a miért némely kritikus azt mondja, hogy Renan teljesen conservatívnak mutatja magát, hogy csaknem az egyházi és népies hagyományt követi. A hagyomány is tényleg úgy tartja, hogy a héberék monotheismussal kezdették, hogy közetlen kijelentést nyertek; aztán a bálványimádó népekkel való érintkezés következtében eltértek ettől s a próféták meg újra visszavezették. Szóval az egyházi hagyomány a vallási fejlődést a héber népnél egészen másképp fogja fel, mint más népeknél.

Renan az ő gazdag és hatalmas művészi adományával néha öszszehasonlításokat tesz, melyek elég érdekesek, de a melyeket az ember aligha várt. S még azt is hozzá kell tenni, hogy némely öszszehasonlítása a jóizlés hiányában is szenved. Így pl. mikor II. Ramses egyiptomi királyt XIV-ik Lajoshoz és Dávidot Napoleonhoz hasonlítja. Egyes korszakok és népek eszméinek és dolgainak állását kitünően tudja néhány megragadó vonásban jellemezni. Így például, mikor a héber népnek aspiratióit és vágyait rajzolja: „Izrael két ellentétes dolog után vágyakozik; olyan akar lenni, mint mindenki és a mint a milyen senki; azt igényli, hogy egyszerre egy valóságos elviselhető sorsnak és egy lehetetlen eszményi álomnak élhet. A profétismus és a királyság kezdettől fogva egymással szembe vannak állítva. Egy világi állam engedelmeskedve a világi államok minden szükségeinek és egy theocraticus demokratia folyton aláásva a polgári rend alapjait, ime a harcz, a melynek fejlődése betölti Izrael egész történelmét és annak annyira eredeti jelleget ad.“ Hogyha Renannak minden nézete ily igaz lenne, mint e sorok tartalma, művéről el lehetne mondani, hogy az tökéletes.

De itt már meg kell állanom, mert ha minden jegyzetemet felhasználni akarnám, egyébről nem beszélhetnék ez alkalommal csak „I z r a e l n é p e t ö r t é n e l m é r ő l“. Az első kötet, mely a héber nép eredetével kezdődik, Dávid uralkodásáig jön le. Renan e kötetben ugyszólva csak elbeszélést ad. A források és bizonyítékok kritikáját más kötetekre hagyta.

Mindazok mellett a megjegyzések mellett is, melyeket tettünk, e könyv a legnagyobb mértékben érdekes. Lehet, hogy az ember nem osztja mind az ő nézeteit, de lehetetlen végig nem követni őt; némelykor az ember türelmetlenkedhetik az ő következtelenségei miatt, de kíváncsian fordít a másik lapra és olvassa elbeszélését, mely vonz, bá-

job, bármit tegyünk is. Aztán Renan stylussánál szebb, világosabb, kitünőbb nincsen. Az tökéletes, az elegantiának és könnyedségnek a tökélye, egészen egyszerű és természetes. A forrásból ömlik.

— Nehány év óta nyugtalanul tapasztalják Franciaországban, hogy az erkölcstelen irodalom oly ijesztő mérvben burjánzik fel, hogyha ez ellen valamit nem tesznek, veszélyeztetni a francia szellemek még egészséges elemeit. A sajtóban s főleg a regényekben egészen szégyentelenül jelennek meg az alávaló, nemtelen szenvedélyek, melyek az érzéki természetet ingerlik. Ugy látszik, hogy az irodalom színvonala abban a mértékben száll alá, a mint a nevelés terjed a nép között. Az írók helyzete, mely a XVII-ik száz év óta mindinkább javult, teljesen átalakította az irodalmi termékeket. Az írók függetlenek lettek, akarom mondani, nem szenvednek szükség a megélhetésre nézve. Nemcsak mindennapi kenyerüket akarják megszerezni, hanem jóléthez is akarnak jutni s némelyek közülök meg is gazdagodtak tolluk után. De sajnos, hogy sokan az írói pályát csupa eszközzé alacsonyítják. A könyv reájuk nézve egyszerűen pénzkérdéssé vált. És mint más kereskedők, ők is tekintettel vannak arra, hogy mi kel el legjobban, miért adnak legtöbb pénzt. Az érték keveset határoz, fődolog az, hogy a mű kapós legyen. Így szállott alá az irodalmi színvonal a trivialisra, a nemtelenre a szégyentelenségig.

És minél inkább alá szállott, annál nagyobb lett a keres'et, a mit aztán bizonyítékul vettek arra, hogy az ily munkák a közönség izlésének megfelelnek. Ebben az egész ügyben mégis leghibásabb a közönség, mely az ily műveket kapkodja. Kielégíteni a közönség izlését, erre törekednek emez írók, s ezzel mentetetik műveik frivolitását. Hanem ez gyenge mentség és ez azt tenné, hogy népünk oda jutott, hogy már csak állati ösztöneinek él és minden gondja csak érzéki vágyainak kielégítése. Hála Istennek, még nem jutottunk idáig. A mi most történik, az csak egyik szerencsétlen következménye ama szomorú emlékü uralomnak, mely Franciaországra oly hosszasan nehezedett. Ez a rabszolgák történelme, kik hirtelen emancipálják magukat, s kik egy hosszason viselt járom alól megszabadulva, egy másik szélsőségbe, szabadosságba esnek.

Hanem vannak jóérzékű emberek, kiket a dolgoknak ez állapota nagyon bánt, s kik elérkezettnek látják az időt arra, hogy eljelenhatást támasszanak az emberi természetnek eme gyalázatos kiszákmányolása ellen.

Egy szövetség alakult most abból a célból, hogy a közönség

lelkiismeretét fölvilágosítsa és fölemelje, az erkölcsöket megtisztítsa; hogy visszahatást gyakoroljon a jelenkori irodalomra. E mozgalom főbb vezetői közül az egyik, a ki annak élén áll, s a ki talán a leghivatottabb arra, hogy az ügynek lendületet adjon, Pressensé. Már maga az a körülmény, hogy ő senator, elésegíti őt, hogy az erkölcstelen irodalom elnyomására munkáljon. Pressensének kimagasló erkölcsi egyénisége, ékesszólása és sáve, melyekkel mindig a közjáváért harczolt, nagy bizalomra jogosítanak e mozgalom eredményei iránt. Adjuk hozzá ezekhez, hogy ez új kereszties hadjáratot a nők fel emelésére a lakult szövetség is pártolja, a melynek vezetője Fallot lelkész, a ki e téren nagy eredménnyel működik. Az új mozgalomhoz már sokan csatlakoztak, és kitűnő nevű egyéniségek. Pressensének kettős célja van: főleg a nagyobb városokban tartandó nyilvános conferentiák tartása által hatni a nagyközönségre és a senatushoz intézendő kérvénnyel hatni a közkormányra, hogy szigorubban alkalmazza a jó erkölcsökre vonatkozó törvényt, mely az 1882-iki toldalékkal a sajtóra is kiterjesztetett. Pressensé már meg is kezdette a conferentiák tartását és Lyonban nagy és megérdemelt sikert aratott. E kezdet csak biztosításul szolgálhat. Pressensé magasan lobogtatta a kereszténység zászlóját, kezét nyújtotta a szabad gondolkozóknak, hogy az erkölcstelen sajtó ellen együtt küzdjenek. Ez oly hatást idézett elő, hogy az egész közönség a leglelkesebben tapsolt neki. Ez azt bizonyítja, hogy mindenki megegyezik abban, hogy már gátot kell vetni az erkölcstelenség sáros hullámainak, melyek elnyeléssel fenyegetnek. Ugy hallom, hogy a katolikusok is egy hasonló társulatot akarnak alakítani, hogy az ő saját módjuk szerint munkáljanak ez ügyben. Mindezeknek a törekvéseknek, remélni lehet, megleendő hatása, az olvasók izlésének javítására. Mikor az áru nem fog kelleni többé, a termelők se fognak több oly portékát előállítani.

— Ugy hiszem, nem jeleztem még Pascal „Provinciales“-inek legújabb kiadását Havet Ernőtől. Pedig ezzel hibáztam, mert Pascalnak a Jezsuiták ellen írt halhatatlan levelei mindig olvasás tárgyai lehetnek és az új kiadó oly jeles író, kit nem lehet mellőzni. Havet egy nagy munkájáról ismeretes, melyet a kereszténység eredetéről írt, s melynek első kötete 1870-ben jelent meg.

Pascal „Gondolatai“-ból már ezelőtt egy néhány évvel rendezett kiadást, mely élénk vitatkozásra adott alkalmat, mivel ő a szövegben több módosítást kísérelt meg. S nem lehet tagadni, hogy némely változtatásai kevésbé igazoltak. S én abban a nézetben is

vagyok, hogy Pascal Gondolatai-nak mesteri kiadása után, melyet Fangère eszközölt, nem is volt mit már jobbá és teljesebbé tenni. A Provinciales-i-ben a helyek bevégezettek s ott nem kellett ezt vagy azt a mondatot kiegészíteni, hanem adni a szöveget úgy, a mint van. Kérdés egyedül csak az lehetett, hogy melyik szöveg fogadtassék el. Mert két szöveg maradt fenn s egymástól nagyon különböző. Az egyik 1656-ból, a mikor leveleinek csak egy részét adta ki, ez az első; és a másik 1659-ből, a mikor művei mind együtt jelentek meg. A második kiadás javított, már akár Pascal tette a javítást, akár más az ő beleegyezésével, mert Pascal még élt akkor. Azonban tudva van, hogy ez a javítás csak politikai okokból történt. Hanem mégis ez a javított szöveg az, melyet a legtöbb kiadó elfogadott. Havet ellenkezőleg, az elsőt fogadta el és jegyzetben adja az eltérő helyeket a másodikból. Az új kiadás nagy érdeme, hogy Havet kiegészítette azokat az idézeteket, melyeket Pascal a Jézsuitákkal folytatott vitájában megrövidített. A Casuisticusoktól vett minden idézet, melyek a szövegben nem teljesek, a lap alján teljességükben közöltetnek. Ez nagy segítség az olvasóra nézve és mutatja, hogy Pascal az idézeteket rövidítve, hiven adta vissza azoknak a helyeknek értelmét, melyeket használt.

Havet nagyértékű általános bevezetést irt a kiadáshoz, mely nemcsak az ő tudosságáról tesz bizonyosságot, hanem arról az őszinteségről és méltatlankodásról is, melylyel ő a képmutatás iránt viseltetik, a hypocrisis iránt, melylyel teli van a casuisticus bölcselem. Ő azt állítja, hogy Pascal Provinciales-i-nek győzelme teljes volt a jezsuita-szellem fölött. Vajjon igaz-e ez? Én nem hiszem. Mert e levelek kiadása után, mit látunk... Avagy nem uralkodtak-e azután is a jezsuiták a király szelleme fölött? Avagy a jezsuita szellem nem kerítette-e hatalmába lassanként az egész francia clerust? Avagy Bossuet gallicanismusa folytatódik e, ha nem is fejlesztve, de nyilvánosan éltetve? Es hogyha a jezsuita szellem annyira legyőzetett, miért most magának Havet nek fölgerjedése a képmutatás és hazugság eme szelleme ellen? Nekem tehát úgy tetszik, hogy a tudós tanár állítása nem egészen pontos. De bármint legyen, Pascal Provinciales-inek eme kiadása kitünő, jobb minden eddig megjelenteknél. A „Gondolatok“-nak Fangère által való kiadásában és Havetnek a „Provinciales“ kiadásában Pascal művei csaknem a maguk teljességében állanak a közönség előtt.

CHARRUAUD.

BUDAPESTI LEVELEK.

I.

Deczemb. 25. 1887.

A mi karácsoni ünnepünkről s az unitarismus állásáról írok oda benn való hitrokoninknak, figyelmöket ránk vonni, az áldozni képeseknek egy nagy célért áldozatkészségét fölbuzditni kívánva, későn bár, a mint ez időszaki folyóirat megjelenése engedi, de tán nem elkésve.

Buzgóságban egyesülve voltunk, ihletve, áhítatos hangulatban. Öröm volt végig nézni közönségünken. Eszembe jutott az evangéliumi mondat: a sokaságnak pedig, mely együtt vala, szívök és lelkök egy vala. Az ur asztalánál 27 férfi, 23 nő jelent meg. Nagy szám ez szülemlő egyházunkban, mely a kezdet és téli közlekedés nehézségeivel, egyszersmind pedig a nagyvárosok dermesztő közönyével küzd. De küzd remények közt, létért és életért sokat áldozva. . . . Az Isten előtt egyenlők közt elől volt Dániel Gábor főispán főgondnok, a ki látogatóba és ünnepelni jött itt élő nevét viselő, országos képviselő fiához. Hajós János helybeli ekkleziiai gondnok, ministeri tanácsos, Bedő Albert országos főerdőmester, ministeri tanácsos, Szentiványi Gyula királyi kuriai bíró, a ki csak nem rég költözött fel a fővárosba s a kiben egyházunk — a mint ügyünk iránti érdeklődése mutatja — erős tagot nyert, Sebes Pál, Buzogány Áron osztálytanácsosok, Székely Ferencz kir. főállamügyészi helyettes, Székely Elek és Ürmösy Miklós ministeri titkárok, Kovács Gyula és Géza ministeri fogalmazók, Telkes Simon, a ki a nők számára egy renaissance stylben készült gazdag aranyozásu kelyhet ajándékozott az ur asztalára, Farkas Sándor, Becsák János és a lassanként növekedő, tanuló, iparos és kereskedő ifju nemzedék. Megjegyzem — minden célzás nélkül — hogy Ferencz Károly kir. kuriai bíró, Halmágyi Sándor, kir. táblai bíró, Végh József, Xantus János, dr. Sebes Károly, és még sok érdemes hitrokonunk, kikre minden jó ügyben számíthatunk, nem volt a gyülekezetben.

Az ágostai hitvallásuk Deáktéri gymnasiuma nagy hall-termében tartók — mint 1882 óta rendszeren — isteni tiszteletünket, minden egybegyülésért 10 frtot, télen fűtésért 3 frtot, a budapesti állami polgári és elemi tanítóképezdei ifjuságnak, mely harmoniumkisérettel énekel, évenként 50 frtot fizetünk. 200—220 frtba kerül egy éven át nyilvános imádkozásunk.

Papunk, Derzsi Károly ur — a ki derék nejjével a mult évben ajándékozott ekklézsiánknak egy, az urvacsorai kenyérhez szükséges, remek készítésű tányért — lapidaris stíllel irt, lelkesedve előadott beszédével s költőiesen vallásos agendájával magasztossá tette hallgatói karácson ünnepét, emlékezetessé ez évben utolsó istenitiszteletünket . . . Derzsi egyházi beszédeit survacsorai agendáit pappá készülő ifjaink figyelmébe merem ajánlani. Az új idők s főleg angol-amerikai hitokonink theologiai felfogásának üde, szabad szelleme lengi át e beszédeket és előadást, s a tartalom és eszmék változatos szépsége annyira leköti értelmes hallgatóinak figyelmét, hogy néha óra-perczekig egyetlen nesz sem hallható, minden szem és lélek a szónokon csüng. Az Unitárius kis könyvtár — mely Derzsi önálló gondolkozásmódjának és egészen saját uton járó szellemének műve, s a mi neki már eddigi füzeteivel is egyházi írói nevét biztosítja — nyújt ebből itt-ott egy kis izlettetőt az érdeklődőknek. Ha az 1868—1871-iki kicsiny unitárius kezdetet, anyaecklézsiánk megalakulása s papunknak 1882 ben közénk jövele bizonytalan kilátásaival és mai általános helyzetünkben s az urvacsorai ünnepünkben nyilvánuló tényekkel összehasonlítjuk: lehetlen ebből a jelenben öröme okot, jövő teendőinkre tanúságot, a nehézségekkel szemben vigasztalót és némi bátorítót nem találunk.

Anyaecklézsiánk fenn érintett s alakult és alakulóban levő két fiók-egyházunk hiveinek létszáma, ha lassan is, de folyvást gyarapodó physikai és erkölcsi erőösszeget képvisel. Ez biztató kezessége a jövőnek. Az az aggodalom, hogy igen lassu a szaporodás, hogy nincs ifju sarj, súlyából már is sokat vesztett. Ha kidőlnek a kétségkívül nehéz pályán munkásai, már is vannak — csak lelkek legyen az ösöké — a kik helyöket betöltsék. Növekedik itt most és mindaddig növekedni fog munkás férfi és ifju nemzedék, míg Budapest Magyarország fővárosa lesz. A mely ifjunak nemesb becsvágya s felsőbb erő- és hivatásérzete van, mindig törekedni fog a művészetek és irodalom, a parlament és kormány, valamint a legfelsőbb igazságszolgáltatás központjára jutni. De a tudományos intézetek és tudós körök, a kormányi és felsőbb bírósági hatóságok

maguk is válogatják ki az országban feltűnt s mások felett kimagaslódó tehetségeket, s az emelkedés és kiválás e különböző utain a mi egyházunk is gyarapodni fog, a mint legujabban is történt, ha csak — a mit nem tartok lehetőnek — egy nagy politikai és választási reactio szabad intézményeinket s a dolgok természetes és észszerű fejlődését föl nem forgatja. Én bizom, hogy az unitarismus életfájának nem fog megfogyni termő ereje. Küzdeni és nélkülözni megtanult kised egyházunk állítani fog elé, az idővel haladó iskoláink nevelni fognak jeles ifjakat, a kik tudás, munkaképesség és hazafias érzület által magukra vonják a felsőbbek figyelmét s itt fenn erejöknek megfelelő pályát vivnak ki.

A közelebbi hat év tényei és az egyházunk belső életében történt események összehasonlítása anyagi erősödésünket is igazolja. A főváros nagylelkű ajándékából nyert rendkívüli értékű templomhely, a bérházak építhetésére adott engedély, s a templomépitésre, valamint a papi állomás állandósítására gyűlt szerény, de nem kicsinyelhető kettős alapunk, a tekintélyes számu és becses könyvtár, urasztali fölszerelésünk, a mit nemrég egy férfi közönségünknek való aranykehelyyel és az urvacsorai borhoz való és több száz forintba került kannával jobbadán önkéntes adakozásból gyarapítottunk, élénk hitelétről adnak jelt s jogosulttá teszik a további fejlődés iránti reményt. Midőn a templomhelyet kérelmeztük, a döntő szavu férfiak egyike a rokonszenv hazafias melegével mondá nekünk: „hogyne adnók meg a legmagyarabb egyháznak méltányos kérése tárgyát? A fővárosnak nagy érdeke, hogy azon a helyen, hová az unitariusok templomhelye ki van jelölve, egy hazafias, erős kis magyar telep keletkezzen.“ Valóban, a főváros sorsa intézőinek eléggé meg nem hálálható jótéteményénél csak érzületek nemessége nagyobb!

A lefolyt idők történetei egybehasonlításánál gyülekezetünk szeme s kegyeletes érzelmei egy sokéremű tagján nyugosznak meg, a ki husz év előtt az egyház ünnepelt választottjaként, a közörmű tüntetései közt foglalt diszes állást a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumban, teljesen megfelelve a köz várakozásnak sikeresen munkálkodott, s nem egyszer önálló, uttörő munkát végzett a népnevelési legnehezebb és legkényesebb szakban, s fölfogásának könnyüesége, kidolgozásainak alapossága és gyorsasága által hitelét hamar megalapítva, magát oly szükségessé tudta tenni, hogy a tervező, törvényalkotó és reformmunkára kiküldött bizottságokban igen sokszor mint jegyző és a terveket fogalmazó tag vett részt. Kormányi nehéz tiszte mellett egyházunk érdekeit hiven, áldozattal, sokszor önmegtaga-

dólag és látható sikerrel szolgálta. 14 éven át a fővárosban élő kevés számú hitrokonait, mint pap, minden díj nélkül, tisztán vallásos buzgalmánál fogva, a hit vigaszaival eltette, minden papi teendőket végzett s egy fővárosi unitárius anyaegyház gyöngé csiráját szívében szeretettel melengette már akkor, mikor itt e név még oly idegen volt s viselőit keresztül és lenézték. E férfi Buzogány Áron. Egy szép ész, egykor hatalmas munkaerő, mindenben önálló gondolkozású és itéletü ember s társai közül kiváló, egyénisége által s a szív és lélek nemes vonásaival erősen kidomborodó hazafias jellem, a ki most a hivatalos élet zaja és küzdelmei elől félrevonulva nyugalomban él. Számos tehetséges ifjunak nyílt alatta hasznos munkatér: tanfelügyelők, polgári és népiskolai igazgatók és tanárok köszönhetik az ő közbenjárásának szerencséjüket. Az ország minden részében lehet látni részben általa jó álláshoz jutott tanférfiakat. Minden unitárius érdeklő buzgó gyámolítóra talált benne. A mint éljenző szerencsekivánatokkal üdvözöltük őt két évtized előtt emelkedésében: oly meleg rokonszenvünkkel s áldásunkkal kísértük nyugalomba menését. Akkor ujjongó örvendezők sokasága, most az egész unitárius egyház magával vitt szeretete és elismerése környezi, mely szorongva tudakozódik önmagában: ki lép e derék férfinak és hiv unitáriusnak a nem tövisnélküli pályán üresen hagyott helyére? Képviseelőink, a püspök ur és főtanács erkölcsileg kötelesek soká képviseletlenül nem hagyni a vallásügyi kormányznál egyházunkat, melyet ily mostoha sorsra csak a III. Károly és Mária királyné abszolút uralkodása alatti kormányok voltak képesek juttatni. Minket a vallás- és közoktatásügyi kormányznál nem gyakornoki vagy fogalmazói, de egy előkelő hivatali állomás alkotmányos jogainknál s az állam iránt tett és teendő szolgálatainknál fogva Isten s világ előtt megillet. Én a Buzogány nyugalmaztatása alkalmából titkári ranggal egy unitáriusnak kineveztetését jogszerint követelhetőnek és követendőnek tartom.

Még egy testvéri szót a messze keleten élő testvérekhez.

A főváros telekadománya azon föltételhez van kötve, hogy templomunkat öt év alatt fölépítsük. Három év már eltelt. Ha a kikötött időben legalább munkához nem kezdünk, koczkáztatjuk a 40--50,000 frtot megérő adományt s tán egész jövőnket. 1873-ban itt járt angol és amerikai hitrokonaink kilátásba helyezték, hogy a mennyit mi gyűjtünk, annyit ők is adnak. De a kettő is alig lesz elég templomra. A bérház megépítésére egyéb forrás kell. Az egyházközönség vagy más vagyonos hitrokonunk adhatná ezt kölcsön.

A főváros legjobb helyén — husz évi adómentesség mellett — a bérek kiadnák a törlesztési tőkét is, a kamatot is. E kölcsön 5—6 száztóli biztos kamatot bizonyára adna. Hol s mily elhelyezéssel lehet mostanában akkorát kapni? Levelem ezen pontja pénzügyet illet, itt nincs helye egyébnek, mint száraz beszédnek és számításnak. Csak annyit érintek, hogy ha ott benn levő hitrokonaink helyeslik előbbi fejtegetéseimet s budapesti egyházunkat a magyar fővárosban oly szűkésesnek tartják, a minő valóban, szivleljék meg a kérdést főleg az öt év szempontjából s gondoljanak valami módot czélunk elősegítésére.

Ezeket újévi gondolatokul eszmecsere végett mondám el a Keresztény Magvető tartalmának változatosságáért. Következő leveleimben a következő füzetekben egyebekről.

JAKAB ELEK.

VAN-E HELYE AZ UNITÁRIUSOKNAK AZ ALAKULÓ MAGYAR PROTESTÁNS TUDOMÁNYOS IRODALMI TÁRSASÁGBAN?

E kérdés felett egy egész kis irodalom kezd fejlődni a protestáns lapokban. Részünkről egyelőre legalább tartózkodni fogunk érdemileg hozzászólani. Mert mi egyáltalában fel nem vetettük e kérdést, s hogy felmerülhessen se gondoltuk. Mi abban a meggyőződésben, hogy a tudománynak nincs hitvallása, örömmel fogadtuk a felhívást, mely a szóban levő irodalmi társaság megalakítására bocsátott ki. Melegen ajánlottuk azt egyházköreinknek, lelkészeinknek s általában egyházunk tagjainak. (L. Ker. Magv. 1887. évi máj.—jun. füz. 215 l.) Most is mellette vagyunk, mert egy tudományos irodalmat, gyenge erőnk és tehetségünk szerint, támogatni erkölcsi kötelességünknek ismerjük. S jól esik tapasztalnunk, hogy ha vannak is, a kik minket abból kizárandóknak tartanak, vannak mások, a kik a tudományt velünk együtt nem tekintik egyik vagy másik confessióval azonosnak. E közlemény célja a protestáns lapokban megjelent különböző nyilatkozatokat egymás mellé állítva megismertetni. Önmagunk iránti kötelességünk azokat számba venni.

Az unitáriusoknak az alakuló irodalmi társaságból leendő kizárása iránt az első felszólalás Debreczenből származott. Csiky Lajos debreczeni ev. ref. tanár uré az érdem, hogy e kérdést napirendre hozta. Megelőzőleg is lehetett itt-ott egyes hangokat hallani az unitáriusokkal való szövetkezés ellen. De ezek csak olyanok voltak, mint a midőn valaki egy nagy tömegben, hogy zavart csináljon, úgy titokban elkiáltja magát, az emberek egy része azonban e kiabálást számba se veszi, más része meg jóízűen nevet rajta. Csiky L. ur adott e kérdésnek komolyabb jelentőséget lapjában, a „Debreczeni Prot. Lap“ ez évi 3. számában megjelent „Néhány őszinte szó a Magyar Prot. Tudományos Irodalmi Társaság ügyében“ című czikkével. Csiky ur, úgy látszik, éppen a tömegből itt ott fölhangzott eme felkiáltások után indult el; mert a mint maga mondja czikkében, az ország különböző részeiben megfordulván és a társaság ügye iránti hangulatot tanulmányozván,

több helyt hallotta, hogy „azok közül sokan, kik csak az egyháztörténelmi szak ápolását óhajtják a társaságtól, azért teszik ezt, mert az unitáriusok is tagjai lehetnek annak“, valamint „azok, kik nem akarnak bele lépni, azért teszik azt, mert az unitáriusok is tagjai lehetnek annak.“

E jelenségek felett aztán elmélkedve, czikkében ezeket írja:

„Szerintünk csak hadd maradjon benn az a néhány unitárius a Társaságban, de az épen ne akadályozzon bennünket, óriási nagy, tisztán protestáns többséget abban, hogy a Társaság elé czéltudatos, biztos irányban haladó elveket tüzzünk ki.

Nézzük a dolgot a józan gyakorlat szempontjából.

Abban a megalakulandó Társaságban 3 millió protestáns mellett 53 ezer unitárius lesz képviselve.

Pusztá vallásos türelem volna-e az, mely azt mondaná, hogy a csaknem hatvanszorta kisebb minoritás kedvéért nem szabad minekünk kiadni egy tisztán református, vagy lutheránus dogmatikát, vagy talán kissé a saját felekezet egyházi tanai iránti közönyösség is bele játszik a dologba?

Lehet-é azt józan megfontolással követelni, hogy mi, óriásilag nagy többség, pusztá generositásból támogassunk, például hittani, exegetikai műveik kiadása által is, egy olyan kisebbséget, mely teljes negatióját hirdeti mindannak, a mit mi vallunk?

A kérdés őszinte, nyílt. Feleletet vár.

A mi nézetünk szerint annak a Társaságnak határozottan, föltétlenül evangyéliomi positiv protestáns alapon nyugvónak kell lenni, különben homoktalajra épül — s aligha rosszul jövendölünk, csakhamar összeroskad.

Az unitáriusok irodalmi működését mi csak a történelmi szakra véljük szoritandónak. Ott elférünk egymás mellett. Ha dogmatikai, exegetikai stb. műveket akarnak kiadni, ott van e célra számokra saját egyetlen, a „Dávid F. Egylet“.

Csiky ur e szerint nem akarja teljesen kizárni az unitáriusokat a Társaságból, csak irodalmi működésüket kívánja megszorítani. Más szóval alkalmazásba kívánja venni azt az eljárást, mely a kissé triviális, de találó közmondás szerint abban áll, hogy a kecske is megéljen, s a káposzta is megmaradjon.

Alig jelent meg a Csiky ur czikke, az erd. egyházkerület hivatalos közlönye, a „Protestáns Közlöny“ ez évi 4-dik számának „Különfélék“ rovatában a Csiky ur álláspontját teljesen a magáévá tette s így ennek jelzésével be is érhetnök. De az a hang

és modor, melylyel a lap a felmerült kérdéshez hozzá szól, megérdemli, hogy abból legalább egy pár tételt idézzünk. „Ha azt akarják, — ugymond a Prot. Közlöny — hogy komolyan tudományos számba vehető irodalmi Társaságot alapítsanak, akkor nem jöhetnek tekintetbe az apró-cseprő, fészkelődő felekezetek, melyek csak a zavarosban halásznak.“ A ritkított betűkkel is a Prot. Közlöny kívánja felhívni olvasói figyelmét. „A protestáns“ kifejezés, — mondja tovább — elismerjük, elég széles fogalom, hogy egymás mellett megélhessünk békességben; de az evangélium szerint reformált magyarországi keresztény egyház nem konferálhat oly dogmák, exegesisek kiadására, melyeket elutasít ez idők szerint Debreczen, Sárospatak, Pápa, N.-Enyed és a budapesti kálvintéri ref. seminarium“. Mintha csak a Lonkay lovag „Magyar Állam“-át olvasnók az ő Regnum Marianum-jával és Rómájával más kiadásban.

A Csiky ur által felvetett kérdéshez a „Sárospataki Lapok“ 6. számában egyszerre ketten szólottak hozzá: Spectator (álnév) és Zoványi Jenő. Mindkét cikk sokkal fontosabb és tanulságosabb, minthogy azok közül legalább egyiket egész terjedelmében ne közlőnk.

Spectator megtartva a Csiky ur cikkének címét: „Néhány őszinte szó a Magyar Prot. Tudományos Irodalmi Társaság ügyében“; az idézett lap vezércikkében így ír:

„Fenti cím alatt jelent meg Csiky Lajos urtól a „Debreczeni Prot. Lap“ 3-ik számában egy cikk. Ha cikkíró föl nem szólítana is a hozzászólásra, a tárgy fontossága kényszerítene erre, s ha nem ajánlaná is a gúny kerülését, a komoly, őszintén vallott nézetek tisztelőben tartása tiltja annak használatát. Itt pedig ez esetben egy komolyan átgondolt s világosan kimondott meggyőződésről van szó. Mi más nézetben vagyunk ugyan, mint Csiky ur, de ez nem akadályoz abban, hogy az ő cikkét a tárgy által igényelt objektivitással vizsgáljuk meg s tegyük meg rá megjegyzéseinket; viszont kérjük őt is, sziveskedjék az itt mondottakat figyelembe venni s rájuk esetleg reflektálni.

A cikk tárgyalja az unitáriusokhoz való viszonyunkat a megalapítandó „Irod. Társaságban“, s cikkíró a következő eredményre jut: „A mi nézetünk szerint, annak a társaságnak határozottan föltétlenül evangéliomi pozitív protestáns alapokon nyugvónak kell lennie, különben homoktalpra épül, s aligha rosszul jövendőlünk, csakhamar összeroskad. Az unitáriusok irodalmi működését mi csak a történelmi szakra véljük szorítandónak. Ott elfé-

rünk egymás mellett. Ha dogmaticai, exegetikai, stb. műveket akarnak kiadni, ott van e célra számokra saját egyletök, a „Dávid F. Egylet.“ Indokolva van pedig e fölfogás azzal, hogy lehet-e józan meggondolással követelni, hogy mi (t. i. lutheránusok és reformátusok) óriásilag nagy többség, pusztá generositásból támogassunk pl. hittani, exegetikai műveik kiadása által is egy olyan kisebbséget, mely teljes negatioját hirdeti mindannak, a mit mi vallunk?“

Elsőbben is egy lényegtelen megjegyzés. Hogy lutheránusok és reformátusok számra nézve úgy állnak az unitáriusokhoz, mint 60 az 1-hez, ez statisztikai tény. Helytelen azonban e viszonyt az irodalmi társaságra is kiterjeszteni, mert itt megeshetik, hogy az unitáriusok száma úgy fog állni a másik két felekezet számához, mint 1 az 5-höz, vagy 10-hez, vagy 20-hoz. A számarány pusztán a jelentkezőktől függ, s ha azt akarjuk, hogy az országos statisztika által feltüntetett számarány az irodalmi társaságra is érvényes legyen, jó lesz tagokat toborzani minél többet, mert, ha unitárius részről 10 tagja lesz a társulatnak, a mi részünkről 600-nak kellene ott szerepelni. De — mint mondók — ez csak mellékes; mi is hisszük, hogy lutheránusok és reformátusok tulnyomó számban lesznek ott képviselve, s valószínűleg Csiky ur sem akart ennél egyebet statisztikájával elérni. Fő az, hogy ő „az unitáriusok működését csak a történelmi szakra véli szoritandónak“ — de miért ?

Teljességgel nem vagyok képes átlátni, mint hirdetnék az unitáriusok az exegesis terén teljes negatioját annak, a mit mi vallunk. Ha az exegesis a tudomány szempontjából van művelve, akkor az exegeta előtt — ha igazi exegeta — a hermeneutika szabályai állanak, nem pedig konfesszionális határozmányok. Az az unitárius, a ki a szentírást a maga hitvallása kedveért racionalizálni akarja, ép oly rossz exegeta, mint az a református, ki a konfesszió-adta exegesishez ragaszkodik, mert mind a kettő abba a veszélybe jut, hogy a szöveget csürni-csavarnia kell. Ha ezt a hibát kikerüli, nem látom át, miért hirdetné az unitárius teljes negatioját annak, a mit mi vallunk. Konfesszionális exegesisből nem kérek, a tudományos exegesisnél pedig a felekezeti álláspontnak nem szabad érvényre jutnia. Mi azt akarjuk tudni, mi van a bibliában, nem pedig azt: ez vagy amaz a felekezet mit magyarázott belé.

Mily kevésbé jön a felekezeti álláspont különbözősége — nem katolikusokról szólva — egyházjognál, homiletikánál stb. érvényre, azt, úgy hiszem, Csiky Lajos urnak fölösleges mondanom. A mint nincs katolikus meg protestáns, ép oly kevésbé van katolikus (s még kevésbbé református vagy unitárius) ékesszólás. A szépnek s ékesszólásnak

szabályai nem felekezetiék. A bel- és külmiszió s a practica theologia többi ágainál is a felekezeti különbség nem észlelhető; itt sem hirdethetik hát az unitáriusok teljes negatióját annak, a mit mi vallunk.

Hátra van a systematica theologia. Vallásbölcészlet, összehasonlító vallástan, bölcészeti erkölcsan itt ismét nem jöhetnek számításba. A ki e szakokat tudományosan akarja kultiválni, annak a felekezeti állásponton felül kell emelkednie. De hát a keresztyén erkölcsan s keresztyén hittan? Mind a kettő helyes exegesisen nyugszik, erre nézve pedig már elmondottuk véleményünket. Tagadhatatlan mégis, hogy gyermekkorban nyert vallásoktatásunk itt játszik tudományos felfogásunkba legerősebben belé, s itt engedi meg a pártatlanságot legkevésbé. De mint volna az, ha az Irod. Társaság nem új dogmatikai művek kiadására fordítaná pénzét, hanem Calvin Institutioját (elég szégyen hogy még nincs magyarra fordítva),* a Formula Concordiaet vagy Confessio Augustanata s a Catechismus Racoviensist adná ki magyarul; mint volna az, ha a dogmatikát csak dogmatörténelmi szempontból művelné, tetszésére bizván egyeseknek felekezeti hittanok írását.

Azt hiszem, sikerült felmutatnom, hogy föntnevezett theologiai szakokban sincs a felekezeti különbözőségnek befolyása. Megmaradna Csiky ur mégis előbbi véleménye mellett, ám jó, ugyanazon joggal mondhatom, hogy a felekezeti különbözőség a történelem felfogásában is szerepet játszik, mert a történelmet is lehet felekezetiileg művelni.

Őszinten mondván, alig tudom érteni, hogy Csiky ur szemethunyt az előtt a tény előtt, hogyan írják katolikus írók a történetet; nos ugyanezen eset fennállhat az unitáriusoknál is. Csiky ur nem vette észre azt a kézzelfogható inconsequentiat, melyet elkövet, midőn a theologia többi ágaiból kizárja az unitáriusokat, de a történelmi teret meghagyja számukra. Vagy-vagy; vagy minden szakban, vagy egyikben sem.

Csiky ur belátva e következetlenséget, vagy hajlandó lesz a theologia más három mezejét is megnyitni az unitáriusok előtt — ez esetben természetesen fölösleges volna a szót tovább vesztegetni — vagy kizárja őket a történelem mezejéről is és utasítja a Dávid F.-egylethez; ezt az eshetőséget jó lesz egy kicsit megvilágítani.

Ila jól fogtam fel a czikket, Csiky ur azt akarja elkerülni, hogy mi saját pénzünkön oly munkákat kapjunk, melyek a mi vallásunknak teljes negatióját képezik. Gondolja e Csiky ur, hogy ez lenne az eset az unitáriusok kizárásával? Jól tudja Csiky ur, hogy nagy Magyarországon

* Le van! Fordította Sz. Molnár Albert 1624-ben. Czime: „A Keresztyéni Religióra és igaz hitre való tanítás“ stb. De persze ez a kiadás már igen ritka és avas is.

az u. n. modern theológiának is vannak hivei; nos hát ez a modern theologia a legtöbb esetben negatíóját hirdeti annak, a mit ön evangéliomi positiv protestáns vallásnak nevez. Nem mondom, hogy vannak nálunk is Strauss-ok, de lehetnének; s kész volna Csiky ur helyet adni egy Feuerbachnak ott, a honnan egy Brassait kiszorított, csak azért, mert ez unitáriusnak született, amazt pedig reformátusnak vagy lutheránusnak keresztelték.

Ime a második következtetés, époly kézzelfogható, mint az előbbi. Ebből megint csak két ut van kimenekülhetni: vagy fölvenni az unitáriusokat is a modern theologusok mellé, vagy elzárkózni ugy azoktól, mint emezektől.

De miért elzárkózni? van a protestantismusnak is indexe, melyre a libri prohibiti lesznek följegyezve? Azt hiszem, Csiky ur lesz a legelső, a ki az ellen tiltakozni fogna. De, ha az unitárius könyvek olvasása nincs eltiltva: miért ne dolgoznánk mi együtt?! Meggyőződés hiánya, kétely eszméink diadalában indithatnak csak arra, hogy a más meggyőződésűekkel egy téren mozogjunk, s ha az eszme harcossai kétkednek az ügy sikerében, az az ügy már elbukott. Én meg vagyok győződve, hogy ön bizik az ön által tartott zászló diadalában; nos akkor az unitáriusokat kizárni eszélytelenység. Csiky ur, ha én képtelen vagyok egy folyóirat alapítására s az én katolikus szomszédom azt mondja: „Jer, alapítsunk ketten egyet, mind a ketten hirdethetjük saját eszméinket“, mit gondol ön, mit felelek rá? Azt, a mit önnek kell felelnie, ha ön meg van győződve ügye igazságáról,¹ az unitáriusoknak: „atyámfiak, ám jertek, ha ti nem féltetek velem dolgozni, én még kevésbé tartok tőletek. Az igazság a mi részünkön van, ti meg fogtok térti, mi erősödünk s az Isten országa gyarapodik.“ Ez lenne az én feleletem az én katolikus szomszédomhoz, s ez az én szóm a mi unitárius atyánkfiaihoz is.“

Hasonló szellemben van írva a Sárospataki Lapok ugyan azon számában Zoványi Jenőnek „Egy szavazat Csiky Lajos indítványa ellen“ című czikke is. Csakhogy Zoványi ur még éleesebben körvonalozza a maga álláspontját. A Csiky indítványáról azt tartja, hogy „az alkalmas a még csak csirájában levő társulatot szétrobbantani, s ha ez épen nem fogna is megtörténni, elfogadása bizonyára halvaszülötté tenné.“ Indítványa indoklásából azt következteti, hogy „Csiky úr nemcsak az unitáriusok, hanem főleg a szabadelvű protestánsok ellenében tartá szükségesnek lelke óhajával lépni. Minél fogva ez indítványt nemcsak a leghatározottabban visszautasítja, hanem ki is jelenti, „hogyha a társulat annak szellemé-

ben kezdi meg munkálkodását, nem lehet többé a társulat tagja." Ennek két okát adja. Egyik az, hogy „az alakuló társaság célja más nem lehet, mint az igazságnak nyílt, őszinte keresése, még abban az esetben is, ha az bizonyos dédelgetett nézetek vereségével végződnek is. Specialiter orthodox alapon pedig nem egyéb lesz az, mint a maradást nem ismerő tudomány ellensége". A másik az, hogy magával a protestantizmus alapjával ellenkeznek az, ha egy prot. tud. irodalmi társaság „akár Luthertől, akár Kálvintól, akár Dávid Ferencztől eredt hitcikketek által megköttetné magát azon hivatásában, hogy a Krisztus által kitűzött eszményi célok elérésére törekedjék az ész vezérlete mellett". Czikkét pedig ezen kérdéssel végzi: „Egyébaránt tanulságos volna tudnunk azt, hogy meddig tart az indítványozó szerint a positiv protestáns alapok határa, s mi jogunk van nekünk, mai protestánsoknak amaz alapokkal szemben?"

Távol van tőlünk, hogy e czikkekből magunknak tőkét csináljunk. Meg vagyunk győződve, hogy azoknak íróit kevésbé vezette az unitáriusok iránti figyelem, mint a mennyire a debreczeni és kolozsvári lapokat az unitáriusok elleni, részben nem is leplezett ellenszenv. De fel tudtak emelkedni a protestantizmusnak valódi színvonalára, arra a liberalismusra, mely nélkül aztán csakugyan apró-cseprő felekezetek vagyunk mindnyájan, bármi néven nevezzük is magunkat. Ezért melegen üdvözljük a fennebbi czikketek íróit.

A „Prot. Egyh. és Iskolai Lap“ 5-dik számában Szóts Farkas „Az irodalmi társaság megalakulásának küszöbén“ czimű vezércikkében a Társaság céljáról s az erre kijelölt eszközökről elmélkedvén, szintén rátér a Csiky-féle indítványra, s mintán ennek aggodalmait eloszlatni igyekszik az által, hogy az általa kívánt feltétel, mely szerint „a Társaságnak határozottan evangéliumi positiv protestáns alapokon nyugvónak kell lenni, különben homoktalajra épül,“ annyira magától érthető követelmény, hogy az alapszabály-készítők ezt bizonyosan épp ezért nem látták szükségesnek, külön formulázni; de belenyugszik, hogy az aggodalmasabb természetűek megnyugtására az alapszabályokba ez szó szerint is belevétessek; másfelől kimondja, hogy „a Társaságnak nem célja sectarius és separatisticus tendenciáknak szolgálni, sem kálvinista vagy lutheránus, vagy unitárius propagandát csinálni; mert akkor nem bontotta volna ki az irodalmi egyesülés zászlaját, nem tűzte volna maga elé a tudományos uniót, fel-

hívását nem irták volna alá mindenik prot. egyházunk fejei és tagjaiul nem jelentkeztek volna minden prot. confessió vallói, egy szóval, mert akkor nem lehetne protestáns Irodalmi Társaság. Ennélfogva bátran beléphet abba református, ág. evangélikus és unitárius is, azért hogy a másik vagy harmadik benne van, mert az irodalmi és tudományos egyesülés épen a közös evangéliumi alap és egyetemes vagy protestáns érdekek egyesítése akar lenni. A társaságtól való idegenkedésnek tehát, nem az a valódi oka, mert annak az unitáriusok is tagjai lehetnek, hanem az igazi érdeklődés hiánya. Nem különben a 7-dik számban dr. Szlávik Mátyás „Egyházi irodalmunk akadályai“ című cikkében a megalkulás küszöbén levő Prot. Irod. Társulatra hivatkozván, mellőzendőnek nyilvánítja a kicsinyes separatistikus felekezetieskedést a számarányemlegetését. És bár a 8-dik számban a Különfélék között, Prot. egyh. és isk. lap is helyet ad Hódmező-Vásárlélyről igen tisztelt kézből vett azon értesítésnek, hogy ott többen nem akarnak az unitáriusokkal egy társaságban lenni, megvagyunk győződve, hogy e lap nem lesz hűtelen a szabadelvűség elvéhez, mely által nagygyá és tiszteltté lett, a melyben ugyszólva, megőszült s ha szavazásra kerül a dolog, nem fog e kérdésben sem a debreczeni, sem a kolozsvári prot. lappal szavazni.

Térjünk már most vissza a „Debreczeni Laphoz“, a mely igen természetes, sem a Sárospataki Lapok, sem a Prot. egyh. és isk. lap felhívását nem hagyhatta válasz nélkül. A Spectator cikkére Dicsőfi József felelt a 7-dik számban: Van-e még magyarréformátus egyház“ című cikkkel; Szóts Farkasnak Könyves Tóth Kálmán válaszol a 8-dik számban: „Valljunk színt!“ cím alatt. Sajnáljuk, hogy helyszüke miatt részletesebben egyiket se ismertethetjük. Lehet, hogy következő füzetünkben még visszatérünk reájuk, hogy a valószínűleg még tovább folyó vita ismertetéséhez az alapot letegyük. Ez uttal legyen elég tudatnunk, hogy mindkét cikk által ki van mondva az unitáriusokra az anathema. Lám, hogy nemcsak a róm. catholicusok vallják az egyedül üdvezítő egyház dogmáját. Akadnak e dogmának hivei a protestánsok között is.

FIGYELŐ.

BUZOGÁNY ÁRON.

(1834—1888.)

Buzogány Áron, a vallás- és közoktatásügyi minis-
teriumban osztálytanácsos, f. évi febr. 25-én meghalt. Nevét gyász-
keretbe foglaljuk, mert az unitárius egyháznak egyik legdere-
kább fia, s a magyar nevelésügynek egyik legjelesebb mun-
kása hunyt el benne.

Ifjúsága arra az időre esik, mikor a nemzeti érzület tüze
csak rejtve éghetett még a költészetben is, s az absolut kor-
mánytól a magyar szabadság utolsó menedék helyei is, a protes-
táns egyházak alkotmány-várai fenyegetve lőnek ama beavatko-
zás által, melyet a prot. iskolák ügyében e kormány az „Entwurf“-fal
kísérlett meg. Ekkor választatott meg Buzogány Áron a kolozs-
vári főiskolánkban újra szervezett tanszékek egyikére. S Buzo-
gány a tehetség mellett, melyet itthon és külföldön tett szorgalmas
tanulmányokkal izmosított, a hazafiui lelkesedés oly izzó lángját
hozta az egyetemes s hazai történelem és magyar irodalom
tanszékére, a milyent csak egy mindig és minden ízében ma-
gyar telekezet egyik legjelesebb fia hozhatott, s a milyennel e
tanszéket az egyszerű ismeretközlésen túl a honszeretet és sza-
badság lángoló oltárává emelte.

S e lelkesedést, melylyel már egyházában nemzeti mis-
siót teljesített, vitte át 1868-ban a vallás- és közoktatásügyi
ministeriumba, hogy Eötvös és Trefort alatt, mint titkár, s
később mint osztálytanácsos, részt vegyen a magyar népok-
tatás nemzeti nagy művében.

Nem e sorok feladata megjelölni, hogy mi illeti őt ama munka érdeméből, melylyel a népoktatásügyreformja előkészítve és ennyire is megszilárdítva lőn, de annyi elvitathatatlan, hogy ő tehetségével, kitartó munka-erejével, buzgalmával és magasfoku műveltségével egyik legelhivatottabb munkásnak bizonyította magát ama nagyszabású terv kivitelében, melyet a népnevelés ujjaáteremtésére Eötvös lángesze alkotott.

Itt és a tanári széken szerzett érdemeivel maradandóbb nevet hagy maga után, a melyhez egyházunk történelmében egyebek mellett még egy oly emlék fog fűződni: mint a budapesti unitárius egyházközség eszméje és kiindítása. Mert ez az ő eszében fogamzott meg; s ő volt annak első apostola is azokkal a házi isteniszteletekkel, melyekre a fővárosban elszórtan élő hitkonokat egybegyűjtötte, és ezzel alapját vetette meg a mai hitközségnek.

Ő egyházában nemzeti ügyet szolgált, és a mikor annak körén kívül nyert állást, egyháza nemzeti ügyét szolgálta.

Mert szép és magasztos czéloknak éltél és azokért sikerrel munkáltál, emléked élni fog közöttünk.

Legyen e rövid megemlékezés az elismerés szerény korszoruja addig is, míg e folyóiratban, melynek egykor szerkesztője, s sok éven keresztül dolgozó társa voltál, méltó emléket állíthatnánk életednek.

PÉTERFI DÉNES.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

„Imák és beszédek. Elmondattak az unitárius vallás közönségnek 1887-ben Dicső-Szent-Mártonban tartott zsinati főtanácsa alkalmával.“ Ez imákat és beszédeket még a zsinati főtanácsossal összekötöttesben volt alkalmunk ismertetni. Most egy csinos füzetben együtt adattak közre s olvasóink megjelenésükről értesülve, úgy hisszük, sietni fognak e tartalmas füzet megszerzésével. Ára 30 kr. Kapható szerkesztőségünknel. -- Az Unitárius Közlönyből, mely a Dávid F.-egylet kiadásában s Nagy Lajos és Boros György tanárok szerkesztésében jelenik meg, már három szám adatott ki. E közlöny a vallásos és erkölcsös élet ébresztésére van szánva, mire népszerű nyelven írott cikkekkel törekszik. Már régebb jeleztük e folyóirat hasábjain népszerű iratoknak egyházunkban való szükséges voltát. Az Unitárius Közlöny kétségtelenül szükségét pótol s megjelent három száma szerencsés kezdet a célra. Óhajtjuk, hogy minél szélesebb körben nyerjen népünk közt elterjedést. A cikkekhez illusztrációk is jelennek meg és mint a 3-ik számból látjuk, már nem külön melléklet gyanánt, hanem a szöveg közt, mi a lap előnyére leend. A havonként megjelenő lap ára 1 frt 20 kr. Egyes szám ára 12 kr. Az egylet tagjai 1 frt tagsági díjért kapják a lapot. Előfizetés vagy tagsági díj Bágyi Kálmán egyl. pénztárnokhoz küldendő Kolozsvárra, (Trencsin-tér, pénzügyi palota.) — A halhatatlanság kérdése a klasszikus irodalomban. Dr. Hegedüs István egyetemi tanárnak a Dávid F.-egyletben tartott felolvasása. Különlenyomat a Prof. Közlöny 1887. évfolyamából. Kiadta a Dávid F. egylet. E tudományosan és aethetikai érzékkel írt szép felolvasás bolti ára 10 kr. Az egylet tagjainak meg 5 kr. — A marosvásárhelyi ev. ref. collegium könyvnyomdájának száz éves története 1786—1886. Irta Koncz József tanár. A marosvásárhelyi ev. ref. collegium történetírója fáradhatlan buvárkodásának egyik gyümölcse e könyv, melyben részletes adatokban tünteti fel a nevezett nyomda történetét. Megjelent Marosvásárhelyt Imreh Sándornál. Ára 60 kr. — Névkönyv az erdélyi ev. ref. egyházkerület számára. 1888. Szerk. Ince Lajos ev. ref. püspöki titkár. Harminczegyedek évfolyam. A Névkönyv elején a széki egyházmegye több egyházközségének történetét adja. S aztán következik a kerület egyházközségeiről és iskoláiról gondosan összeállított kimutatás. — Az unitárius egyházi törvényt a házasságok felbontásáról és érvénytelenítéséről Kőváry Mihály ügyvéd újra dolgozta s illetve megtoldotta az anyagi részszel, Mikó Lőrincz házasságjoga nyomán, tekintetbe véve a házasságjog legujabb fejlődését is. A munka csak akkor fog közreadatni, hogyha az egyházi Főtanács is helyben hagyja. Midőn ezt regisztráljuk, nem tehetjük, hogy kifejezést ne adjunk amaz óhajunknak: vajha nevezett jogász afia, kinek nevével a Jogtudományi Közlönyben is gyakran találkozunk, most már a Mikó Egy-

házjogának, melyet a néhai oly nagy fáradtsággal alkotott össze, az újra írására és sajtó alá rendezésére vállalkoznék! Ezzel megbecsülhetlen szolgálót tenne egyházunknak.

(G.) Tanulmányok a magyar protestáns egyház és irodalom történetéből. Ily című munka jelent meg Sárospatakon Zoványi Jenő theologiai segédtanártól. Mint a mű címe is mutatja, az ifju szerző e munkájával oly térre lépett, melyen csak üdvözlünk kell. Mert jóllehet több jeles munka jelent meg ez irányban, mégis a protestáns egyház és különösen irodalom történetében még nagyon sok a feldolgozandó anyag és megvitandó kérdés. Az egész mű tartalmaz öt értekezést, melyek részint a „Sárospataki Lapok“-ban, részint az „Egyházi és Iskolai Lap“-ban már megjelentek. Az első és második értekezés Mélius Péterrel foglalkozik. Az első exegetikai munkásságát tünteti fel, melyet kifejtett egyházi beszédeiben és biblia-fordításaiban s így e tárgy egészen új irodalmunkban, a második pedig ifju korával foglalkozik (1536—1558) és azt igyekszik kimutatni, hogy Mélius nem 1515-ben született, a mint sokan elfogadták, hanem 1536-ban, még pedig nemesi családból, tehát sohasem volt juhász, hanem tanult Tolnán és nem Debreczenben; 20 éves korában (1556) a wittenbergi egyetemre iratkozott, honnan 1558. elején már Debreczenbe lelkésznek hívták. A harmadik értekezés címe: „Jézus Sirák könyve magyar nyelven (Kolozsvár, 1551)“, melyben szerző kimutatja, hogy ennek szerzői Zigericus és Tövisi tolnai egyházi férfiak. A negyedik értekezés meg azzal foglalkozik, hogy a 17. százban nem egy, hanem két Uzoni nevű egyházi ember élt, Boldizsár és Balázs, kiket sokan egynek vesznek; az ötödikben pedig azt vitatja szerző, hogy Bornemisza Péter elveiben lutheránus volt. Az egész művet világos nyelv, könnyen áttekinthető szerkezet, szigoru logica jellemzi. E tanulmányok az ifju író iránt szép reményekre jogosítanak.

A „Protestáns Népkönyvtár“ XII-ik és utolsó számát vettük A fontos vállalat egy évi rövid pályafutás után megszűnt. Nem a helyes szerkesztés hiánya, vagy a vállalat felesleges volta miatt szűnnek meg e hasznos füzetek, hiszen szellemi és anyagi áldozat járult annak fenntartásához, hanem a pártolás hiánya miatt, mely annyi szép törekvésnek útját állja. Sezt valóban sajnálni lehet, annál is inkább, mert a lelkészek munkáját könnyítette volna meg leginkább. Sok mindent elmondott volna az a havi kis füzet, mit a lelkész bajosan mondhat el pl. a bért fizetni nem akaró Hilibi Gál Andrásokról, meg a vasárnapon sem pihenő Dombos Gyuriékról. Ismételjük, megszűnése sajnálatos jelenség.

Petőfi-Museum. E cím alatt évnegyedes folyóirat indult meg Kolozsvárt dr. Csernátoni Gyula, dr. Ferenczi Zoltán és Korbuly József kiadásában. A folyóirat célja, hogy tudományos alapon tisztázza a nagy költő életrajzi adatait. Ez irányban már a megjelent első füzet is sokat tesz, s ezért melegen ajánljuk minden irodalom-barátnak, s a kiadókat pedig dicséretes vállalatukban üdvözljük.

Éppen most kaptuk Luther életét. Dr. Masznyik Endre pozsonyi theol. akad. ny. r. tanártól. E jókora terjedelmű kötetről közelebbi füzetünkben szólunk.

KÜLÖNFÉLÉK.

Egyházi élet. Kolozsvári eklezsiánk idei közgyűlése elé terjesztett évi jelentés:

„Folytatni kívánjuk a mult évben kezdett amaz eljárást, hogy az eklezsia évi főbb mozzanatairól a közgyűlés elé jelentést terjeszszünk.

S jelentésünket alig kezdhetnők örvedetesebb dologgal, mint annak a ténynek a constatalásával, hogy az 1886-ban alakult dévai leány-egyháznak anya-egyházközségünkhez való csatlakozását a mult évi sept. 4-én, Dicső Szent-Mártonban tartott zsinati főtanács 8—1887. sz. a. megerősítette. A leány-egyház népessége nem nagy, mert a Déván és környékén lakó unitáriusok száma ez idő szerint 42-re megy, de mindenesetre fölemelő, hogy azon sirhant felett, melyben anya-eklezsiánk martyromságot szenvedett, első és legnagyobb papjának hamvai nyugosznak, e szerény virág, mintegy a mult engeszteléseül és jobb idők jele gyanánt kinyilt. Kérjük a mindenható Istent, hogy adja nekünk az ő kegyelmét és segedelmét annak ápolására és növelésére, hogy az idővel mindinkább fejlődjék és nagyra nőjjön.

A mult évben eklezsiánkban nagyobb építkezés nem történt; s hála Istennek, nem is volt szükség reá. Csupán a belmagyar-utca 8. sz. papi háznál köveztetett az udvar az épület nagy előnyére újra, mi 80 frt 2 kr költségbe került. De épületeink biztonságára nézve tétetett egy igen szükséges intézkedés. Ugyanis templomunk és tornyunk nem levén még biztosítva, Berde Mózes gondnok afia indítványára és sürgetésére „a bécsi biztosító intézet“ kolozsvári főügynökségénél 20,000 frt erejéig biztosítottak tűz ellen 6 évre évenként fizetendő 25 frttal. Ezt már rég kellett volna tennünk, s megnyugvásul szolgálhat, hogy már meg van téve.

A kebli tanács az eklezsia vagyonát a lefolyt évben is lelkiismeretességgel igyekezett kezelni s azt mondhatjuk, hogy vagyonosságunk, bár lassan, de gyarapszik. 1887. év végén pénzalap-vagyonunk:

Érték-papirookban: 11,157 frt 50 kr. Conferenseknél: 5,181 frt 62 kr. Fekete Mihály-alap: 2695 frt. Dobrán Ágora-alap: 650 frt. Ösz-

szesen: 19,684 frt 12 kr. — Iskolai alapok: Biró-Rivnyák-alap: 276 frt 27 kr. Dr. Joó-alap: 1026 frt 73 kr. Ferencz Anna-alap: 105 frt 81 kr. Összesen: 1408 frt 84 kr.

Egyházi és iskolai pénzalapvagyon együtt: 21,092 frt 66 kr. 1886. év végén pedig volt 21,070 frt 40 kr, vagyis a pénz-alapvagyon 1887. év végén 22 frt 26 krral több, mint 1886. év végén.

Az 1887. év bezárásával találtatott pénzalap-vagyonhoz: 21,092 frt 66 krhoz hozzáadva még az eklezsia özv. papnéi részére tett 751 frt Incze Mihály alapot és a templomi székfestés 556 frt 42 kr alapot, — ma összes pénzalapvagyonunk 22,400 frt 8 krt tesz. Ezenkívül vannak a fekvőségek és a házak. Kétségtelenül vagyoni állásunk kielégítőnek, sőt tekintve, hogy mostani állapotunk egy öszszetört mult romjai felett épült fel, ennél többnek mondható; de a jövőre nézve nem elégséges és annak emelése folytonos gondoskodásunknak kell hogy tárgya legyen. Éppen azért a kepeváltsági aláírásokat, mire nézve a t. közgyűlés a mult évben határozott, de a mely határozat alkalmazását tekintettel, több rendkívüli körülményre, melyek városunk polgáraitól s így hiveinktől is nem várt áldozatot igényeltek, némelyekre nézve elhalasztottuk, folytatnunk kell. A mult évben kepeváltságokból bejött összesen 525 frt.

Leányiskolánk az iskolaszék felügyelete alatt, mely 4 rendes ülést tartott, törekedett az adott viszonyok közt hivatásának megfelelni. Népeisége a mult 1886/7. isk. évben 41 volt; ezekből unitárius 16, ref. 10, róm. kath. 2, ág. hitv. 1, Mózes vallásu 12.

A vallástanítás rendszeren folyt. A belvárosi iskolákban tanult 51 növendék; a külvárosiakban 22; összesen: 73.—20-al több, mint az azelőtti évben.

A külvárosi iskolákban tanuló növendékek tanításáért Göncz Mihály segédkantor részére a br. Baldácsy-alapból a vallásközöségtől 20 frtot nyertünk.

Elemi iskolaköteles volt 33 fiu, 32 nő; összesen: 65. Iskolába járt 30 fiu, 27 nő; összesen: 57. Ismétlő iskolaköteles: 21; iskolába járt 16. Iskolaköteles volt összesen 86. Iskolába járt 73.

És hadd álljon itt az egyházi népesedés kimutatása is.

Anya-ekklezsiánk lélekszáma 1153. 1886: 1125; tehát 1887-ben 28-al több. A dévai leány-ekklezsiáé 42; 1-el több, mint az előző évben.

Kereszteltetett fiu 26, leány 28, együtt 54; 1886-ban kereszteltetett 42, tehát 1887-ben 12-vel több. Konfirmáltatott fiu 7, leány 9, együtt 16. 1886-ban konf. 35; tehát 1887-ben 19-el kevesebb. Eskettetett 20 pár; ebből tisztán unitárius 3 pár; vegyes 17 pár. 1886-ban eskettetett 14 pár; tehát 1887-ben 6 párral több. Elhalálozott finem-

ből 16, nőnemből 21, együtt 37. 1886-ban elhalálozott 22; tehát 1887-ben 15-el több. Átállott hozzánk anyaekklézsiánkba 14; a dévaiba 1, összesen: 15, tőlünk 3. 1886-ban átállott hozzánk 25; tehát 1887-ben 10-el kevesebb. 1887-ben átállás utján szaporodás 12.

A számok, azt szokták mondani, ridegek, de az eredmény, mit jelentenek, lehet fölmelegítő. Engedje meg a t. közgyűlés hinnünk, hogy e közlések, a melyek általán mégis csak növekedést és emelkedést mutatnak, szent vallásunk és anya egyházközségünk iránti lelkesedésünket és buzgóságunkat csak fokozandják, valamint, hogy buzdítólag kell hogy hasson reánk nézve az a számbeli emelkedés is, mely a templom gyakorlásában főleg a nagy ünnepek alkalmával mutatkozik.

A vallás-erkölcsi élet egyházunkban, mindamellett is, hogy a városi társadalomnak számos kísértései vannak, a gyakorlatban is olyan, mely emlékeztet arra, hogy őseinket puritánoknak is nevezték. Igyekezünk is ezt a szellemet ápolni és megtartani, s családban és másokkal való érintkezésben a szerint élni, mert végre is igaz marad Jézusmondása: az ő gyümölcseikről ismeritek meg őket.

Az áldozatkészségnek szép példáit kell a mult évből följegyeznünk. Petrichevich Horváth Borbára és gróf Korniss Zsigmondné, szül. báró Györfly Berta egy értékes takarót ajándékoztak egyházunknak, mely templomunk asztalát ékesíti. Csernánusky Lajos kárpitos meg, a ki nem is felekezetünkbeli, az uri szent vacsorához szolgáló asztalt újra fényesítte és aranyozta 12 frtot érő munkával.

Ekklezsiánk meg a segesvári leány-egyházzal szemben gyakorolt jótékonytságot egy régi óntányér és két jegynélküli pohártakarónak ajándékozása által.

S nem tehetjük, hogy fel ne említsük amaz áldozat-készséget is, melyet ekklezsiánk tagjai a mult évben más irányban tanusítottak, mely a toroczkoí égettek számára, mondhatni egy óra alatt, 200 frtnál többet hozott össze; s a bezárással fenyegetett székely-kereszturi iskola-részére meg 1250 frtot. Hadd álljanak itt ezek is, mint az erős nemzeti érzés és a hitbeli egybetartozóság bizonyítékai és mutassák, hogy mi nemesak magunkért, hanem másokért is tudunk érezni és tenni.

A mult évben halálozás által ekklezsiánkat ért veszteségek közül kötelességünknek tartunk kettőt névleg is megemlíteni. Az egyik: Özv. Gyergyay Ferenczné, szül. Bartha Zsuzsánna, ki nov. 9-én halt el; a másik Sárdi József, kit dec. 20-án kísértünk végnyugalomra. Az elsőben egy minden jó ügyért áldozó, nemeskeblü nőt veszítettünk, ki a maga részéről a képét is az eddig aláírt legnagyobb összeggel: 1000

frttal váltotta meg. Az utóbbi ekkléziánknak 27 éven keresztül kántortanítója, ki buzgalma és jellemessége által mindnyájunk becsülését érdemelte ki.

Nyugodjanak csendesen. Velünk pedig legyen Istennek szeretete és kegyelme és segéljen meg jóra czélzó munkálkodásunkban. Kolozsvárt, 1888. febr. 4.

Berde Mózsza, ekkl. gondnok.

Péterfi Dénes, ekkl. lelkész.

Az egyházért. Dr. Brassai Sámuel nagy tudósunk nemcsak hogy mélyreható cikkeket ír a vallásról és egyházzól, hanem annak jövőjét gyakorlatilag is munkálja. Közelebbről kolozsvári ekkléziánknak 300 frtot irt alá kepevátság czimen. Az ekklézia küldöttség által tolmácsolta az ősz tudós előtt hálás köszönetét.

Sárdi József hagyományai. Megható példája az egyház iránti szeretetnek, melyet kolozsvári ekkléziánknak a múlt év végén az Urban elnyugodott kántortanítója: Sárdi József tanusított. Abból a szerény jövedelemből, mely megélhetésére is alig volt elég, megtakarítani is tudott. S halála után neje, szül. Nemes Borbára, a néhai hagyományaként a vallásközönségnek 100 frtot s ekkléziánknak is 100 frtot fizetett be. S ez utóbbit a nemesszívü nő felejthetetlen férje drága emléke iránti tekintettel 300 frtra ígérte kiegészíteni „Sárdi József hagyományai“ czimén. A kegyeletes áldozatkésztségnek e kettős nyilvánulása hadd legyen itt is megörökítve.

A Protestáns Közlöny sajtóhibája. E lap mult évi 46-ik számában az unitáriusokat egyenként és összesen itélőszéke elébe állította. Mi erre folyóiratunk ugyancsak mult évi nov.—dec. füzetében egy pár megjegyzést bátorkodtunk tenni. Most Szász Gerő, a Prot. Közlöny t. szerkesztője e lap idei 2 ik számában egy egész cikket szentel a mi megleczkéztetésünkre e czim alatt: „Unitárius idegesség“. A ki e cikket elolvassa, lehetetlen észre nem vennie, hogy az „unitárius“ jelző hibásan áll a czimben, miután az egész cikk éppen az ellenkezőt, t. i. a cikkirő idegességét tanusítja.

Rég ismeretes már előttünk a Prot. Közlöny költő-szerkesztőjének néhány refrainje s azok közt, mint semmiesetre sem utolsó helyen álló, hogy az unitáriust ütni kell. Hanem a mit eddig „a magánéletben elejtett rossz vice“-ként — saját kifejezése — engedett tekintenünk, most dithyrambus sorokban papirra vetve, úgy látszik egész komolyan akarja vétetni. A költői képzelem rikitő színeivel festi, hogy milyenek az unitáriusok, „szemforgatók, jámborok, tulkegyeskedők“, mily keveset érnek műveik, hogy minden, a mit tesznek és irnak, csak „utánzat“, halvány másolata mások műveinek.

Hát legyen, mi mindezt úgy vesszük, a mint most már látjuk, hogy vétetni kívánja: velünk szemben érzett komoly hangulata kifolyásának s mint ilyet tudomásul vesszük.

Csak azt nem tudjuk érteni, hogyha az unitáriusok és műveik oly keveset érnek, mire akkor annyira lázba jönni miattok? Mire egy néhány reformátusnak egyházunkba való áttéréseért, a kiket mi sohasem kerestünk, oly nagy zajt csapni és oly dühvel vagdosni a levegő-egyet? Mire folyóiratunk czimét a „keresztény“ jelző irásában csak most kifogásolni, melyet pedig husz esztendő óta visel, a nemzet egy elismert költőjétől és nyelvtudósától, Krizától nyerve?

Hej, mégis csak nagy baj az, ha valakinek culturája, gondolkozásmódja, izlése annyira fejlődött, hogy a régi hitformákon túlhaladva, tényleg a szabadelvű vallásos gondolkozás légkörében él és beszél, de a régi formát, a czéget mégis fenn kell, ha mindjárt annál idegesebben írott cikkekkel is, hivatalból tartania!

Az angol unitáriusok és más szabadelvű keresztények nemzeti conferentiája, melyet minden harmadik évben szoktak tartani, f. évi ápril hó 24. 25. és 26-ik napjain lesz Leedsben. E conferentiára a magyar unitáriusok is meghívót kapván, az E. K. Tanács Derzsi Károly, budapesti lelkészt küldi arra képviselőül.

Kozma Ferencz Kolozsmegye tudós tanfelügyelőjét, kitől jelen füzetünkben is egy értékes cikket közlünk, a minister állásában véglegesen megerősítette.

Gyász hírek. Özv. Cseszeliczki Szilvássy Miklósné, szül. Gedő Annát érzékeny csapás érte, leányának: Cseszeliczki Szilvássy Katalinnak f. évi jan. 28-án történt halálával. Főtiszt. Ferencz József püspök urnak a korán elhunyt, mivel és nemesszivű nő felett mondott gyászimáját a család magánhasználatra kinyomatta. Fogadja a lesujtott csalátl részünkről is nagy veszteségökben a legmelegebb részvétünk nyilvánítását. — Czirják Albert, a helyb. polgáriskola tanára, a Család és Iskola szerkesztője, f. évi márt. 3-án, élete 41 ik, házassága 15-ik s buzgó tanárságának 18-ik évében meghalt. Az elhunyt főiskolánknak volt egykor jeles növendéke, hol az utóbbi pár évben német nyelvet is tanított.

„Folyóiratunk pártolói“ közé léptek újabban: Grúz Albert, Dániel Lajos, dr. Jankovich Pál, Czupor János, Paget Olivér, ifj. Pataky László, dr. Rosenspitz Sándor, Székely János, Szentiványi Miklós, Szentiványi Gábor, Weress Sándor, Korondi unitárius eklézsia.

GYÖNGYMONDATOK.

(Ujabbkori írótól.)

Bányászata.

Mig a sziklák aczélizmaiból
A szűk eret kinnal kivájhatod,
Tudod, boldogtalan, mivé lészesz?
Velőtlen váz s halvány élőhalott!
S a föld színére jutva, gunyosan
Nevetnek rád a kincsek balmai,
Mert muló árny vagy, s nincs erőd, időd
Többé élvezni és pazarlani! — Tompa.

Ezer öltre a virágoktól s a napvilágtól,
Ezer öltre! tán már a pokol sincs innen távol,
Vagy már benn is vagyok a pokolban?
Benne, mert a sátán háza ott van,
A hol az arany terem. — Petőfi.

Barátság.

A mely barátságot nem az okosság kötött, könnyüszere felbonthat a bolondság. Shakespere.

A barátság nappal láthatatlan,
Éjjel ragyog csak, mint fénybogár. Petőfi.

Kémlelve rostáld meg barátidot, aztán szorítsd hozzád érczkapocscsal; de minden első jött ment czimbora üdvözetén ne koptasd tenyeredet. Shakespere.

Barátot, vagy dinnyét választani, mindegy; harminczat is meg kell kostolni, mig egy jóra találsz. Saphir.

A barátság gyermek a szeretetben és bizalomban, — ifju az érzületben, erőben és tevékenységben, — öreg a bölcsességben — és majd egykor angyal a halál rémségében, melynek poharát szeliden köszöni reánk. Saphir.

Az italbarátság, mint maga az ital is, csak egy éjen át működik. Saphir.

Barátodra találtál-e? tarsd is meg. Tartsd tiszteletben akkor is, mikor a szerencse fölébe emel, ott is, a hol ő nem tündöklük,

hol viszonyodat vele a közhangulat nem látszik igazolni. Ne szégyeld kis sorsu barátodat; ne irigyeld, ha föléd emelkedett. Knigge.

A gonoszoknak csak czinkostársaik vannak, a gyönyörvadászoknak kényelmi társaik, az érdekhajhászoknak csalatkozottaik, a politikusok a furfangosokat gyűjtik össze, henyék közönségének összeköttetése van, fejedelmeknek udvaronczaik vannak: csupán az erényeseknek vannak barátaik. Voltaire.

Barátságunk elve nem e világban van: a földön egymást szerető két lény csak az eget utján jár, hová együtt érkezendenek meg, ha őket erény vezérli. Chateaubriand.

Egek legszebb szüleménye,
Csak jobb lelkek érzeménye:
Oh drága hű barátság!
Nálad nélkül gyászos éltünk,
Soha nem teljes örömünk,
Nem édes a boldogság. Kisfaludi Károly.

Ismerni kell az embert azelőtt némileg, mignem barátjává lennénk. Corneille Tamás.

Jobban szeretem a nyílt ellenséget az álbarátoknál. I-ső Napoleon.

Bármint legyen is valaki képes széttekinteni a világ szépségében, ismeretei feletti öröme hiányos mindaddig, míg nincs valakije, kinek azt elbeszélhesse. Hagedorn.

Veszélyes barátság és félelmes lelkesülés, melyet a szerencse szabályoz, s a mely avval együtt fordul is. Corneille Tamás.

A barátság érdeme nem a tárgyértékben áll, hanem a lélekben: csekély tárgyérték is nagy szeretetet jelezhet. Petrárka.

Semmi sem kedvesebb, mint a mivelt egyének barátja lehetni. Lambert örgrófné.

Az ember magára egyedül utalva nagy ürt mutat fel, melyet csak a barátság tölthet be; mindig nyugtalanul, mindig zaklatott állásban csak a barátságban csillapulhat. A barátságtól megfosztott gazdagság és tisztesség minden kedvességei elenyésznek. Lambert örgrófné.

Jellemünk barátainkban ismerzik fel; a közönség benne, mint képmásainkban, ismer reánk. És így még félelmes is lehet tudása, hogy barátot bevallani jellemkoczká. Lambert örgrófné.

Ifjak között a baráti köteléket legtöbbször a világi gyönyörök teszik; barátságuk sem nem érdemes, sem nem tartós, mert az életviszonyok változásával megszűnik. Érdemes és tartós barátságot keressenek ők is a becsületben és erényben. Lambert örgrófné.

A nők szerencsétlensége, hogy egymás között barátságra nem számíthatnak; azon hiányok, melyek náluk ismereteseek, abban csaknem legyőzhetlen akadályokat képeznek: őket csak a szükség egyesíti, nem pedig a jó izlés. Lambert örgrófné.

Közli: Kiss Mihály.

ARANYKÖNYV.

A SZÉKELY-KERESZTURI GYMNASIUM

5-ik tanári székére tett adakozások.

II. Közlemény.

I. Tőkét.

a) Költvebben.

Barabás József tanár	20	frt.
Nagy Mózes tanár, Enyed	20	"
Mikó Béla N.-Bánya	20	"
Szigethy Miklós ezredes	100	"
Máté György tanár	100	"
Gál Kálmán tanár	25	"

Összes: 285 frt.

b) Készpénzben.

Sebes Pál Pest	5	frt	—	kr.
Székely Mózes s. tanár	2	"	—	"
Varga Dénes tanár	5	"	—	"
Elekes József	20	"	—	"
Abrudbányai Béla	20	"	—	"
Nagy Domokos Kraszna	10	"	—	"
Jánosi Gerő Kolozsvár	20	"	—	"
Péterfi Léta Sándor N.-Ajta	5	"	—	"
Péterfi Albert	1	"	—	"
Varga Mihály	1	"	—	"
Incze József	—	"	20	"
Kökösből többen	4	"	32	"
Laborfalváról többen.	1	"	—	"
Sándor Mózes tanfelügyelő	25	"	—	"
Gábor Mihály Jára	10	"	—	"
S.-Sztkirályról egyesek	7	"	85	"
S.-Kilyéni ekkla	1	"	—	"
Zsigmond András (Kilyén)	1	"	—	"
Kis Mihály ny. Esper.	25	"	—	"
Göncz Mihály mester	1	"	—	"
Kálnoki ekkla	10	"	—	"
Bedőházi József (Kálnok)	1	"	—	"
Ifj. Bedő Dániel	1	"	—	"
Ifj. Ütő Ferencz	1	"	—	"
Kovács Mózes	1	"	—	"
Ifj. Bedő Lajos	1	"	—	"
Bedő Ádám	1	"	—	"
Hosszu Ferencz	1	"	—	"
Özv. Ütő Andrásné	1	"	—	"

Átvitel: 183 frt 37 kr.

	Áthozat: 183 frt 37 kr.
Incze János	" 1 " — "
Id. Gyöngyösi Gábor	" 1 " — "
Szabó Zsigmond	" 1 " — "
Bedő Lajos ny. lelkész	" 1 " — "
Ifj. Gyöngyösi József	" 1 " — "
Özv. Ütő András	" — " 50 "
Jakab Izsák izrael.	" — " 50 "
Jakab Izsákné	" — " 20 "
Dr. Jankovics Pál	" 5 " — "
Br. Orbán Balázs	" 50 " — "
Kereszturkőri egyházi dalkör	" . 20 " — "
	<hr/>
	Összeg: 264 frt 57 kr.

2. Évenként fizetni ígérték.

a) 5 évig.

	frt	kr	frt	kr
Dr. Székely Ferencz k. főügyész helyet.	10	—	=	50 —
Böloni ekkla	40	—	=	200 —
Lőfi Áron esperes	5	—	=	25 —
Albert Lőrincz tanító	1	—	=	5 —
Sikó István	1	—	=	5 —
Lőfi Elek és neje Kovács Juliánna	3	—	=	15 —
Barabás Sándor	1	—	=	5 —
Vitális Domokos tanító	1	—	=	5 —
Tamási István	1	—	=	5 —
Nagy József (2 évig)	1	—	=	2 —
Tana Sámuel jegyző	1	—	=	5 —
N.-ajta ekkla	5	—	=	25 —
Alszei Péterfi Sándor	1	—	=	5 —
Péterfi Lőrincz	1	—	=	5 —
Krizsa Sándor lelkész	1	—	=	5 —
Kovács Gábor ügyvéd.	5	—	=	25 —
Ifj. Darkó György	1	—	=	5 —
Tana Albert jegyző	1	—	=	5 —
Répa Mihály ny. lelkész	2	—	=	10 —
Simon Áron	1	—	=	5 —
Kelemen Imre	1	—	=	5 —
Sztpáli Dénes	1	—	=	5 —
Péterfi Tamás	1	—	=	5 —
Darkó Lajos	—	40	=	2 —
Ütő András tanító	1	—	=	5 —
Kökösi ekkla	5	—	=	25 —
Serester Sándor lelkész	5	—	=	25 —
Tóth József mester	1	—	=	5 —
Kis Sándor laborfalvi lelkész	5	—	=	25 —
Kádár Lajos tanító	1	—	=	5 —
Benke Lajos gondnok	2	—	=	10 —
S.-Sztkirályi ekkla	5	—	=	25 —
Vida József	—	50	=	2 50
Nagy Ferencz lelkész	—	50	=	2 50
Nagy Árpád	—	20	=	1 —
Kozma Gyula tanár	10	—	=	50 —
Dézsai Mihály IV. theol.	1	—	=	5 —
Ütő Béla III. theol.	1	—	=	5 —

Összeg: 124 60

Ez összeg fényes bizonyítéka a sok oldalról igénybe vett áldozatkésztségnek. Különösen háromszéki afiai, élükön t. Lőfi Áron esperes urral, most is fel-

emelő példával mutatták meg, hogy mindig elsők, a mikor az egyház bajain segíteni kell. Az eddig begyűlt összeg azonban még igen csekély a cél biztosításához, felkérjük azért illeto a fiait, hogy e fontos kulturügyünk gyamolítására közrejárulni sziveskedjenek.

Kolozsvártt, 1888. febr. 28.

BENCZÉDI GERGELY,
közpénztárnok.

NYILVÁNOS KIMUTATÁS

a zsinattartásra tett adakozásokról és költségekről.

Mult évi szept. 4-én Küküllő-körben Dicső-Szentmártonban tartott zsinat költségeit, ez és Maros-kör közösen hordozván, a marosi körre eső 800 ft költség első sorban önkéntes adakozásból szándékoltatott fedezetetni, mi végre tizenhárom lelkészünkhez ugyanannyi számú gyűjtőiv lett kibocsátva. Ezek szerint a következő adakozások tétettek:

Kelemen Albert 1. sz. gyűjtőivén: Derzsi János 10 ft, Szentiványi Gyula 25 ft, Biás István 2 ft, Barabási Ferencz 2 ft, Csongvay Lajos 2 ft, Nagy Zsigmond 2 ft, Nagy György 2 ft, Mikó Miklós 10 ft, Grúz István 16 ft, Fekete Gábor 5 ft, Gyöngyösi Béla 3 ft, Szentiványi Sándor 1 ft, Csongvay Károly 2 ft, Kozma Endre 2 ft, dr. Kozma Jenő 2 ft, Csapkés Albert 5 ft, Pálffy Mihály 2 ft, Szabó Márton 1 ft, Nagy Gyula 1 ft, Csapkés Árpád 1 ft, Arkosi Lajos 1 ft, Nagy Elemér 1 ft, Nagy Géza 1 ft, Nagy Károly 1 ft, Varga Venczel 1 ft, dr. Demjén Farkas 2 ft, dr. Szilágyi N. Sándorné 1 ft, dr. Láni Oszkárné 1 ft M.-Vásárhelyről. Nagy Dénes 50 ft, Nyárad-Szentlászlórol. Filep Albert 20 ft Maros-Szentkirályrol, Nagy Zsigmond 2 ft Názánfalváról, Gálffy Sándor 5 ft Gernyeszegről, Nagy Tamás 5 ft Vajdaszt.-Iványról, Turman Lászlóné 10 ft, Jeddről, Gál Kálmán 1 ft 20 kr Szegzárdról. Filep Kálmán 20 ft, Vajából. — Együtt: 218 ft 20 kr.

Rédiger Géza 2. sz. gyűjtőivén: A szabédi hivek adománya 5 ft, Nagy Simon 10 kr, id. Nagy Gergely 50 kr, Nagy Gábor 20 kr, Dandóczy József 10 kr, Szombat Dénes 10 kr, özv. Szabó Lajosné 20 kr, Fekete Lajos 5 kr, Barabási József 20 kr, id. Rend Sándor 10 kr, K. Nagy Ferencz 50 kr Szabédrol. Jánosi Károly 20 kr, Jánosi László 40 kr, Királyfalváról. Balog János 1 ft, Balog Mózes 40 kr. Sámsondról. Sikó Lajos 5 ft, Septérről. Együtt 14 ft 5 kr.

Biró Elek 3. sz. gyűjtőivén: Kovács Mihály, Sipos Ferencz, Kilyén Zsigmond, Kilyén Lajos, Simon György, Kilyén József, Balog Dániel, Fodor József 10—10 kr. Pálfi Domokos, György Sándor, György Mózes, Filep Béla 20—20 kr, id. Filep László 1 ft, Iklandról. Együtt: 2 ft 60 kr.

Györfy Lajos 4. sz. gyűjtőivén: Nagy Gábor 5 ft, Nagy Imre 5 ft, Szakács Ferencz 2 ft, Fábian István 1 ft, Fábian Istvánné 1 ft, Marosi Zsigmond 50 kr, Dániel Agnes 50 kr, Nagy Gergely 2 ft 50 kr, Dobos Sándor 50 kr, Szócs Péter 50 kr, Kis Dániel 50 kr, Kaálból. Együtt: 19 ft.

Jakab József 5. sz. gyűjtőivén: Bedő Dénes 2 ft, Iszlóból. Csécs István 1 ft, Nagy Károly 30 kr, M.-Járából. Hajdu Simon 1 ft, K.-Ilyéből. Együtt: 4 ft 30 kr.

Gál Elek 6. sz. gyűjtőivén: Kövendi János 50 kr. Nagy Mihály 50 kr, Soós Sándor 30 kr, Adorjáni András 30 kr. És még mintegy 51 számból álló hiveink kisebb összegekben összefoglalva 3 ft 90 kr Vadadból. Együtt: 5 ft 50 kr.

Fazakas Lajos 7. sz. gyűjtőivén: Fazakas Lajos 1 ft. Ny.-Szt.-Mártonból. Együtt: 1 ft.

Gyöngyösi Dénes 10. sz. gyűjtőivén: özv. Nagy Domokosné 5 ft, Pataki Domokos 1 ft, Szabó Lőrincz 10 kr, Fekete Sándor 10 kr, Adorjáni Mózes 20 kr Ny.-Szent-Lászlórol. Együtt 6 ft 40 kr.

Ürmösi Kálmán 12. sz. gyűjtőivén: ifj. Incze Lajos 1 ft, Incze János 40 kr, Ákosfalváról. Boros Albert 1 ft Szentgericzérol. Együtt: 2 ft 40 kr.

Az önkéntes adakozás főösszege 273 ft 45 kr.

Az egyházköri közgyűlés által a zsinati költség ügyének elintézésére egy bizottság küldetett ki, köri felügyelő-gondnok, Filep Albert elnöklete alatt Derzsi János, Nagy Dénes, Pálffy Mihály, Kelemen Albert és Rédiger Géza személyökben. E bizottság az egyelőre még csak ígéletben levő, de ma már egészben begyűlt fenti összegben felül a 800 frt összegig szükséges részt kirotta a köri ekklézsiákra $\frac{2}{9}$ -ed, — a belső emberekre pedig $\frac{3}{9}$ -ed rész arányában. Mely szerint a következő összegekkel járultak a zsinat költségeihez:

Az ekklézsiák: Csókfalvi 15 frt, szentgericezi 50 frt, ákosfalvi 5 frt, szentháromsági 20 frt, szentlászlói 20 frt, nyomáti 40 frt, gálfalvi 20 frt, ny-szentmártoni 20 frt, ny-szeredai 3 frt, jobbágyfalvi 3 frt, buzaházi 3 frt. kendői 1 frt, vadadi 15 frt, kaáli 10 frt, iklandi 15 frt, n.-ernyei 3 frt, m.-szentkirályi 30 frt, m.-vásárhelyi 55 frt, szabédi 45 frt. Együtt: 373 frt.

A belső emberek: 13 lelkész, ($\frac{2}{9}$ -ed) 10 mester ($\frac{1}{9}$ -ed). Együtt: 171 frt 72 kr.

Begyűlt: Önkéntes adakozásból . . .	273 frt 45 kr.
Ekklézsiáktól	373 „ — „
Lelkészek és mesterektől . . .	171 „ 72 „
Összesen:	818 frt 17 kr.

Kiadott: Zsinat költségébe	800 frt — kr.
Postai levelezés és pénz-vitelbér	2 „ 27 „
Maradék pénz takaréktárban:	15 frt 90 kr.

Ezen maradék pénz a fennevezett bizottság ajánlatára a köri közgyűlés által valamely közérdekű czélra fog szenteltetni.

Midőn ezekben kötelességemnek ismertem nyilvánosan beszámolni a nagy közönség előtt s megnyugtanni az egyes adakozókat adományaik befizetéséről s hova fordításáról, épen ugy kötelességemnek ismerem hálás köszönetemet kifejezni mind a fennevezett bizottság buzgó támogatásaért, mind pedig áldozatkész pártfogóink, ugy szegényebb hitrokonaink iránt, hogy tehetségeikhez képest mindannyian közremunkáltak a zsinat költsége gyönyörűséges igájának elhordozásában.

Maros-Szentkirály, 1888. februárius 21-én.

KELEMEN ALBERT,
marosköri unitárius esperes és
bizottsági pénztáros.

NYILVÁNOS KÖSZÖNET.

Szotyori Nagy Károly és neje Erdő Mária sepsi-szt.-királyi lakosok 1887. évi október 10-én tartott ötven éves házasságuk jubileuma emlékére egy aranyozott szép ezüst urvacsorai kelyhet ajándékoztak a s-szentkirályi unitárius ekklézsiának a nők számára, miért nyilvánosan is hálás köszönetet mondani kedves kötelességének ismeri.

Sepsi-Szentkirályon, febr. 15. 1888.

VASKA BÉLA,
unitárius lelkész.

PÉTERFI SÁNDOR EMLÉK-KÖVÉRE ADAKOZTAK.

III. Közlemény.

Kovács Mihály kereszturköri esperes utján: Kozma Dimén 50 kr. József János 25 kr, Győrfi Ferencz 50 kr, Nagy Ferencz 25 kr, Gábor Albert 50 kr, Máté József 25 kr, Gálfalvi János 50 kr, Péterfi Mihály 50 kr, A böződi unitár. ekklézsia 1 frt, Boér Lajos 50 kr, A ravai unitár. ekkla 1 frt, Végh Mihály 50 kr, József Mihály 20 kr, Székely Zsigmond 50 kr, Gyulai Ferencz 10 kr, Bodor Károly m. kir. csendőrvezető 20 kr, Molnár Albert m. k. csendőr 20 kr, Demeter Lőrincz 25 kr, Ince Dániel 10 kr, Török Sámuel 40 kr. Ür-

mösi Sándor 20 kr, Kozma Tamás 20 kr, Bedő József 10 kr, Ferenczi Áron 50 kr, Németh István 30 kr, Göncz Károly 20 kr, Göncz Károlyné-10 kr, Bartók Albert 20 kr, A sz.-kereszturi u. ekkla 1 frt, Barabás Lajos 30 kr, Fodor Dénes 10 kr, Fodor Sándor 5 kr, id. Firtos Mózes 10 kr, Márkos Miklós 10 kr, Szávy Mihály 5 kr, Kálmán József 10 kr, Kálmán Dénes 10 kr, id. Major Andrásné 3 kr, Fodor János 10 kr, Egyesektől jött gabona árában 2 frt 10 kr, Fiafalváról 1 frt 15 kr, Geréb Sándor 20 kr, Rafaj Domokos 20 kr, Gálfalvi Sámuel 10 kr. Összesen 15 frt 78 kr, levonva ebből 10 kr postadíjt, **15 frt 68 kr.**

Kisgyörgy Sándor kénosi lelkész utján: Kisgyörgy Sándor 1 frt, Dániel Lajos 1 frt, Egyed Ferencz Sztpál 50 kr, Pál Ferencz Recsenyéd 30 kr, Máté János Vargyas 20 kr, Zádor Gézáné 30 kr, Városfalvi ekkla 20 kr, Tibáld József Muzsna 20 kr, Kis Jakab Derzs. 20 kr. Összesen **3 frt 90 kr.**

Lőfy Áron háromszékkői esperes utján: Kiss Sándor laborfalvi lelkész 10 kr, Kádár Lajos laborfalvi mester 5 kr, Göncz Mihály árkosi mester 20 kr, Kiss Mihály árkosi lelkész 1 frt, N.-ajtai ekkla 50 kr, Kriza Sándor n.-ajtai lelkész 25 kr, Útő András n.-ajtai mester 10 kr, Bölöni ekkla 2 frt, Albert Lőrincz bölöni mester 1 frt, Lőfi Áron bölöni lelkész 1 frt. Összesen **6 frt 20 kr.**

Kelemen Albert maroskői esperes újabb gyűjtése: A csókfalvi ekklezsia jóemlékü papjáért 2 frt, Koncz András, mint egykori tanítványa 1 frt.

Jakab Elek utján: Jakab Elek 1 frt, Pap Samu 4 frt, Derzsi Károly 2 frt, Veres Dénes alispán 1 frt, Hajós János 1 frt, Gál Jenő 1 frt. Összesen: **10 forint.**

E közlemény összege 38 frt 78 kr. Ehez adva a második közlemény összegét: 20 frt 45 krt — ez ideig begyűlt összesen: **59 frt 25 kr.** mi takarékpénztárban kezeltetik.

E közlemény szép bizonyítéka a jeles egyházi író iránti kegyeletnek, melylyel papok, tudósok és másrendű afiai az ő emléke iránt adóznak. A további adományokat szívesen fogadjuk és nyugtázzuk.

A SZERKESZTŐSÉG.